

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına
MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələri-1988

Dövri mətbuat-2014-cü il

- ▶ Akif Əliyev. Sumqayıt hadisələri 70 il hökm sürmüş milli əsarət siyasətinin təzahürü idi..... 2-18
- ▶ Erməni təxribatının «Sumqayıt ssenarisi».....18-42
- ▶ AzərTAc . Strateji Araşdırmalar Mərkəzində Sumqayıt hadisələrinin 26-cı ildönümü ilə bağlı «dəyirmi masa» keçirilmişdir.....43-44
- ▶ Akif Əliyev. Sumqayıt hadisələri erməni faşistlərinin məkrli hiyləsidir.....45
- ▶ Musa Qasımlı. Sumqayıt hadisəsi: əsl mahiyyət nədir?.....46-48
- ▶ Rauf Kəngərli. Sumqayıt hadisələri – erməni fitnəkarlığı.....49-52
- ▶ Akif Əliyev Sumqayıt hadisələri şahidlərin gözü ilə..... .53-56
- ▶ Qüdrət Piriyev. Sumqayıt hadisələri SSRİ-nin bünövrəsinə qoyulmuş barıt çəlləyi oldu.....57-60

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələri 70 il hökm sürmüş milli əsarət siyasətinin təzahürü idi

Yaşlı və orta nəslin nümayəndələri 24 il əvvəl - 1988-ci il fevralın 27-28-də Sumqayıtda erməni millətçilərinin xaricdə yaşayan havadarlarının və "Daşnaksütyun" partiyasının dəstəyi ilə necə qanlı aksiya törətdiyini yaxşı xatırlayırlar. Hadisəni törətməkdə başlıca məqsəd erməni şovinistlərinin azərbaycanlıları başkəsən, quldur və qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək idi.

Separatçı, millətçi, terrorçu erməni və ermənipərəst qüvvələr tərəfindən Sumqayıtda tüğyan etmiş iğtişaşlar nəticəsində müxtəlif millətlərdən ölənlər olmuşdur. Bu iğtişaşları araşdırmaq üçün SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən 18/55461-88 nömrəli xüsusi cinayət işi açılmış, 444 nəfər adam məhkəmə qarşısında cavab verməli olmuş, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarda saxlanılmış, bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına, 1 nəfəri - Əhməd İman oğlu Əhmədov isə ən yüksək cəzaya - ölüm cəzasına məhkum olunmuş və bu hökm tez-tələsik yerinə yetirilmişdir.

1989-cu ilin sentyabr ayında ermənilər Sumqayıtda törədilmiş hadisələrlə bağlı geniş mətbuat konfransı keçirdilər. Daşnakların "Quşamatyan" adlanan tarix-maarifçilik cəmiyyətinin Ermənistan Jurnalistlər İttifaqı ilə birlikdə Yerevanda təşkil etdikləri həmin konfransda 300 nəfərdən çox adam - alimlər, tarixçilər, yazıçı və publisistlər, mətbuat nümayəndələri, hüquqşünaslar iştirak etmişdilər. Ermənilər bu konfransın materiallarını bir çox xalqların dillərində, o cümlədən rus dilində 50 min tirajla "Sumqait... Qenosid... Qlasnost..." adlanan kitabda nəşr etdirib dərhal antiəzərbaycan təbliğat maşınına ötürmüşdülər. Sumqayıtlı alimlər Həsən Sadıqov və Ramazan Məmmədovun "Sumqayıt: milli əsarət, ya milli səxavət?" kitabında verilən məlumata görə, konfransda çıxış edən Ermənistan parlamentinin deputatı, filologiya elmləri doktoru Suren Zolyan hadisələrə siyasi rəng verərək demişdir: "Sumqayıt hadisələri 70 il Sovet Azərbaycanında hökm sürmüş milli əsarət siyasətinin təbii təzahürü idi".

Sumqayıtda törədilmiş hadisələr barədə Sovet İttifaqının və xarici ölkələrin mətbuatında dərc olunmuş, dünyanın kütləvi informasiya vasitələrində, radiolarda, televiziya kanallarında səslənmiş materialların əksəriyyəti erməni mövqeli, birtərəfli, qərəzli xarakter daşmışdır. İnformasiya müharibəsində erməni tərəf ölçüyəgəlməz dərəcədə fəallıq göstərmiş, azərbaycanlılar haqqında böhtan xarakterli yalanlar yaymağa müvəffəq olmuşdur.

Niyə ermənilər öz təxribatları üçün Sumqayıtı seçdilər?

Ümummillî lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra bir sıra məsələlərlə yanaşı, Sumqayıt hadisələrinə də aydınlıq gətirildi və onun başvermə səbəbləri araşdırıldı. Məhz bundan sonra ermənilərin əsl siması üzə çıxdı. Məlum oldu ki, Sumqayıt hadisələri əvvəlcədən planlaşdırılmış ssenari əsasında həyata keçirilib. Ermənilər əslində bununla gələcəkdə həyata keçirəcəkləri digər faciələri ört-basdır etmək niyyəti güdürdülər.

Sumqayıt hadisələrinin başvermə səbəbləri araşdırılarkən ortaya belə bir sual çıxır: ermənilər öz təxribatlarını həyata keçirmək üçün niyə məhz bu yolu seçdilər? Cavab məlumdur: ölkəmiz əleyhinə güclü ideoloji mübarizə aparmaq, habelə soydaşlarımızın indiki Ermənistandan zorla qovulmalarının səbəblərini ört-basdır etmək. Onlar belə bir ssenarini beynəlxalq aləmdə Azərbaycan haqqında mənfi rəy formalaşdırmaq məqsədilə reallaşdırdılar.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Xəyanətkar qonşularımız dünyaya əvvəlcədən guya azərbaycanlıların Sumqayıtda yaşayan ermənilərə qarşı zorakılıq etdiklərini, təzyiqlər göstərdiklərini planlaşdırılmış formada təqdim etməyə can atırdılar. Halbuki əslində insanları qətlə yetirənlər elə ermənilərin özləri idi.

Təəssüf ki, respublikamız həmin dövrdə güclü informasiya blokadasına alınmışdı. Dünyaya birbaşa çıxışımız olmadığından əsl həqiqətləri beynəlxalq aləmə çatdırma bilmirdik, xarici aləmdən təcrid olunmuşduq. Azərbaycanın digər bölgələrində baş verən iğtişaşlar da "Krunk" təşkilatının gizli dəstəyi ilə hazırlanmış məxfi əməliyyatların tərkib hissəsi idi. Sov.İKP MK-nın birinci katibi Mixail Qorbaçovun, akademik Aqanbekyanın, digər yüksək vəzifəli ermənilərin, habelə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi əməkdaşlarının da bu işdə xüsusi rolu vardı.

O vaxtlar şəhərin icra qurumlarının, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti SSRİ rəhbərliyi tərəfindən ciddi şəkildə nəzarətə götürülmüşdü. Şəhər prokuroru İsmət Qayıbovun və digər səlahiyyət sahiblərinin hadisələrə qarışmağa ixtiyarı yox idi. SSRİ Prokurorluğunun xüsusi istintaq qrupu, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin nümayəndələri şəhərə ezam olunmuşdular. Hadisələr baş verərkən soydaşlarımızın qeyri-qanuni həbs edilmələri, ölüm cəzasına məhkum olunmaları məhz bu amillərlə bağlı idi. Şəhərə əvvəlcədən çəkiliş və terrorçu qrupların göndərilməsi, xarici müşahidəçilərin dəvət edilməsi bu hadisələrin məqsədyönlü şəkildə düşünülmüş planın tərkib hissəsi olduğunu göstərdi.

O vaxt Sumqayıtda bir qrup adam istədiyi özbaşınalığı edir, aidiyyəti təşkilatlar isə seyrçi münasibət göstərdilər. Səriştəsiz rəhbərlərin bu cür hərəkətləri onların şəhərdə fəallığını daha da artırdı. Şəhər partiya komitəsinin birinci katibi Cahangir Müslümzadə həmin vaxt məzuniyyətdə olduğundan hadisələrə vaxtında və lazımı reaksiya verilmədi. Yalnız bir gün keçdikdən sonra Mərkəzi Komitənin səlahiyyətli nümayəndələri şəhərə gəldilər. Erməni təbliğat maşını baş verənləri lentə köçürərək dünyaya çatdıranda yerli təşkilatlar çaşbaş qalmışdı, nələrin baş verdiyini heç müəyyənləşdirə də bilmirdilər. Hadisələr şəhərdə keçmiş SSRİ-nin hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətli nümayəndələrinin gözü qarşısında baş verir, onlar isə bunun qarşısını almaq barədə belə heç düşünmürdülər.

Ermənilər Sumqayıtı əbəs yerə hədəf seçməmişdilər. Həmin ərəfədə minlərlə soydaşımız Ermənistandan - öz ata-baba yurdlarından qaçqın düşmüşdü. Soydaşlarımız Sumqayıta pənah gətirərkən burada gizli erməni təxribatçıları fəaliyyət göstərirdilər. Planlı şəkildə aparılan qətlər, talanlar və digər cinayət halları göstərir ki, proseslər şəhərdəki qüvvələr tərəfindən idarə edilmiş. Hadisələrin Moskvadan göndərilmiş yüksək səlahiyyətli şəxslərin gözü qarşısında törədilməsi onların hər şeydən məlumatlı olduğunu söyləməyə əsas verir.

Ümumiyyətlə, 1988-ci il fevral ayının 27-də Sumqayıtda iğtişaşlara əvvəlcədən planlaşdırılmış şəkildə start verilmişdi. İtaətsizlik baş alıb gedirdi. Hüquq-mühafizə orqanları iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Bütün silahlar onlardan alınmışdı. Nəticədə bir çox ticarət, ictimai-iaşə və məişət obyektləri dağıdıldı, maşınlar yandırıldı. Miting iştirakçılarını sakitləşdirmək qeyri-mümkün idi. Həmin anlar sovet qoşunları Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarına dislokasiya olunmuşdu. Lakin hadisələrin qarşısını almaq üçün müdaxilə edilmirdi. Fevral ayının 28-də və 29-da şəhərdə qanlı aksiya baş verdi. Mart ayının 1-də isə şəhərdə komendant saati elan olundu. İndi o günləri xatırlayanda hələ də aktuallığını itirmemiş suallarla üzləşirsən. Məsələn, sovet qoşunları niyə gözləmə mövqeyi tutmuşdu?

Mixail Qorbaçov 1988-ci il iyul ayının 18-də SSRİ Ali Sovetinin iclasında "Qoşunlar Sumqayıta bir saat gecikmişdi" fikrini söyləmişdi. Bu fikir tamamilə yalan idi. SSRİ müdafiə naziri Yazov "Sumqayıtın əks-sədası" sənədli filminin çəkiliş qrupuna verdiyi müsahibəsində bu faktı təkzib etmişdi. Filmin ssenari müəlliflərindən biri, sumqayıtlı jurnalist Eyruz Məmmədov o günləri belə xatırlayır: "Dmitri Yazov tam ciddiyyəti ilə bizə bildirdi ki, Sovet ordusu heç bir vaxt heç bir yerə gecikməyib. Baş komandanın əmri olmadan komendant saati elan etməyə, əsgərin silah işlətməyə, güllə atmağa ixtiyarı yoxdur".

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Erməni ekstremistləri məhz Sumqayıt şəhərini ona görə seçmişdilər ki, orada 10 minə yaxın yeniyetmə texniki peşə məktəblərində təhsil alırdı. Azərbaycanın müxtəlif regionlarından gələn

həmin gənclərin əksəri valideyn nəzarətindən uzaq idi. Şəhərdə kriminogen vəziyyət xoşagəlməz deyildi.

Həmin günlər 100-dən yuxarı saqqallı və qara gödəkçə geyinmiş erməni ekstremisti Sumqayıtda idi. Əksəriyyəti "Dalğa" və "Sumqayıt" mehmanxanalarında qalırdı. Onlar əhali arasında müxtəlif şayiələr yayır, aranı qızıışdırır, ermənilərin evlərinə soxulmağa təşviq edirdilər. Gənclər də asanlıqla təxribata uyurdular.

Ermənistan rəhbərliyi, ideoloqları Sumqayıt hadisələrindən bir kart kimi istifadə edərək azərbaycanlıları vəhşi, quldur, qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək üçün təbliğat mexanizmini işə saldılar. "Azərbaycanda ermənilər qırılır, qətlə yetirilir, başları kəsilir, yandırılır" və s. kimi cəfəng uydurmalar yayılırdı. Hadisələr zamanı Sumqayıta xaricdən ezam olunmuş Artaşes Qabrielyan videokamera ilə hadisələrin bəzi məqamlarını lentə alırdı, sonralar onlar montaj olunub xarici telekanallarda göstərildi.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə əsas təşkilatçılardan və icraçılardan biri Eduard Qriqoryan idi. O, iki dəfə məhkum olunmuşdu və heç yerdə işləmirdi. "Krunk"un fəal üzvü idi. İstintaq qrupunun materiallarından aydın olur ki, 1988-ci il fevral ayının ortalarında onun yaşadığı mənzilə Yerevandan bir qrup emissar gəlibmiş. Qriqoryan təlimatlandırılmış, ona pul, narkotik vasitələr verilmişdi. "Paşa" ləqəbli Edik ertəsi gün ətrafına bir neçə azyaşlı yeniyetmə və gəncləri toplayıb, yaxın günlərdə bəzi əməliyyatlarda iştirak etsələr, çoxlu pul verəcəyini bildirərək onları şirnikləndirmiş və 1988-ci il fevral ayının 27-29-da Sumqayıtda iğtişaşlara rəhbərlik etmişdi.

Həqiqəti boğmağa hesablanan yalanlar, uydurmalar, şayiələr.

1988-ci il fevralın 28-dən 29-na keçən gecə erməni terrorçuları xaricdə yaşayan havadarlarının köməyi ilə Sumqayıtda qan tökdülər. Elə bununla bağlı mətbuat səhifələrində yayılan böhtanlar, erməni millətçilərinin çirkin niyyətli kampaniyaları həqiqəti üstələməyə başladı. Yerevanda nəşr olunan "Sumqayıt, genosid, aşkarlıq" kitabı başdan-başa böhtan və iftira toplusuna çevrilmişdi. Hətta təkzibolunmaz faktlar bilərəkdən və qəsdən təhrif olunmuş, rəqəmləri şişirtməklə dünya ictimaiyyətini çaşbaş salmaq istəmişdilər. 1988-ci il 30 mart tarixli nömrəsində "İzvestiya" qəzeti belə bir sərəlvə ilə yazı dərc etmişdir: "Sumqayıt: istintaqa şayiələr mane olur". Həqiqətən, ermənilər mərkəzi - SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunu da çaşdırmaq üçün hər cür yalan və hiylələrə əl atırdılar. Sumqayıt hadisələrində həlak olanların sayını bəzən ağlagəlməz dərəcədə artırırırdılar. "Pravda" qəzeti 4 aprel 1988-ci il tarixli sayında yazırdı ki, Ermənistanın Moskvadakı nümayəndəliyinin yaydığı məlumata görə, Sumqayıtda guya 1000 nəfərə qədər adam öldürülüb. Ermənilərin saxta mənafeyi qorunmayanda köhnə vərdişlərindən əl çəkmir, həqiqəti boğmaq üçün şərə və böhtana üstünlük verirdilər. Hətta məqsədlərinə çatmaq üçün Moskvanın üzünə ağ olurdular. Toplantılarında Moskvaya, Mərkəzi Komitəyə, rus xalqına inamsızlıq ifadə edən bəyanatlar yayırdılar... O vaxtlar Qarabağ komitəsinə rəhbərlik edən Ermənistanın eks-prezidenti Levon Ter-Petrosyan idi. Deməli, hələ sovet vaxtından xaricdə yaşayan erməni lobbisinin vəsaiti və köməyi ilə Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistana birləşdirmək üçün çirkin və məkrli oyunlar gedirdi...

Sumqayıtda törədilmiş qanlı cinayətlər də əvvəlcədən hazırlanmış həmin ssenarilərin davamı idi. Bu dəfə baş rolu üç dəfə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan oynayırdı. "Paşa" ləqəbi ilə tanınan bu adam yüksək dairələrdə əyləşən erməni millətçilərinin əlində bir alətə, oyuncağa çevrilmişdi. Onun barəsində ən dəqiq proqnozu SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi, o vaxtlar istintaq qrupunun rəhbəri Qalkin verib: "Eduard Qriqoryan tüfeyli həyat sürən bir canidir. Dəfələrlə həbs olunsada, nəticə çıxarmayıb.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

O, Sumqayıtın azyaşlı uşaqlarını başına toplayıb beyinlərini dumanlandırmış, iğtişaşlara rəhbərlik etmişdir. Sumqayıtda baş verən hadisələrdə onun cinayət əməlləri nəticəsində 5 erməni qətlə yetirilmiş, 8 qadın zorlanmışdır"...

Sumqayıt hadisələrindən dərhal sonra Serqo Xanzadyan, Zori Balayan və Silva Kaputikyan SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçovla görüşmüş və həmin görüşün nəticəsi olaraq Sumqayıta ordu yeridilmişdir. Elə həmin gündən başlayaraq şəhərdə komendant saati tətbiq olunmuşdur. Əlbəttə, o vaxtlar M.Qorbaçov siyasi çeviklik və prinsiplilik göstərseydi, baş verən hadisələrin qarşısı alın bilirdi. Amma onun təhriki və köməyi ilə hadisələr daha da şiddətləndi. İş o yerə gəlib çatdı ki, baş verən hadisələrdə 400-dən çox azərbaycanlı həbsxanalara dolduruldu. Onlar hər cür hədələrə, təqiblərə, işgəncələrə məruz qaldılar. Hələ o vaxtlar cəmi 15 yaşlı olan Azər Babayev aldığı ağır zədədən bu gün də əziyyət çəkir, çarpayı dustağıdır. O günləri xatırlayan Azər Babayev çətinliklə də olsa bunları deyə bildi: "1988-ci il mart ayının 1-i idi. Əmimgildən gəlirdim. Komendant saatına nəzarət edən əsgərlər yolumu kəsdilər. Məndən sənəd tələb etdilər. Onda cəmi 15 yaşım vardı. Dedim ki, hələ pasport almağa yaşım çatmır. Mənim bu cavabım onları daha da hiddətləndirdi. Əli dubinkalı 5 əsgər məni qəddarlıqla döyməyə başladı. Həmin vaxtdan 23 il ötür. Məni ölümcül yaraladılar, əlil etdilər..." Sumqayıtda o hadisələr zamanı "xilaskar" Sovet ordusunun vəhşilikləri ilə üzləşən adamlar çox olub. İmperiya nöqərləri heç nədən xəbəri olmayan, günahsız Əhməd Əhmədova da eyni hiyləgərliklə ölüm hökmü çıxartdılar.

1988-ci il mart ayının əvvəllərində hadisələr bir qədər səngisə də, şayiələrin, uydurmaların miqyası genişləndirdi. Komendant saatından sonra 2 minə yaxın adam həbs olunmuşdu. Qərribə burasıdır ki, cəmi 2-3 gündə dünyanın ən ucqarlarından ermənilərin tərəfdarları və təbliğatçıları peyda olmuşdular. Jurnalist Eyruz Məmmədov deyir ki, hadisələrin sabahısı İsveçrədən gələn Artəşes Qabrielyan adlı birisi videokamerası ilə Sumqayıtın küçələrini gəzirdi. Milliyyətçə erməni olan Artəşes Qabrielyan Sumqayıtdakı hadisə ilə bağlı lentə aldığı materiala belə ad qoymuşdu: "Bizi başkəsənlərdən xilas edin". Bu hadisələrdən sonra Azərbaycana qarşı böyük təbliğat kampaniyası başladı. "Azadlıq" radiosunun erməni redaksiyasının baş redaktoru Eduard Ohanesyan hadisələri öz xeyirlərinə şərh etmək üçün hər cür böhtana, şərə əl atırdı. Ölənlərin sayını artırır, yalan və qərəzli məlumatları mətbuat səhifələrində yayırdılar. Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tarixçiləri fəallaşdılar, iftira və təhrifə üstünlük verməklə çoxlu sayda kitablar nəşr etdirdilər.

Sumqayıt hadisələrini araşdıran siyasi analitiklər, bu mövzuda yazan jurnalistlər, eləcə də hadisələrin mahiyyəti ilə maraqlanan insanların çoxu hələ o vaxtlar yaxşı dərk etmişdilər ki, iğtişaşların ssenarisi Moskvada, Siyasi Bürodə hazırlanmışdı.

İkinci dünya müharibəsindən sonra Qərbin SSRİ-yə qarşı elan etdiyi "soyuq müharibə" 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəllərində artıq öz nəticəsini verməkdə idi. Sov.İKP MK-nın Baş katibi Mixail Qorbaçov bütün siyasi fəaliyyətinin böyük bir hissəsini Avropanın SSRİ-ni iflasa uğratmaq cəhdləri ilə uyğunlaşdırırdı. Bu proseslərin hazırlanması və həyata keçirilməsində bir sıra xarici dövlətlərin kəşfiyyat orqanları xüsusi canfəşanlıq edirdilər.

Qırmızı imperiyanın parçalanması, yer üzündən silinməsi müttəfiq respublikaların xalqlarını qarşı-qarşıya qoymaq, etnik münaqişələr yaratmaq "zəruriyyətini" ortaya qoyurdu. Bu cür münaqişələrdən biri həssas bölgələrdən olan Dağlıq Qarabağda yaradıldı. Keçmiş SSRİ-də milli məsələnin ən əsas amillərdən biri olduğu yaddan çıxmamışdı. Özünün iflası prosesini yaşayan imperiyada hər hansı lokal qarşidurma genişmiqyaslı münaqişəyə çevrilə bilirdi. Həmin vaxtlarda meydana atılmış Dağlıq Qarabağ məsələsi Azərbaycanda bir sıra problemlərin ortaya çıxmasına səbəb oldu və ermənilər bu faktordan məhərdə istifadə edərək öz bədnam niyyətlərini həyata keçirməyə başladılar.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda iğtişaşların törədilməsinin bir neçə səbəbi vardı. Ermənilər Azərbaycandakı soydaşlarının zorakılığa məruz qalması görüntüsü ilə nəinki bu şəhərin sakinlərinin, bütövlükdə azərbaycanlıların şəxsində düşmən obrazı yaratmaq, bununla da öz mənfur niyyətlərini ört-basdır etmək fikrində idilər. Həmin illərdə Sumqayıtda gənclər çoxluq təşkil edirdi. Onlar müxtəlif bölgələrdən gəlir, işə düzəlir, yataqxanalarda yaşayırdılar. Müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin yaşadığı şəhərdə hər cür adam tapmaq mümkün idi. Müşahidəçilər sonralar yazacaq və deyəcəkdilər ki, ermənilər sumqayıtlı gənclərə pulsuz olaraq tərkibinə müxtəlif uyuşdurucu maddələr qatılmış çoxlu miqdarda alkoqollu içkilər paylamışdılar. Ermənistandan qaçqın düşərək respublikamıza pənah gətirənlərin böyük hissəsi də məhz Sumqayıtda məskunlaşmışdı. Öz doğma yurd-yuvalarından zorla qovulan bu adamların təbii narazılıqlarından imkan daxilində istifadə etmək, eləcə də hadisələrin guya onlar tərəfindən törədildiyini bəyan etmək daha inandırıcı görünürdü.

Ermənilər tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı çoxsaylı cinayətlərə imza atmışlar. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələr də ermənilərin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı dünyada mənfəət yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisə nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyekti dağıdılmış, 40-dan çox avtomaşın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi.

Sovet imperiyasının tarix boyu xalqımıza qarşı süngüyə çevirdiyi erməni daşnakları və onların dünyanın hər yerindəki təəssübkeşləri 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda əsl vəhşilik aktı törətdilər. Əvvəlcə şəhərə atılan təşkilatçılar, təxribatçı qruplar insanları inandırmağa çalışırdılar ki, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda ermənilər azərbaycanlıları kütləvi şəkildə döyür, öldürür, azyaşlı qızları zorlayırlar. Onlar Bakının dəmir yol vağzalına Ermənistandan "vaqon-vaqon meyitlər gətirildiyini" israr edirdilər. Həmin ərəfədə hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri dondurulmuşdu. Şəhərə vaxtında ordu göndərilməsi tələbləri artıq fevralın 27-də Sumqayıtda olan SSRİ DTK-nın sədr müavini Bobkov tərəfindən heç eşidilmirdi də. General Krayevin rəhbərliyi ilə fevralın 28-dən 29-na keçən gecə Sumqayıta daxil olmuş ordu hissələri və daxili qoşunlar şəhər Partiya Komitəsinin binasını mühasirəyə alaraq gözləmə mövqeyində dayanmışdılar. Həmin anlarda şəhərdə məlum qüvvələr tərəfindən erməni millətindən olanlar döyülür, öldürülür, incidilirdilər.

Martın 1-dən keçmiş SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başladı. Bu qrupa keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsi rəisinin müavini Nenaşev və Baş Prokurorluq yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq Qalkin başçılıq edirdilər. Keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin və SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da Sumqayıtda idilər. Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi. Onlardan bir qismi inzibati məsuliyyətə cəlb olundu, bir qismi isə müxtəlif yollarla azadlığa çıxma bildi. 94 nəfər haqqında isə cinayət işi başlanıldı. İstintaq zamanı tutulanların zorakılıqla bir-birinə qarşı ifadələr verməsində adı çəkilən qrupla yanaşı, Azərbaycanın müvafiq qurumlarının üzvü əməkdaşlarının da "xidməti" olmuşdur. Məhkəmələr yuxarıların göstərişlərini əsas tutmuş, baxılan cinayət işlərində qanunun aliliyi prinsiplərini kobudcasına pozaraq ədalətsiz hökmlər çıxarmışlar. 18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə.Əhmədovun, İ.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdu. Ona görə də həmin iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı idi. Buna baxmayaraq yalnız İ.Cəfərovun və T.İsmayılovun cinayət işinin materialları yenidən təhqiqata verilmiş, Ə.Əhmədova isə heç bir tutarlı dəlil-sübut tapmadan hadisələrin təşkilatçısı damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdu.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Haqsız yerə həbs olunmuş Elçin Gəncəliyev ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etmişdi.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı cinayət işinin araşdırılması davam etdirilir. Uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, həmin hadisələrin yenidən araşdırılması hansı zərurətdən doğmuşdur? Baş Prokurorluğun Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə İstintaq İdarəsinin xüsusilə mühüm işlər üzrə böyük müstəntiqi, baş ədliyyə müşaviri Ənvər Həmidov bu suala belə aydınlıq gətirir:

- Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar SSRİ Baş Prokurorluğunun 200-ə yaxın müstəntiqinin və bir o qədər də əməliyyatçının cəlb edildiyi istintaq-əməliyyat qrupu tərəfindən iğtişəşlərin törədilməsi səbəbləri araşdırılmış və bir çox şəxslər məsuliyyətə cəlb edilmişlər. Lakin həmin cinayət işlərinin öyrənilməsi göstərmişdir ki, işin istintaqı tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılmamış, hadisələrin əsl mahiyyəti gizlədilmiş, cinayətlərin bütün iştirakçıları, əsasən də təşkilatçıları müəyyən edilməmiş, hadisələrin başvermə səbəbləri və şəraiti aydınlaşdırılmamışdır. Hazırda aparılan istintaqın əsas məqsədi də Sumqayıt hadisələri ilə bağlı erməni yalanlarını üzə çıxarmaq, toplanmış sübutlarla bu hadisələrin əsl mahiyyətini açmaq, mümkün qədər cinayətin bütün iştirakçıları, əsasən də təşkilatçıları çətin olsa da müəyyən etməkdir. 27-29 fevral Sumqayıt iğtişəşləri ilə əlaqədar istintaq aparılaraq sonradan dayandırılmış 5 cinayət işinin icraatı Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru Zakir Qaralovun 2010-cu il 19 mart tarixli qərarı ilə təzələnərək bir icraatda birləşdirilmiş və Baş Prokurorluğun birinci müavini, II dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Rüstəm Usubovun rəhbərliyi ilə prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin müstəntiq və əməliyyatçılarından ibarət istintaq-əməliyyat qrupuna həvalə edilmişdir. İlk olaraq epizodlar üzrə 8 bənddən ibarət və hər bir epizod üzrə istintaq planları tərtib edilmişdir.

İstintaqın tam, hərtərəfli və obyektiv aparılmasının təmin edilməsi məqsədilə ölkənin hüquq-mühafizə orqanlarına və müvafiq qurumlarına, bir sıra kütləvi informasiya vasitələrinə və Rusiya Federasiyasının Baş Prokurorluğuna sorğular göndərilmişdir.

Ermənilərin Sumqayıt hadisələri zamanı bir nəfər də olsun azərbaycanlının öldürülməməsi ilə bağlı iddialarına baxmayaraq, cinayət işləri öyrənilərkən müəyyən olunmuşdur ki, şəhərə qoşun yeridilərkən 5 azərbaycanlının ölməsinə dair Bakı Qarnizonu Hərbi Prokurorluğunda başlanan istintaq işinə əsassız olaraq xitam verilmişdir. Həmin cinayət işi üzrə aparılan əlavə istintaq zamanı sübut olunmuşdur ki, Bakıdakı 1 nömrəli avtobus parkının sürücüsü, milliyətcə erməni olan Valeri Markaryan içərisində hərbiçilər olan avtobusu Sumqayıtda dinc əhalinin üstünə sürmüş və nəticədə 4 azərbaycanlı həlak olmuşdur. Hazırda bu fakt üzrə istintaq-əməliyyat tədbirləri davam etdirilir. Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tərəfi dərhal anti-azərbaycan informasiya kampaniyasına başlamışdı. Onlar hadisələrdən mümkün qədər çox bəhrələnmək, dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların zalım, qəddar, qaniçən obrazını yaratmaq və guya bu səbəbdən də onlarla birgə yaşamağın mümkün olmaması haqqında fikir formalaşdırmaq üçün vaxt və vəsait əsirgəmərdilər. Ermənilər indi də bu hadisələrin azərbaycanlılar tərəfindən onlara qarşı soyqırımını törətdiyi fikrini formalaşdırmağa çalışır, hadisələrə siyasi qiymət verilməsinin vacibliyini vurğulayırlar. Kremlin göstərişi ilə hərəkət edən o vaxtkı rəsmi Bakı da Sumqayıt hadisələrinin guya bir qrup xuliqan tərəfindən törədilməsi versiyasını qəbul etmiş və hadisələrin səbəblərini araşdırmaq, onlara siyasi qiymət vermək əvəzinə günahkarları öz içərimizdə - Sumqayıtda, şəhərin o vaxtkı rəhbərliyi arasında axtarmağı, tez-tələsik onları cəzalandırmağı, vəzifələrindən azad, partiya sıralarından xaric etməyi və bununla da öz funksiyalarının bitdiyini göstərməyi üstün tutmuşdu.

Araşdırmalar isə göstərir ki, Sumqayıt hadisələrinin ən azı üç tərəfi olmuşdur: birincisi, "yenidənqurma", "yeni siyasi düşüncə" şüarları ilə pərdələnən Mixail Qorbaçovun rəhbərliyi ilə dünya sosializm sistemini və eləcə də SSRİ-ni dağıtmaq siyasətini həyata keçirən qüvvələr,

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

ikincisi, yaranmış fürsətdən istifadə edərək Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycandan qoparmaq və Ermənistanı birləşdirmək istəyən erməni və ermənipərəst millətçi və separatçı qüvvələr, üçüncü tərəf isə hadisələri icra edən xüsusi hazırlıq keçmiş təxribat qrupu tərəfindən təhrik olunmuş yeniyetmələr, müxtəlif cinayətkar ünsürlər və yetkinləşməmiş gənclər.

SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin müəllifləri və bu ssenarini həyata keçirməyə çalışan qüvvələr, erməni millətçi və separatçılarının havadarları Qarabağ uğrunda ümummilli erməni hərəkətinə təkən verə biləcək tutarlı bir siyasi bəhanə əldə etmək üçün Azərbaycan ərazisində anti-erməni iğtişaşlar törətmək qərarına gəlmiş və bu məqsədlə əlverişli yer kimi Sumqayıt şəhərini seçmişdilər. SSRİ-ni dağıtmaq üçün Dağlıq Qarabağ problemi nə qədər sərfəli idisə, Sumqayıt bəhanəsi də erməni hərəkətinə təkən vermək üçün bir o qədər yararlı idi.

Ənvər Həmidov bildirir ki, Sumqayıt şəhərinin keçmiş güc strukturları əməkdaşlarının bir neçəsi faktiki olaraq 28 fevral hadisələrinin istintaq və əməliyyat yolu ilə təhqiqindən kənarlaşdırılıbsalar da, müəyyən etmişlər ki, şəhərdə özlərini "Qafandan qovulmuş azərbaycanlılar" kimi təqdim edən 20-25 nəfərlik təxribat qrupu fəaliyyət göstərmişdir. Bu barədə onlara hətta bəzi zərərçəkmiş ermənilər də məlumat vermişlər. Həmin məlumatlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq-əməliyyat qrupuna çatdırılsa da, naməlum səbəblərdən yoxlanılması təşkil edilməmiş və nəticəsiz qalmışdır. O vaxtlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunda tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmiş Nofəl Əhmədov bildirir ki, həmin təxribat qrupunun ifşa edilməsi üçün cüzi də olsa tədbirlər görülməmişdir.

DTK-nın Sumqayıt şəhər şöbəsi tərəfindən hadisələrin əsas təşkilatçılarından və icraçılarından biri olan "Paşa" ləqəbli Eduard Robertoviç Qriqoryan barəsində məlumat SSRİ DTK-nın Sumqayıt hadisələri üzrə əməliyyat sahəsinə rəhbərlik edən Yevgeni Popova çatdırılsa da, o buna şübhə ilə yanaşmış, milliyyətçə erməni olan şəxsin öz soydaşlarına qarşı cinayət törətdiyinə inanmadığını demişdir. Martin əvvəllərində DTK-nın Sumqayıt şöbəsinin rəisi Vladimir Lebedev onu çağıraraq Eduard Qriqoryan barədə məlumatın doğru çıxdığını və artıq həbs olunduğunu bildirmişdir. Eduard Qriqoryanın hadisələrdə iştirakı və onun əlaqələrinin müəyyən edilməsi üçün qeydiyyat-əməliyyat işi açılmış, əməliyyatın gedişində "Paşa"-nın əslən qarabağlı, milliyyətçə erməni olan Osipov və ya Osipyanyan soyadlı bir "həmkarı" ilə söhbətlər aparılmışdır. Sonradan Osipovun (Osipyanyanın) Özbəkistan SSR ərazisində yerləşən islah-əmək müəssisəsində cəza çəkməsi barədə məlumat aldıqdan sonra bu ölkənin müvafiq orqanlarına sorğu göndərmək qərarına gəlmişdir. Lakin SSRİ DTK-dan gəlmiş nümayəndələr həmin sorğunu müxtəlif bəhanələrlə imzalamaqdan və göndərməkdən imtina etmişlər. Sumqayıt hadisələrinin törədilməsində sovet rəhbərliyinin hansı dərəcədə maraqlı olduğu göz qabağındadır. Bu şəhərdə güc strukturlarının kifayət qədər hərbi və silahlı qüvvələri olduğu halda hadisələrin qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görülməmiş, bununla bağlı hətta SSRİ DTK-nın sabiq sədr müavini Filip Denisoviç Bobkov Sumqayıtda olarkən ona müraciət etdikdə bildirmişdir ki, hadisələrin qarşısını almaq barədə əmr verməyə yalnız SSRİ rəhbərliyinin səlahiyyəti var. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu isə yalnız iğtişaşların icraçıları ilə maraqlanmış, cinayətin təşkilatçılarının müəyyən edilməsi istiqamətində obyektiv iş aparmamış, çox vaxt təşkilatçılar qismində azərbaycanlıları məsuliyyətə cəlb etməyə çalışmış, beləliklə, əməliyyat tapşırıqlarının nəticələri, demək olar ki, kölgədə qalmışdır.

Ayrı-ayrı müşahidəçilərin, istintaq orqanlarının fikir və mülahizələri, gəldikləri qənaət öz yerində, o vaxt bu şəhərdə baş verənlərin mətbuat səhifələrində necə işıqlandırılmasına diqqət yetirilməsi də yerinə düşərdi.

Bakının və Sumqayıtın ayrı-ayrı sənaye müəssisələrində çalışan ermənilər Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı "Kommunist", "Bakinskiy raboçiy", "Vışka", "Sosialist Sumqayıtı",

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

"Kommunist Sumqaita", "Pravda", "İzvestiya" qəzetlərində çıxış edir, millətçi ermənilərin irəli sürdükləri torpaq iddialarını əsassız hesab edirdilər.

Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verildi.

Ermənistanın rəhbərləri, hərbciləri, qatı millətçiləri Dağlıq Qarabağın və Azərbaycanın 20 faiz torpaqlarının işğalında görəsən təkə öz imkanlarındanmı istifadə etmişdilər? Xeyr! Əgər kənardan kömək olmasa idi, ermənilər cürət edib Azərbaycan torpaqlarını zəbt edə bilməzdilər. Buna onların cəsarəti çatmazdı! Sovet hərbciləri bu işdə onlara dəstək idilər. Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verildi. Sonralar Rusiyanın Ermənistanə təmənnəsiz bir milyard Amerika dolları həcmində silah verməsi bütün dünya ictimaiyyətinə bəllidir.

1990-cı il yanvar ayının 24-də Parisdə nəşr olunan "Jurnal dyu dimanş" qəzeti yazırdı: "Axır günlər Livandan Yerevana minomyot və avtomatlar daşıyan təyyarələr gəlməkdə davam edir. Onların boşaldılması erməni gömrük işçilərinin nəzarəti altında gecələr həyata keçirilirdi. Artıq neçə gündür ki, aeroportun gömrüyündə bir nəfər də olsun rus xidmət etmir. Bu silahların daşınması ola bilsin ki, sentyabrdan başlanıb. Dağlıq Qarabağda vətəndaş müharibəsi qızıışan andan Yerevanda və kəndlərdə, Azərbaycanla sərhəd ərazidə daha çox silahlı adamlara, həmçinin hər şeyə hazır olan qızıışmış gənclərə rast gəlinir. Bu dəstələrin başında çox vaxt Beyrutdan və Dəməşqdən gəlmiş erməniləri görmək olar. Onların bəziləri Livan terrorçularına və silahlanmış xristian qruplarına yaxındırlar. Küçə döyüşləri taktikasını yaxşı bilən yüzlərlə Livan ermənisi bura vizasız gəlib. Onların bir hissəsi Yerevanda yerləşir, əksəriyyəti isə sərhəd rayonları olan Gorus və Xanlar ətrafına yola düşüblər. Qonşu respublikalarda olduğu kimi, "Qarabağ Komitəsi" bu təşkilatları Azərbaycana qarşı öz əllərində saxlayırlar."

Belə misalları çox sadalamaq olar. Möhkəm silahlanmış ermənilər, ideoloji silahdan da məhərətli istifadə etməyə çalışırdılar. Erməni və ermənipərəst qüvvələr dünyanın ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində guya Böyük Ermənistanın mövcud olduğunu iddia edir, Osmanlı imperiyası tərəfindən dağıldığını ön plana çəkirdilər. Fransız sovetşünası Lemerse-Kelkeje "Azərbaycana xaricdən təsir" məqaləsində Azərbaycan tarixini təhrif edir, qonşu dövlətlərə (ermənilər nəzərdə tutulur - müəllif) qarşı xəyanətkar olduğunu sübut etməyə çalışırdı.

Erməni ideoloqları öz havadarlarının pulu hesabına xaricdə kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan haqqında mənfi imic yaratmaqla məşğul idilər. Bir misal çəkmək istəyirəm. 1989-cu il iyun ayının 29-da "Yurmala" qəzetinin 26-cı sayının birinci səhifəsində belə bir başlıq verilmişdir: "Qəzetin bu nömrəsi Ermənistanə və erməni xalqına həsr olunur".

Qəzetlə tanış olanlar bilirlər ki, Azərbaycanın, onun dinc əhalisinin ünvanına nə qədər böhtanlar yağdırılmışdır. Dağlıq Qarabağın tarixən ermənilərin olmasını sübut etməyə çalışır, Sumqayıtda ermənilərə qarşı "genosid" aparıldığını söyləyirdilər. Silva Kaputikyan məqaləsində yazırdı: "Biz uçuruma yuvarlanmışıq. Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdə Türkiyə, digər tərəfdə Azərbaycan. Havamız çatmır. Məhv oluruq. Sumqayıtda qırğın olmuşdur. Bizi yaşamağa qoymurlar".

Qərb ölkələri, transmilli korporasiyalar, xarici mətbuat Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərdən, Sumqayıtda baş verən qanlı aksiyadan, Dağlıq Qarabağ problemindən SSRİ-nin dağıdılmasında və Kommunist Partiyasının ləğvində bir alət kimi istifadə etdilər. Erməni millətçiləri isə bu hadisələrdən tarixi şans kimi istifadə etməyə çalışdılar. Həmin illər ermənilər informasiya müharibəsində üstünlük qazanmışdılar. Fransada, Kaliforniyada, Hollandiyada kütləvi informasiya vasitələrində ermənilər və ermənipərəst siyasətçilər, politoloqlar Azərbaycanın ünvanına hədyanlar yağdırırdılar. "Sandi Tayms" qəzeti yazırdı: "Azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüz deyillər. Informasiya müharibəsində isə azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüzdürlər".

Sumqayıtda qanlı terror fevralın 27-də baş tutsa da, bu ssenari çoxdan hazırlanmışdı. Ssenari çox məxfi şəkildə hazırlandığından iğtişaşlar başlanandan sonra da həqiqət dünyadan, cinayətkarlar isə istintaqdan gizlədildi. Hadisələrin xronikası, ardıcılığı sübut edir ki, erməni

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

millətçi və separatçı qüvvələri bu qanlı terrorun məxfi planını, parol və işarələrini çoxdan hazırlamışdı. Bir-birinin ardınca təşkil olunan aksiyalar, siyasi gedişlər də, bunu sübut edir. Eyni vaxtda Stepanakertdə və Yerevanda Qarabağ uğrunda mitinqlər təşkil olunur, yığıncaqlar keçirilirdi. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar mütəşəkkilliklə ata-baba yurdlarından zorla qovulurdular. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gəlirdi. Əlbəttə, bu gəlişin ardınca cavab aksiyaları təşkil olunurdu. Nümayişçilər, yürüşçülər arasında Azərbaycan dilində sərbəst danışan saqqallı erməni emissarları görünürdü. Erməni separatçıları məqsədlərinə çatmaq üçün hər cür hiyləyə əl atır, dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Elə bir məqam yaranmışdı ki, Moskva hadisələri sükutla izləyir, əslində isə daha riyakar və dəhşətli planların konturları cızılırdı.

Statistik məlumatlara görə, hələ 1988-ci ilin əvvəllərində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 258 min 200 nəfər yaşayırdı. Onların 14.208 nəfəri milliyyətçə erməni idi. Doğrudur, həmin illərdə Gəncədə, Şəkiddə, Bakıda da ermənilərin sayı az deyildi. Amma iğtişaş üçün məhz Sumqayıtın seçilməsinin səbəbləri vardı. Birincisi, Sumqayıt Bakıya daha yaxın idi. Bakıdan dünya ictimaiyyətinə hadisə barədə məlumat yaymaq, anti-azərbaycançı şəbəkə ilə çevik əlaqə yaratmaq imkanları geniş idi. İkincisi 80-dən çox millətin yaşadığı Sumqayıt tək-cə kimyaçılar, metallurqlar şəhəri kimi yox, həm də xalqların dostluq şəhəri kimi tanınırdı. Maraqlı olan qüvvələr bu hadisələri törətməklə dünya ictimaiyyətinə bəyan etmək istəyirdilər ki, güya azərbaycanlılar millətçi, vəhşi və barbar bir xalqdır. Bu səbəbdən də onlarla birgə yaşamaq mümkün deyil. Sumqayıtda törədilən qanlı aksiyaların şəhərin Dostluq, Sülh küçələrində baş tutması da məqsədli idi.

Ermənilər tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı çoxsaylı cinayətlərə imza atmışlar. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələr də ermənilərin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı dünyada mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisə nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomashın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Fransız jurnalisti Jan-İv: "Ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər"

Sumqayıtda hadisələrin başladığı gündən dərhal anti-azərbaycan informasiya şəbəkəsi işə düşdü. Müxtəlif ölkələrdə videolentlər nümayiş etdirildi, mətbuatda şər və böhtan dolu yazılar dərc olundu. Qəribədir ki, cəmi 3-4 gün sonra Xankəndidə əvvəlcədən hazırlanmış "Sumqayıt hadisələri zamanı həlak olmuş ermənilərə xatirə abidəsi ucaldıldı, "Sumqayıt... soyqırımı... aşkarlıq" adlanan kitabça 50 min tirajla Yerevanda rus dilində çap olunub dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Əlbəttə, belə silsilə tədbirlər bir daha sübut etdi ki, ermənilər bu qanlı aksiyanın törədilməsini və geniş yayılmasını planlı şəkildə təşkil etmişlər. "Böyük Ermənistan" xülyasına xidmət edən antitürk, anti-azərbaycan təbliğat separatçıların başlıca məqsədinə, məramına çevrilmişdi. Sumqayıt hadisələri barədə sovet və xarici ölkə mətbuatında birtərəfli, qərəzli yazılar dərc olunurdu. Moskva isə susurdu. Hələ 1988-ci il fevralın 26-da ittifaq rəhbəri M.Qorbaçov ermənilərin ona müraciətinə çox təmkinlə cavab vermişdi: "Mən hər şeyi başa düşdüm, ancaq bir az gözləyin". Cəmi iki gün sonra Sumqayıt hadisələri baş verdi.

1988-ci il fevral hadisələrindən sonra M.Qorbaçov yüksək dairələrdə Sumqayıt faciəsinə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı. Çünki o vaxtlar Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilsəydi, həmin əməliyyatın yüksək dairələrdən idarə olunması faktı ortaya çıxa bilərdi. SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin əsl müəllifləri ittiham olunardı,

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıtda törədilmiş iğtişəşlərin Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlılığı üzə çıxardı. Bir də ermənilərin dünyaya belli olan iç üzləri açıları. Hələ bir vaxtlar ermənilərin vəhşiliyindən dəhşətə gələn fransız jurnalisti Jan-İv yazırdı: "Mən müharibədə çox şeylər olduğunu, alman əsgərlərinin qəddarlığını eşitmişəm. Amma ermənilər onları ötüb-keçiblər. Onlar 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər". Əslində dünya ictimaiyyəti erməniləri belə tanıyır: zalım, qəddar, qaniçən, bir sözlə, ümumbəşəri bəla kimi...

Sumqayıt hadisələrindən 24 il keçir. Doğrudur, hadisələrin mahiyyətini açmaq, baş verənlərə hüquqi qiymət vermək üçün SSRİ Baş Prokurorluğu istintaq qrupu yaratdı. İlk baxışda gözləmək olardı ki, əsl həqiqət üzə çıxacaq. Amma belə olmadı, şəhərdə kütləvi həbslər başladı. Günahsız adamlar istintaqa cəlb olundu. Əsl cinayətkarlar isə hələ də məsuliyyətə cəlb olunmayıblar...

Mixail Qorbaçov Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin baş katibi seçildəndən sonra onun ətrafına ermənipərəst qüvvələr toplandı. Siyasi məsələlər üzrə Şahnazarov, iqtisadi məsələlər üzrə Aqanbekyan, planlaşdırma məsələləri üzrə Sitaryan onun ən yaxın köməkçiləri oldular. Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən öz məqsədləri üçün istifadə etmək, erməni xalqının arzuladığı torpaq iddiasını qaldırmaq və reallaşdırmaq üçün onlar Qorbaçova məsləhətlər verir, onu bu çirkin və məkrli işə cəlb edirdilər. Lakin Qorbaçov hakimiyyətinin ilk illərində Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən ayıraraq Ermənistanın tərkibinə vermək çətin idi. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü Heydər Əliyev belə ədalətsiz bir məsələnin ali hakimiyyət dairələrində müzakirə olunmasına imkan verməzdi.

1987-ci ilin noyabrında akademik Aqanbekyan Parisdə erməni icması qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasından alınaraq Ermənistanla verilməsini məqsəduyğun hesab etdiyi barədə bəyanat verdi. Bu bəyanat xaricdə yaşayan erməni lobbisi tərəfindən alqışlandı və bu işdə Qorbaçova hər cür dəstək olacaqlarına söz verildi. Həmin ilin dekabrında Mixail Qorbaçov arvadı Raisa Maksimovna ilə ABŞ-ın Kaliforniya ştatına səfər etdi və burada erməni icması ilə görüşdü. Görüşdə Dağlıq Qarabağ məsələsi gündəmə çıxarıldı və Qorbaçovdan onun tezliklə ermənilərin xeyrinə həll olunacağı haqqında razılıq alındı. Mixail Qorbaçov Moskvaya qayıtdıqdan sonra Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı rayonlarında kütləvi mitinqlər keçirilməyə başlandı.

1988-ci il fevralın 17-də Sov.İKP MK-da erməni icmasının bir qrup nümayəndəsi qəbul olundu. Fevralın 18-də Xankəndiyə qayıdan həmin nümayəndələr mərkəzi meydanda mitinq keçirdilər. Moskvadan səfərdən qayıdan Akopyan və Qabrielyan kütlə qarşısında çıxış edərək Moskvanın onları dəstəklədiklərini bildirdilər və Dağlıq Qarabağ probleminin Ermənistanın xeyrinə həll olunacağı haqqında məlumat verdilər. Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində yerli əhali ermənilərin bu antikonstitusion aksiyasına cavab olaraq etiraz aksiyası keçirməyə başladı. Fevralın 19-da Bakıda Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin binası qarşısında mitinq keçirildi. Mitinq iştirakçıları ermənilərin torpaq iddiasını əsassız saydılar, bu işdə Sovet hökumətinin loyallıq mövqeyini tənqid etdilər. Mərkəzə, Qorbaçova teleqramlar vuruldu, məktublar göndərildi. Lakin Kreml tərəfindən qəti tədbir görülmədi. Dağlıq Qarabağda "Krunk" adlı cəmiyyət yaradıldı. Ona özünün millətçiliyi ilə seçilən tikinti materialları kombinatının müdiri, regionda korrupsioner kimi tanınan Manuçarov rəhbərlik etməyə başladı. "Krunk"un tələbi ilə Dağlıq Qarabağın bütün rayonlarında və vilayətin özündə xalq deputatları sovetlərinin sessiyaları çağırıldı. Gündəliyə isə bir məsələ çıxarıldı - Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindən çıxarılacaq və Ermənistanın tərkibinə verilsin. Bu antikonstitusion qərar da Moskva tərəfindən sükutla qarşılandı. Ermənistan rəhbərləri, korrupsiyaya qurşanmış qüvvələr, hakimiyyətə can atanlar və kəşfiyyat institutları hadisələri daha da qızıdırmaq, onu kulminasiya nöqtəsinə çatdırmaq üçün planlar cızır, iki milləti üz-üzə qoymağa çalışırdılar.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıtda baş verə biləcək hadisələr ermənilərə artıq məlum idi. Burada yaşayan 1000-dək erməni 1988-ci il yanvar ayının 1-dən fevralın 25-dək əmanət kassalarında saxladıkları 8 milyon 343 min 691 rubl pulu təcili çıxararaq Yerevana, Xankəndiyə və Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərinə köçüb getdilər.

Sumqayıtın sənaye müəssisələrində, təhsil, mədəniyyət və səhiyyə sistemlərində çalışan ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistanı verilməsi barədə gizli imzalar toplamağa başladılar. Onlar "Krunk" cəmiyyətinə yardım adı altında adambaşına 50 rubl vəsait keçirirdilər. Gizli iqtisadiyyata rəhbərlik edən "sexovşik"lər onlara mənsub olan istehsal sahələrini söküb Yerevana apardılar.

Həmin günlər Əsgəranda ermənilər tərəfindən iki azərbaycanlı gənc - Əli və Bəxtiyar qətlə yetirildi. Dağlıq Qarabağla bağlı problemdə kimin əvvəlcə güllə atdığı mübahisəli olduğundan həmin hadisələrdə iştirak edən SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini Filip Bobkov sonradan "KQB i vlast" kitabında yazırdı: "Yenə də mübahisə etmək olar: kim birinci başladı? Azərbaycan tərəfi, yoxsa erməni tərəfi? Fakt faktlığında qalır. İlk qurban azərbaycanlılar oldu. 1988-ci il fevral ayının 22-də Əsgəranda iki nəfər azərbaycanlı gənc qətlə yetirildi".

1988-ci ilin fevralında ermənilər Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini qoparıb Ermənistanı birləşdirmək üçün açıq fəaliyyətə başladılar. Ayın 25-də Ermənistan milli televiziyası ilə çıxış edən katolikos Vazgen Dağlıq Qarabağın Ermənistanı birləşdirilməsinin vacibliyini bildirdi. Həmin dövrdə ideoloji cəhətdən tərksilah edilmiş Azərbaycan faktiki olaraq siyasi-psixoloji böhran keçirir və gözlənilməz vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmirdi. Bu amil də fevralın 27-29-da daşnakların Sumqayıtda özlərinin məkrli niyyətlərini həyata keçirmələrinə şərait yaratmışdı.

Moskvadan gələn müstəntiqləri qanlı təxribatı təşkil edənlər maraqlandırmırdı...

Fevralın 27-də Sumqayıt şəhər prokuroru İsmət Qayıbov baş vermiş iğtişaşlarla bağlı cinayət işi başlatsa da, dörd gün sonra Moskvadan göndərilmiş SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu bu işi öz icraatına götürmüş, Sumqayıtın və ümumiyyətlə Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını isə istintaq-əməliyyat tədbirlərindən kənarlaşdırmışdı. Belə bir şəraitdə ermənilərin əvvəlcədən, qeyd-şərtsiz zərər çəkmiş tərəf kimi tanınması asanlaşmış, tutulan ermənilərin hamısı "səhvən yaxalanmışlar" kimi azadlığa buraxılmışdı. Hərbçilər tərəfindən tutulmuş Eduard Qriqoryanın ifşa edilməsi isə istintaqın yox, zərərçəkmiş Mejlumyan bacılarının onu özlərinə qarşı zorakılıq edənlərdən biri kimi tanımaları nəticəsində mümkün olmuşdur. Moskvadan gələn müstəntiqlər Sumqayıtda özlərini həyasızcasına aparır, dindirmələr zamanı azərbaycanlılarla amansız rəftar edirdilər. SSRİ DTK-nın baş müstəntiqi, polkovnik Zubtsev Sumqayıt milisinin əməkdaşlarını sorğu-suala tutarkən bu söhbətin məntiqində başa düşülmüşdü ki, sovet rəhbərliyini bu qanlı təxribatı təşkil edənlər yox, yerli partiya və sovet orqanlarının, təsərrüfat və istehsalat sahələri rəhbərlərinin şəxsi həyatları barədə kompromat xarakterli məlumatlar daha çox maraqlandırır. Bütün bunlar isə, çox güman ki, bu şəxslər barəsində hansısa tədbirlər görmək, azərbaycanlı rəhbər işçiləri ləkələmək və həbs etmək üçün lazım olmuşdu. Bu isə öz növbəsində azərbaycanlıların əleyhinə daha bir çığır-bağır kampaniyası qaldırmağa imkan verə bilərdi. Sumqayıt hadisələrini törətməklə ermənilər güclü informasiya blokadasına alınmış Azərbaycanı bir küncə sıxmaq, özlərini isə bütün dünyaya "yazıq", "məzlum" bir millət kimi təqdim etmək, bu səbəbdən ermənilərin azərbaycanlılarla bir yerdə yaşamalarının mümkünsüzlüyü barədə fikir formalaşdırmaq niyyətində olublar. Dünya ictimaiyyətinə belə bir informasiya sızdırmışdılar ki, guya, Ermənistandan azərbaycanlılar özləri qəsdən qaçıb Azərbaycana gedir və ermənilərin onları incitmələri barədə yalan məlumatlar yayırlar.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Bu məlumatların nəticəsi olaraq azərbaycanlılar öz rəhbərlərinin tapşırığı ilə ermənilərə qarşı "soyqırımı" törədiblər. Göründüyü kimi, eyni ssenaridir, lakin məsələ burasındadır ki, yerli partiya və sovet təşkilatlarının, habelə hüquq-mühafizə və dövlət təhlükəsizlik orqanlarının Moskvaya sözsüz tabeliyi şəraitində onların, guya, azərbaycanlı əhalini ermənilərə qarşı hansısa planlı hərəkətə sövq etməsi mümkün deyildi.

Faktlar bunu deməyə əsas verir ki, hadisələr ərəfəsində yerli hakimiyyət strukturları yuxarı hakimiyyət orqanlarına şərait barədə məlumat versələr də, Moskvadan gəlmiş yüksək vəzifəli, qoşun hissələrinin və digər xidmətlərin səlahiyyətli nümayəndələri Sumqayıtda olmuş, onların gözü qarşısında iğtişaşlar və talanlar baş vermişdir. Bu isə onu göstərir ki, hadisələr Moskvadan idarə olunur və izlənilirdi. İğtişaşların başında duran Eduard Qriqoryan isə təsadüfən ələ keçmişdi. Ləzgi bilib həbs etmiş və tanınmaya təqdim edilərkən əsl sifəti məlum olduğundan onu aradan çıxarmaq mümkün olmamışdı. Qriqoryan uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilsə də, sonradan onun cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün Ermənistanla göndərilməsi də çox şeylərdən xəbər verir. Xatırladaq ki, Adolf Sukiasov adlı erməni hətta məhkəmədə şahid kimi ifadə verərkən "Sumqayıt hadisələrini azərbaycanlılar yox, ermənilər özləri törədiblər" - deyə etiraf etmişdi.

Sumqayıtda yaşayan ermənilərin bir qisminin erməni millətçi-ekstremist fikir daşıyıcıları olmasına dair məlumatlar keçmiş Azərbaycan SSR DTK-nın arxivində saxlanan və istintaqa təqdim edilmiş "Nalyotçik" ("Basqınçı") kodu altında əməliyyat işinin materialları arasında olan sənədlərdə də rast gəlinir. Məsələn, əməliyyat işinin 146-147-ci vərəqlərində rus dilində tərtib edilmiş siyahıdan görünür ki, bu siyahı Sumqayıt şəhərindəki hadisələr ərəfəsində DTK orqanları tərəfindən hazırlanmış 47 ekstremist erməni barəsindədir. Qeyd edək ki, adları çəkilən ermənilərin heç biri şəxsən zərər çəkməmişdir.

1991-ci ilin avqust ayında Moskvada baş vermiş çevrilişlə əlaqədar başlanmış cinayət işi üzrə yaradılan istintaq qrupu tərəfindən intihar etmiş sabiq SSRİ daxili işlər naziri Boris Puqonun xidməti otağında aparılan axtarış zamanı rəflərdəki sənədlər arasında məshəti türklərinin Özbəkistandan qovulması, Dağlıq Qarabağ və digər bu cür hadisələrlə əlaqədar ayrı-ayrı qovluqlar aşkar edilmişdir. Qovluqdakı sənədlərdə Dağlıq Qarabağda fəaliyyət göstərmiş "Krunk" təşkilatı, onların üzvləri barədə, ümumən Dağlıq Qarabağ hadisələri haqqında SSRİ DİN-ə daxil olan ilk məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bu məlumatlar həm Ermənistan, həm də Azərbaycan Daxili İşlər nazirliklərinin arayışlarından, eləcə də SSRİ DİN-in müvafiq idarələrinin məlumatlarından ibarət olmuşdur. Bu faktın özü də onu göstərir ki, bütün baş verənlər barədə SSRİ rəhbərliyinin ilk günlərdən ətraflı məlumatı olmuş, lakin müəmmalı səbəblərdən gözlənilən hadisələrin qarşısını almağa heç bir cəhd göstərilməmişdir.

Sumqayıt hadisələrinin ermənilərin maraqlarına xidmət edən təxribat olduğu faktlarla sübut olunub. Bu, əvvəlcədən düşünülmüş və həyata keçirilmiş bir aksiya idi. Ermənilər bu qanlı əməllərdən mənafeləri üçün istifadə etməyə, beynəlxalq miqyasda xalqımız haqqında mənfi rəy formalaşdırmağa cəhd göstərsələr də, zaman hər şeyi yerbəyer edərək kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirdi.

Erməni millətçiləri tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri çoxsaylı cinayətlərin müəllifidirlər. 1988-ci il fevralın 28-29-da Sumqayıtda planlaşdırılıb qəddarcasına reallaşdırılan qanlı hadisələr də bu qəbildən olan cinayətlərin sırasındadır. Aradan 25 il ötməsinə baxmayaraq, diqqətlə araşdıranda ermənilərin uydurub dünyaya yaydıqları soyqırımı əfsanəsi sabun köpüyü kimi partlayır və erməni faşizminin riyakar mahiyyətini ifşa edir. İftira və yalanlardan "əzabkeş erməni xalqına" ağı deyib təəssübkeşlərində özlərinə mərhəmət, müsəlmanlara nifrət oyatmaq istəyən erməni faşistləri törətdikləri cinayətləri tarixən türklərin və azərbaycanlıların adına yazmağa cəhd ediblər. Qarşılarına qoyduqları məkrli niyyətlərə yetmək üçün hər cür vəhşilikdən, terrordan, insanlığa sığmayan cinayətlərdən, hətta günahsız ermənilərin qanını tökməkdən belə çəkinməyiblər. Sumqayıtda olduğu kimi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Böyük bir imperiya dağılırdı. Qanlı hadisələr keçmiş ittifaqın əksər respublikalarında planlaşdırılırdı. Sadə bir ssenari özünü aydın büruzə verirdi: bu qanlı hadisələr bütün sovet ittifaqı xalqlarında Moskvaya, Kremlə qarşı nifrət hissi oyadır, parçalanmanı qaçılmaz və zəruri reallıq kimi ortaya çıxarırdı.

İttifaq rəhbərləri tez-tez dəyişirdi. K.U.Çernenko vəfat etdikdən sonra erməni diasporu və Sovet İttifaqının dağılmasında maraqlı olan güc mərkəzləri tərəfindən M.S.Qorbaçov hakimiyyətə gətirildi. Bundan sonra Qorbaçovun siyasi məsələlər üzrə köməkçisi Şahnazaryan, iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi A.Aqanbekyan, Dövlət Plan Komitəsinin birinci müavini Sitaryan və yuxarı eşelonda vəzifələrə otuzdurulan yüzlərlə erməni böyük bir dövlətin xarici və daxili siyasətini maraqlı və ambisiyalarına uyğun asanlıqla istiqamətləndirə bildilər. Aqanbekyan 1987-ci ildə Fransadakı məlum çıxışında Qarabağın Ermənistanına verilməsi təklifini irəli sürdü. Bundan sonra ermənilərin yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problemin həllini tapacağına ümidləri artdı. Bu ümidlər də yubanmadan Qarabağda və Ermənistanda fasiləsiz mitinqlərə çevrilir, siyasi tələblərin fonunda azərbaycanlılara qarşı təzyiqlər, hücumlar güclənir. Quldur dəstələrinin təqiblərinə məruz qalan müdafiəsiz insanların Ermənistanı tərk etməkdən başqa yolları qalmır. Qaçqınların ilk böyük dalğası Sumqayıtı silkələyir.

Həmin hadisələrin canlı şahidlərindən biri Sumqayıt şəhər icra hakimiyyətinin məsul işçisi Seyfəddin Rəhimov o günləri belə xatırlayır:

- Sovet İttifaqı tədricən çökür, dağılırdı. Ermənilər isə belə məqamlardan yararlanaraq ərazilərini genişləndirmək üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdilər. Ermənistandan zorla qovulan yüz minlərlə azərbaycanlı haqqında heç kim danışmırdı. Dünya bu hadisələrə biganə idi. Yaxşı yadımdadır: Sumqayıtda yaşayan ermənilərə qarşı zorakılıq hallarının, təzyiqlərin baş verməsi barədə erməni təbliğat maşını şaiyələr yaymağa başlamışdı. Bizə isə yüz minlərlə azərbaycanlı qaçqının faciələrindən danışmağa icazə vermirdilər. Əsl həqiqətlərdən beynəlxalq aləm xəbərsiz idi. Biz dünyadan təcrid olunmuşduq.

Sov.KP MK-nın birinci katibi Mixail Qorbaçov, akademik Aqanbekyan, digər yüksək vəzifəli ermənilər və erməni diasporu, habelə SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi əməkdaşlarının da bu məsələdə xüsusi rolu vardı.

Həmin dövrdə şəhərin icra qurumlarının, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti SSRİ rəhbərliyi tərəfindən məhdudlaşdırılmışdı. Sumqayıt şəhərinin prokuroru İsmət Qayıbovun və digər səlahiyyət sahiblərinin hadisələrə nəzarət etmək imkanları yox idi. Çünki SSRİ Prokurorluğunun xüsusi istintaq qrupu, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin nümayəndələri şəhərə ezam olunmuşdular. Hadisələr baş verərkən soydaşlarımızın qeyri-qanuni həbsləri, ölüm cəzasına məhkum olunmaları məhz bu amillərlə bağlı idi. Şəhərə əvvəlcədən çəkiliş, terrorçu qrupların göndərilməsi, xarici müşahidəçilərin dəvət edilməsi bu hadisələrin məqsədyönlü şəkildə düşünülmüş planın tərkib hissəsi olduğunu göstərirdi. Azərbaycan xalqını törətmədiyi faciələrdə ittiham etmək üçün böyük təbliğat maşını işə salınmışdı.

Ermənilər Sumqayıtı boş yerə hədəf seçməmişdilər. Həmin ərəfədə minlərlə soydaşımız Ermənistandan - öz ata-baba yurdlarından qaçqın düşərək məhz Sumqayıta pənah gətirmişdilər. Burada xeyli məxfi erməni təxribatçıları fəaliyyət göstərirdi. Planlı şəkildə aparılan qətlər, talanlar və digər cinayət halları göstərir ki, proseslər şəhərdəki təxribatçı qüvvələr tərəfindən idarə edilirdi. Hadisələrin Moskvadan göndərilmiş yüksək səlahiyyətli şəxslərin gözü qarşısında törədilməsi onların hər şeydən məlumatlı olduğunu söyləməyə əsas verir.

Sumqayıt Şəhər Təcili Tibbi Yardım Xəstəxanasının baş həkimi Vaqif Qəhrəmanov isə 1988-ci ildə baş verənləri belə xatırlayır:

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

- 1988-ci ildə baş vermiş Sumqayıt hadisələri, eyni zamanda, gələcəkdə Azərbaycan ərazilərinin işğalını ört-basdır etmək məqsədi güdüdü. Qarşıdurma baş verdikdən dərhal sonra şəhərdə tibb işçilərindən ibarət xüsusi qərargah yaradıldı. Təcili tibbi yardım maşınları yaralıları xəstəxanalara daşıyırdılar. Bizə məlum oldu ki, yaralanan, ölən ermənilərin hamısı Qarabağ əsilliləridir. Həmin dövrdə Xankəndidə mitinqlər təşkil olunurdu. Ermənilər bunu həmin aksiyaların miqyasını genişləndirmək üçün edirdilər.

Həmiyə məlum idi ki, bütün təxribatların başında ermənilərin özləri dayanır. Bir məsələni xüsusi qeyd etmək istəyirəm - həmin dövrdə Hacı Zeynalabdin Tağıyev qəsəbəsində hərbi qarnizon vardı. Sumqayıtda yaşayan ermənilərin çoxu orada məskunlaşmışdı. O zaman tibb işçiləri ərəziyə gəldikdə məlum olur ki, orada olan xəstə bir uşağı ermənilər özləri öldürmək istəyirlər. Onlar bununla həmin qətlin guya azərbaycanlılar tərəfindən törədildiyini dünyaya çatdırmaq istəyirdilər. Tibb işçiləri həmin uşağı nəzarət altına aldılar. Sumqayıtda uşaq ölümünün olmamasına görə isə onları Ermənistanda çox incitməmişdilər. Bu mənfur insanlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün günahsız körpəni belə qətlə yetirməkdən çəkinmirdilər.

Bir hadisə də heç yadımdan çıxmır. Sumqayıt idman dispanserinin baş həkimi E.Avakyan həmin hadisələrin baş verdiyi gün qərribə bir məntiqin açarını özü də bilmədən bizə açdı. Əslən erməni olanları bir yerə yığıb onları öz erməni düşmənlərindən qoruyurduq. Ondan soruşanda ki, bütün bunlar nə ilə bitəcək, sualıma o belə cavab verdi: "Bu məsələlər sizlik deyil. Bu qırğınların arxasında xallı rəhbər dayanır. Yoxsa bu necə şişirdilə bilərdi?!" Sovet dövlətinin başçısı Qorbaçova ünvanlanan bu cavab sonradan Avakyanın sözlərinin həqiqət olduğunu təsdiq elədi. Ermənilər düşünülüb, öncədən planlaşdırılmış Sumqayıt hadisələrindən uzun müddət yararlandılar. Təxribatları törədənlər qətlərin kimlər tərəfindən həyata keçirildiyini özləri də aydın bilirlər. İndi isə öz uşaqlarına türklərin, azərbaycanlıların "qəddarlıq"larından danışır, bizə qarşı nifrət oyatmağa çalışırlar. Sumqayıt hadisələri törədilməsəydi, Xankəndidə mitinqlər səngiyəcəkdi və daşnakların planları alt-üst olacaqdı.

1982-1996-cı illərdə Sumqayıt şəhər 1 saylı doğum evinin baş həkimi işləyən Şəhla Abışova bildirdi ki, 28 fevral tarixində şöbəyə zorlama faktı ilə erməni Karina və Anna bacıları gətirildi. Hadisədən bir neçə dəqiqə sonra şöbəyə iki nəfər müstəntiq gələrək onları sorğu-suala tutdu. Həmin adamlar qızlara öncə rus, daha sonra erməni dilində suallar verməyə başladılar. Erməni dilini bilən bir tibb bacısı Ş.Abişovaya həmin adamların qızları məcburən azərbaycanlıların əleyhinə ifadə verməyə təhrik etdiklərini bildirdi. Qızlar isə hər dəfə həmin adamın Edik olduğunu göstərirdilər.

- Mən həmin faktı o zaman respublikanın baş prokuroru işləyən mərhum İsmət Qayıbova bildirdim, - Ş.Abişova söhbətinə davam edir. - Sonralar məlum oldu ki, onlar Moskvadan gələrək Sumqayıtda başverənləri öz istədikləri kimi mərkəzə çatdırmaq niyyətini güdürmüşlər. Ümumiyyətlə, haradasa bir qətl baş verirdisə, həmin anda orada mərkəzəndən gəlmiş hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları peyda olurdular.

Sumqayıt hadisələrindən öncə şəhərdə gəzən söz-söhbət fevralın 28-nə keçən gecə baş vermiş hadisələrdə öz təsdiqini tapdı. Şəhərin müxtəlif ərazilərində tonqallar yandırılır, nömrəsiz maşınlardakı xüsusi təlim görmüş adamlar küçələri dolaşaraq hamını səfərbər olmağa, ermənilərə qarşı hücum çağırırdı. Bəzi maşınlardan səsgücləndiricilərlə ermənilərin yaşadığı ünvanlar, ad və soyadları səsləndirilirdi.

Hadisə baş verən gündən bir gün sonra ermənilər öz soydaşlarını sağ-salamat gördükdə çox sevinirdilər. Sonradan məlum oldu ki, talan və qarətələri törədənlər elə xüsusi təlim görmüş ermənilərdir.

Lyubov İsmayılova Sumqayıt rus icmasının rəhbəridir. Həmin qanlı- qadalı günlərin onun da yaddaşına saldığı silinməz izlərdən belə danışır:

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

- Sumqayıt hadisələrinin baş verdiyi dövr əzəmətli bir dövlətin can verməsini xatırladırdı. "Krunk" erməni təşkilatının üzvlərinin bir qismi Sumqayıtda yaşayırdı. Onlar Ermənistanla mütəmadi əlaqə saxlayır, təlimatlarırdılar. Şəhərdə qalan ermənilər isə hələ də böyük sovet ideyalarına inanaraq heç bir yerə getməmişdilər. Onu da qeyd edək ki, həmin ermənilərin çoxu heç bir təşkilatın üzvü olmamışdılar, sadəcə, öz əməkləri ilə yaşayan insanlar idilər. Mitinglərdən sonra başlanan qətlərin qarşısını almaq o qədər də çətin olmadığı halda, heç bir tədbir görülməmiş, seyrçi münasibət bəslənilmişdi. Xarici ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri şəhərin hansı yerlərində çəkiliş aparmaq barədə əvvəlcədən təlimatlandırılmışdılar.

Sumqayıtda elə bir erməni ailəsi yox idi ki, onun yaşayış şəraiti digər xalqlardan olan sakinlərdən aşağı səviyyədə olsun. Tolerant ölkə olan Azərbaycanda onlar üçün hər cür şərait yaradılmışdı. Hətta orta məktəblərdə erməni dili tədris olunurdu. Hadisələrdən sonra Ermənistanla köçənlər orada yaşaya bilmədilər, Rusiyanın müxtəlif şəhərlərində məskən saldılar. Bu gün onların hər birinin yaddaşında azərbaycanlılarla bağlı şirin xatirələr yaşayır.

Sumqayıtda yaşayan rus icmasının üzvləri Böyük Vətən müharibəsindən sonra bura köçənlərdir. O vaxtlar az adam tapırdı ki, Xəzərin sahilində yerləşən gənclər şəhərdən danışmasın. Rus millətindən olan elə bir adam tapmazsınız ki, nə vaxtsa doğma Sumqayıtı tərk etmək haqqında düşünsün. Çünki biz ruslar özümüzü bu şəhərin əhalisinin ayrılmaz bir hissəsi sayırıq. Bütün bayramlarda öz qonşularımızla bir yerdə olur, onların sevincinə sevinir, kədərinə kədərlənirik.

Bu hadisələr daşnakların Sumqayıtda törətdikləri növbəti təxribat idi. Sonradan məlum oldu ki, onlar həmin siyahıları şəhərdə özləri tərəfindən talan törədiləcək komitə üzvlərinə paylamışdılar. Hadisələri lentə almaq üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Dünyanın bir çox ölkələrindən, eləcə də Ermənistanın özündən əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanan hadisələri lentə almaq üçün operatorlar, fotoqraflar bu şəhərə üz tutmuşdular. Məhz o vaxtkı hökumət rəhbərlərinin gözü qarşısında baş verəcək qondarma "genosid" planı günü-gündən şişməkdə idi. İndi bizə məlum olur ki, fevral ayı başlayandan ermənilər əmanət kassalarına qoyduqları bütün pulları niyə geri almışdılar.

Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün əvvəl ermənilər yaşayan evlər xüsusi adamlar tərəfindən işarələnmişdi. Təsəvvürə gətirin ki, fevralın 27-28-da Sumqayıtda iğtişaşlar törədilir, ermənilər öz millətlərindən olan insanları amansızcasına qətlə yetirir, SSRİ-nin o vaxtkı hərbi prokuroru Katusev Bakıda ola-ola Sumqayıtda baş verənlərin qarşısını almaq üçün hadisələrə təcili müdaxilə etmir. Azərbaycanı fakt qarşısında qoymaq üçün onlar güc strukturlarını işə salmağa tələsmədilər, çünki bu faciənin miqyası mütləq genişlənməli idi. Sumqayıtda baş verən qanlı hadisələr, əslində, erməni terror təşkilatlarının işi idi və SSRİ DTK-sı tərəfindən iğtişaşlar idarə olunurdu.

Hadisələrdən iki gün sonra ölənlərin siyahısı üzə çıxdı. Məlum oldu ki, onların hamısı Dağlıq Qarabağdan idi. Bu hadisələr SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin ermənilərin özləri ilə birgə təşkil etdiyi və həyata keçirdiyi ssenarinin tərkib hissəsi idi. Erməni millətçiləri öz soydaşlarını Sumqayıtda öldürməklə Xankəndidə başlanan mitinq dalğasını gücləndirə bildilər. Xankəndidə ermənilər operatorların çəkdiyi kadrları göstərərək hadisələri qızıqsırdılar, dünyanı yalançı Sumqayıt hadisələri ilə lərzəyə saldılar.

Sumqayıtda erməni qətlərinin mahir icraçısı iki dəfə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan idi. Sumqayıt hadisələrinin təşkilatçısı kimi azərbaycanlı Əhməd Əhmədov güllələnsə də, danılmaz şahid ifadələri əsl günahkarın erməni əsilli Eduard Qriqoryan olduğunu sübut etdi.

Məhz həmin günlərdə şəhər əhalisinin sayıqlığı nəticəsində yüzlərlə erməni ailəsi qəddar qriqoryanlardan qoruna bildi. Çünki Sumqayıtda yaşayanların çoxu bir-birini tanıyır. Minlərlə azərbaycanlı ailəsi ermənilərə öz evlərində sığınacaq verdi. Buna görə də hadisələrin daha geniş miqyas almasının qarşısı alındı.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Qətlərdə birbaşa iştirak edən Eduard Qriqoryan sonralar etdikləri barədə belə bir ifadə vermişdi: "Atam erməni, anam isə rusdur. O, evə içib gələr, anamı yerli-yersiz döyər, təhqir edərdi. Bütün bunlara görə mən ermənilərdən intiqam almaq istəyirdim və aldım da". İstintaq gedəndə bəlli oldu ki, qətlə yetirilən ermənilərin bir qismi "Krunk" erməni terror təşkilatına "üzvlük" haqqı ödəməyənlərdir. İkicə gün sonra Xankəndidə keçirilən mitinqdə çıxış edən Silva Kaputikyan öldürülən erməniləri yazdığı şeirlə "tərənnüm" etmişdi. Sonda yana-yana dilinə gətirmişdi ki, necə yeni, diri erməni uşağı tapılmadı ki, qətlə yetirəsiniz?! Əgər ölənlərdən bircəciyi uşaq olsaydı, mən sizin hamınızın əlindən öpərdim.

Xilqəti xainliklə dolu olan ermənilər üçün Sumqayıt hadisələri bir növ ilk "məşq" oldu. Ermənilər gələcək planlarının bünövrəsini hörəkən Sumqayıt hadisələri barədə ölkə rəhbərliyi tələm-tələsik qərar çıxardı. Qəbul edilən qərarla göstərilirdi ki, qətlərdə birbaşa azərbaycanlılar iştirak edərək məlum hadisələri törətmişlər. Ermənilər həmin qərardan lazımınca faydalandılar və hazırda da faydalanmaqdadırlar. Bu qərar onların "yazıq, zavallı erməni" obrazını dünyaya bəyan etməkdə karlarına gəldi.

Keçmiş SSRİ Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı 444 nəfərə cinayət işi açılmış, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka saxlandıqdan sonra buraxılmış, bir neçəsi isə uzunmüddətli həbs cəzasına məhkum edilmişlər. Keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsinin rəis müavini V.Nenaşev və SSRİ Prokurorluğu yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq V.Qalkinin başçılıq etdikləri istintaq araşdırmalarında SSRİ DTK-nın və Hərbi Prokurorluğunun əməkdaşları iştirak etmişlər. Həmin qruplar baş vermiş hadisələrin səbəblərini cinayətlərin törədilməsi üçün yaradılmış şəraiti, təşkilatçıları müəyyən etməyə səy göstərmiş, ermənilərin özləri tərəfindən edilmiş cinayət hadisələrini ört-basdır etmək üçün qondarma şahidlərin ifadələrinə əsaslanaraq yanlış ittihamnamələr hazırlayaraq keçmiş ittifaqın müxtəlif məhkəmələrində baxılmaq üçün təqdim etmişlər. 1988-ci ilin 18 oktyabr-18 noyabr tarixlərində Moskvada keçmiş Ali Məhkəmədə Ə.Əhmədovun, Y.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxılmışdır. Həmin məhkəmə iclaslarında müttəhimlərə işi bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarmaq əvəzinə yalnız Y.Cəfərov və T.İsmayılovun cinayət materialları yenidən istintaqa qaytarılmışdır. Digər müttəhim Ə.Əhmədov isə heç bir hüquqi dəlil-sübut olmadan hadisələrin "təşkilatçısı" kimi güllələnməyə məhkum edilmişdir. Məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş bu hökm nə az, nə çox 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdur. Həmçinin Sumqayıt şəhər sakinləri Elçin Gəncəliyev təcridxanada müəmmalı şəkildə öldürülmüş, T.İsmayılov isə 15 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilərək siyasi məhbus kimi Tbilisiyə göndərilmişdir. Bir neçə ay sonra o da həlak olmuşdur.

Bu gün ermənilər Sumqayıtda törədilən fevral hadisələrindən bəhrələnərək dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların qaniçən, qəddar obrazını yaratmağa, onlarla birgə yaşamağın qeyri-mümkünlüyünü sübuta yetirmək üçün həmin hadisələrdən zalım, qəddar türk obrazını formalaşdırırlar.

Çünki illərlə aparılan araşdırmalar sübut etdi ki, məhz Sumqayıt hadisələri Dağlıq Qarabağ münaqişəsini alovlandırmaq üçün erməni millətçiləri tərəfindən düşünüülüb həyata keçirilən uydurma genosid aktı idi.

Yalnız 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan ümummilli lider Heydər Əliyev uzaqgörənliyi sayəsində məkrli erməni siyasətçilərinin təxribat xarakterli terror aktlarının qarşısını aldı. Məhz aparılan düzgün xarici siyasət nəticəsində ermənilərin bir neçə yalançı "genosid" planı dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Azərbaycan xalqı əmindir ki, hazırda ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətini qətiyyətlə davam etdirən respublika Prezidenti İlham Əliyevin səyləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həllini təmin edəcək, əzəli torpaqlarımız geri qaytarılacaqdır.

**Akif ƏLİYEV,
"Azərbaycan"**

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Erməni təxribatının «Sumqayıt ssenarisi»

27 Fevral 2014

1988-ci il fevral ayının sonlarında Sumqayıt şəhərində baş verən hadisələr ermənilərin və havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı beynəlxalq ictimaiyyətdə mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisələr nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 nəfər, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomaşın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi

Sovet imperiyasının tarix boyu xalqımıza qarşı süngüyə çevirdiyi erməni daşnakları və onların dünyanın hər yerinə səpələnmiş təəssübkeşləri 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda əsl vəhşilik aktı törətdilər. Əvvəlcə şəhərə göndərilən təşkilatçılar, təxribatçı qruplar insanları inandıрмаğa çalışırdılar ki, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda ermənilər azərbaycanlıları kütləvi şəkildə döyür, öldürür, azyaşlı qızları zorlayırlar. Onlar Bakının dəmiryol vağzalına Ermənistandan "vaqon-vaqon meyitlər gətirildiyini" israr edirdilər. Həmin ərəfədə hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri dondurulmuşdu. Şəhərə vaxtında ordu göndərilməsi tələblərinə artıq fevralın 27-də Sumqayıtda olan SSRİ DTK-nın sədr müavini Bobkov əhəmiyyət vermədi. General Krayevin rəhbərliyi ilə fevralın 28-dən 29-na keçən gecə Sumqayıta daxil olmuş ordu hissələri və daxili qoşunlar şəhər Partiya Komitəsinin binasını mühasirəyə alaraq gözləmə mövqeyində dayanmışdılar. Həmin anlarda şəhərdə məlum qüvvələr tərəfindən erməni millətindən olanlar döyülür, öldürülür, incidilirdilər.

Martın 1-dən keçmiş SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başladı. Bu qrupa keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsi rəisinin müavini Nenaşev və Baş Prokurorluq yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq Qalkin başçılıq edirdilər. Keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin və SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da Sumqayıtda idilər. Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi. Onların bir qismi inzibati məsuliyyətə cəlb olundu, bir qismi çətinliklə də olsa azadlığa çıxmağa bildi. 94 nəfər haqqında isə cinayət işi başlandı. İstintaq zamanı tutulanların zorakılıqla bir-birinə qarşı ifadələr verməsində adıçəkilen qrupla yanaşı, Azərbaycanın müvafiq qurumlarının üzvyolə əməkdaşlarının da "xidməti" olmuşdur. Məhkəmələr yuxarıların göstərişlərini əsas tutmuş, baxılan cinayət işlərində qanunun aliliyi prinsiplərini kobudcasına pozaraq ədalətsiz hökmlər çıxarmışlar. 18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə.Əhmədovun, İ.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdu. Ona görə də həmin iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı idi. Buna baxmayaraq, yalnız İ.Cəfərovun və T.İsmayılovun cinayət işinin materialları yenidən təhqiqata verilmiş, Ə.Əhmədova isə heç bir tutarlı dəlil-sübut tapmadan hadisələrin təşkilatçısı damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdu. Haqsız yerə həbs olunmuş Elçin Gəncəliyev ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etmişdi.

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı cinayət işi araşdırılıb. Aradan uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, həmin hadisələrin yenidən araşdırılması hansı zərurətdən doğmuşdur? Baş Prokurorluğun Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə İstintaq İdarəsi bu suala belə aydınlıq gətirib:

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt şəhərinin keçmiş güc strukturları əməkdaşlarının bir neçəsi faktiki olaraq 28 fevral hadisələrinin istintaq və əməliyyat yolu ilə təhqiqindən kənarlaşdırılsalar da, müəyyən etmişlər ki, şəhərdə özlərini "Qafandan qovulmuş azərbaycanlılar" kimi təqdim edən 20-25 nəfərlik təxribat qrupu fəaliyyət göstərmiş. Bu barədə onlara hətta bəzi zərərçəkmiş ermənilər də məlumat vermişlər. Həmin məlumatlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq-əməliyyat qrupuna çatdırılsa da, naməlum səbəblərdən yoxlanılması təşkil edilməmiş və nəticəsiz qalmışdır. O vaxtlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunda tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmiş Nofəl Əhmədov bildirir ki, həmin təxribat qrupunun ifşa edilməsi üçün cüzi də olsa tədbirlər görülməmişdir. DTK-nın Sumqayıt şəhər şöbəsi tərəfindən hadisələrin əsas təşkilatçılarından və icraçılarından biri olan "Paşa" ləqəbli Eduard Robertoviç Qriqoryan barəsində məlumat SSRİ DTK-nın Sumqayıt hadisələri üzrə əməliyyat sahəsinə rəhbərlik edən Yevgeni Popova çatdırılsa da, o buna şübhə ilə yanaşmış, milliyyətçə erməni olan şəxsin öz soydaşlarına qarşı cinayət törətdiyinə inanmadığını demişdir. Martın əvvəllərində DTK-nın Sumqayıt şöbəsinin rəisi Vladimir Lebedev ona Eduard Qriqoryan barədə məlumatın doğru çıxdığını və artıq həbs olunduğunu bildirmişdir. Eduard Qriqoryanın hadisələrdə iştirakı və onun əlaqələrinin müəyyən edilməsi üçün qeydiyyat-əməliyyat işi açılmış, əməliyyatın gedişində "Paşa"nın əslən qarabağlı, milliyyətçə erməni olan Osipov və ya Osipyanyan soyadlı bir "həmkarı" ilə söhbətlər aparılmışdır. Sonradan Osipovun (Osipyanyanın) Özbəkistan SSR ərazisində yerləşən islah-əmək müəssisəsində cəza çəkməsi barədə məlumat alınmış və bu ölkənin müvafiq orqanlarına sorğu göndərmək qərarına gəlinmişdir. Lakin SSRİ DTK-dan gəlmiş nümayəndələr həmin sorğunu müxtəlif bəhanələrlə imzalamıqdan və göndərməkdən imtina etmişlər.

Sumqayıt hadisələrinin törədilməsində sovet rəhbərliyinin maraqlı olduğu göz qabağındadır. Bu şəhərdə güc strukturlarının kifayət qədər hərbi və silahlı qüvvələri olduğu halda hadisələrin qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görülməmiş, bununla bağlı hətta SSRİ DTK-nın sabiq sədr müavini Filip Denisoviç Bobkov Sumqayıtda olarkən ona müraciət etdikdə bildirmişdir ki, hadisələrin qarşısını almaq barədə əmr verməyə yalnız SSRİ rəhbərliyinin səlahiyyəti var. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu isə cinayətin təşkilatçılarından müəyyən edilməsi istiqamətində obyektiv iş aparmamış, çox vaxt təşkilatçılar qismində azərbaycanlıları məsuliyyətə cəlb etməyə çalışmış, beləliklə, əməliyyat tapşırıqlarının nəticələri demək olar ki, kölgədə qalmışdır.

Ayrı-ayrı müşahidəçilərin, istintaq orqanlarının fikir və mülahizələri, gəldikləri qənaət öz yerində, o vaxt bu şəhərdə baş verənlərin mətbuat səhifələrində necə işıqlandırılmasına diqqət yetirilməsi də vacibdir.

Bakının və Sumqayıtın ayrı-ayrı sənaye müəssisələrində çalışan ermənilər Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı "Kommunist", "Bakinskiy raboçiy", "Vışka", "Sosialist Sumqayıtı", "Kommunist Sumqaita", "Pravda", "İzvestiya" qəzetlərində çıxış edir, millətçi ermənilərin irəli sürdükləri torpaq iddialarını əsassız hesab edirdilər.

Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verilir.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Ermənistanın rəhbərləri, hərbciləri, qatı millətçiləri Dağlıq Qarabağın və Azərbaycanın digər torpaqlarının işğalında tək-cə öz imkanlarından istifadə etmişdilər? Xeyr! Əgər kənardan kömək olmasaydı, ermənilər cürət edib Azərbaycan torpaqlarını zəbt edə bilməzdilər. Buna onların cəsəreti çatmazdı! Sovet hərbciləri bu işdə onlara dəstək idilər. Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verilirdi. Sonralar Rusiyanın Ermənistanına təmənnəsiz bir milyard Amerika dolları həcmində silah verməsi dünya ictimaiyyətinə bəllidir.

Parisdə nəşr olunan "Jurnal dyu dimanş" qəzeti 1990-cı il yanvar ayının 24-də yazırdı: "Axır günlər Livandan Yerevana minomyot və avtomatlar daşıyan təyyarələr gəlməkdə davam edir. Onların boşaldılması erməni gömrük işçilərinin nəzarəti altında gecələr həyata keçirilirdi. Artıq neçə gündür ki, aeroportun gömrüyündə bir nəfər də olsun rus xidmət etmir. Bu silahların

daşınması ola bilsin ki, sentyabrda başlanıb. Dağlıq Qarabağda vətəndaş müharibəsi qızıışan andan Yerevanda və kəndlərdə, Azərbaycanla sərhəd ərazidə daha çox silahlı adamlara, həmçinin hər şeyə hazır olan qızıışmış gənclərə rast gəlinir. Bu dəstələrin başında çox vaxt Beyrutdan və Dəməşqdən gəlmiş erməniləri görmək olar. Onların bəziləri Livan terrorçularına və silahlanmış xristian qruplarına yaxındırlar. Küçə döyüşləri taktikasını yaxşı bilən yüzlərlə Livan ermənisi bura vizasız gəlib. Onların bir hissəsi Yerevanda yerləşir, əksəriyyəti isə sərhəd rayonları olan Gorus və Xanlar ətrafına yola düşüb. Qonşu respublikalarda olduğu kimi, "Qarabağ Komitəsi" bu təşkilatları Azərbaycana qarşı öz əlində saxlayır".

Ermənilər ideoloji silahdan da məharətlə istifadə etməyə çalışırdılar. Erməni və ermənipərəst qüvvələr dünyanın ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində guya "Böyük Ermənistan"ın mövcud olduğunu iddia edir, Osmanlı imperiyası tərəfindən dağıldığını ön plana çəkirdilər. Fransız sovetşünası Lemerse-Kelkeje "Azərbaycana xaricdən təsir" məqaləsində Azərbaycan tarixini təhrif edir, qonşu dövlətlərə (ermənilər nəzərdə tutulur) qarşı xəyanətkar olduğunu sübut etməyə çalışırdı.

Erməni ideoloqları öz havadarlarının pulu hesabına xaricdə kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan haqqında mənfi imic yaratmaqla məşğul idilər. Məsələn, 1989-cu il iyun ayının 29-da "Yurmala" qəzetinin 26-cı nömrəsinin birinci səhifəsində belə bir başlıq verilmişdir: "Qəzetin bu nömrəsi Ermənistanı və erməni xalqına həsr olunur".

Bu qəzetin səhifələrində Azərbaycanın, onun dinc əhalisinin ünvanına saysız-hesabsız böhtanlar yağdırılmışdır. Dağlıq Qarabağın tarixən ermənilərin olmasını sübut etməyə çalışır, Sumqayıtda ermənilərə qarşı "genosid" aparıldığını söyləyirdilər. Silva Kaputikyan məqaləsində yazırdı: "Biz uçuruma yuvarlanmışıq. Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdə Türkiyə, digər tərəfdə Azərbaycan. Havamız çatmır. Məhv oluruq. Sumqayıtda qırğın olmuşdur. Bizi yaşamağa qoymurlar".

Qərb ölkələri, transmilli korporasiyalar, xarici mətbuat Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərdən, Sumqayıtda baş verən qanlı aksiyadan, Dağlıq Qarabağ probleminə SSRİ-nin dağıdılmasında və Kommunist Partiyasının ləğvinə bir alət kimi yararlandılar. Erməni millətçiləri isə bu hadisələrdən tarixi şans kimi istifadə etməyə çalışdılar. Həmin illər ermənilər informasiya müharibəsində üstünlük qazanmışdılar. Fransada, Kaliforniyada, Hollandiyada kütləvi informasiya vasitələrində ermənilər və ermənipərəst siyasətçilər, politoloqlar Azərbaycanın ünvanına böhtanlar, hədyanlar yağdırırdılar. "Sandi Tayms" qəzeti yazırdı: "Azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüz deyillər. İnformasiya müharibəsində isə azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüzdürlər".

Sumqayıtda qanlı terror fevralın 27-də baş tutsa da, bu ssenari çoxdan hazırlanmışdı. Ssenari çox məxfi şəkildə hazırlandığından iğtişaşlar başlandıqdan sonra da həqiqət dünyadan, cinayətkarlar isə istintaqdan gizlədildi. Hadisələrin xronikası, ardıcılığı sübut edir ki, erməni millətçi və separatçı qüvvələri bu qanlı terrorun məxfi planını, parol və işarələrini çoxdan hazırlamışdılar. Bir-birinin ardınca təşkil olunan aksiyalar, siyasi gedişlər də bunu sübut edir. Eyni vaxtda Xankəndidə və Yerevanda Qarabağ uğrunda mitinqlər təşkil olunur, yığıncaqlar keçirilirdi. Ermənistanı yaşayan azərbaycanlılar kütləvi şəkildə ata-baba yurdlarından zorla qovulurdular. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gəlirdi. Bunun ardınca cavab aksiyaları təşkil olunurdu.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Nümayişçilər, yürüşçülər arasında Azərbaycan dilində sərbəst danışan saqqallı erməni emissarları görünürdü. Erməni separatçıları məqsədlərinə çatmaq üçün hər cür hiyləyə əl atır, dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Moskva isə hadisələri sükutla izləyir, əslində, daha riyakar və dəhşətli planların konturları cızılırdı.

Statistik məlumatlara görə, hələ 1988-ci ilin əvvəllərində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 258 min 200 nəfər yaşayırdı. Onların 14.208 nəfəri milliyyətə erməni idi. Doğrudur, həmin illərdə Gəncədə, Şəkiddə və Bakıda da ermənilərin sayı az deyildi. Amma iğtişaş üçün məhz Sumqayıtın seçilməsinin səbəbləri vardı. Birincisi, Sumqayıt Bakıya daha yaxın idi. Bakıdan dünya ictimaiyyətinə hadisə barədə məlumat yaymaq, anti-azərbaycançı şəbəkə ilə çevik əlaqə yaratmaq imkanları geniş idi. İkincisi, 80-dən çox millətin yaşadığı Sumqayıt təkcə kimyaçılar, metallurqlar şəhəri kimi yox, həm də xalqların dostluq şəhəri kimi tanınırdı. Maraqlı olan qüvvələr məlum hadisələri törətməklə dünya ictimaiyyətinə bəyan etmək istəyirdilər ki, guya azərbaycanlılar millətçi, vəhşi və barbar xalqdır, onlarla birgə yaşamaq mümkün deyil. Sumqayıtda törədilən qanlı aksiyaların şəhərin Dostluq, Sülh küçələrində baş tutması da məqsədli idi.

Sovet imperiyasının tarix boyu xalqımıza qarşı süngüyə çevirdiyi erməni daşnakları və onların dünyanın hər yerinə səpələnmiş təəssübkeşləri 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda əsl vəhşilik aktı törətdilər. Əvvəlcə şəhərə göndərilən təşkilatçılar, tərxiatçı qruplar insanları inandırmağa çalışırdılar ki, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda ermənilər azərbaycanlıları kütləvi şəkildə döyür, öldürür, azyaşlı qızları zorlayırlar. Onlar Bakının dəmiryol vağzalına Ermənistandan "vaqon-vaqon meyitlər gətirildiyini" israr edirdilər. Həmin ərəfədə hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri dondurulmuşdu. Şəhərə vaxtında ordu göndərilməsi tələblərinə artıq fevralın 27-də Sumqayıtda olan SSRİ DTK-nın sədr müavini Bobkov əhəmiyyət vermədi. General Krayevin rəhbərliyi ilə fevralın 28-dən 29-na keçən gecə Sumqayıta daxil olmuş ordu hissələri və daxili qoşunlar Şəhər Partiya Komitəsinin binasını mühasirəyə alaraq gözləmə mövqeyində dayanmışdılar. Həmin anlarda şəhərdə məlum qüvvələr tərəfindən erməni millətindən olanlar döyülür, öldürülür, incidilirdilər.

Martın 1-dən keçmiş SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başladı. Bu qrupa keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsi rəisinin müavini Nənaşev və Baş Prokurorluq yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq Qalkin başçılıq edirdilər. Keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin və SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da Sumqayıtda idilər. Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi. Onların bir qismi inzibati məsuliyyətə cəlb olundu, bir qismi çətinliklə də olsa azadlığa çıxmağa bildi. 94 nəfər haqqında isə cinayət işi başlandı. İstintaq zamanı tutulanların zorakılıqla bir-birinə qarşı ifadələr verməsində adıçəkilən qrupla yanaşı, Azərbaycanın müvafiq qurumlarının üzvyolə əməkdaşlarının da "xidməti" olmuşdur. Məhkəmələr yuxarıların göstərişlərini əsas tutmuş, baxılan cinayət işlərində qanunun aliliyi prinsiplərini kobudcasına pozaraq ədalətsiz hökmlər çıxarmışlar. 18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə.Əhmədovun, İ.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdu. Ona görə də həmin iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı idi. Buna baxmayaraq, yalnız İ.Cəfərovun və T.İsmayılovun cinayət işinin materialları yenidən təhqiqata verilmiş, Ə.Əhmədova isə heç bir tutarlı dəlil-sübut tapmadan hadisələrin təşkilatçısı damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdu. Haqsız yerə həbs olunmuş Elçin Gəncəliyev ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etmişdi.

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı cinayət işi araşdırılıb. Aradan uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, həmin hadisələrin yenidən araşdırılması hansı zərurətdən doğmuşdur? Baş Prokurorluğun Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə İstintaq İdarəsi bu suala belə aydınlıq gətirib:

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

- Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar SSRİ Baş Prokurorluğunun 200-ə yaxın müstəntiqinin və bir o qədər də əməliyyatçının cəlb edildiyi istintaq-əməliyyat qrupu tərəfindən iğtişaşların törədilməsi səbəbləri araşdırılmış və bir çox şəxslər məsuliyyətə cəlb edilmişlər. Lakin həmin cinayət işlərinin öyrənilməsi göstərmişdir ki, işin istintaqı tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılmamış, hadisələrin əsl mahiyyəti gizlədilmiş, cinayətlərin bütün iştirakçıları, əsasən də təşkilatçıları müəyyən edilməmiş, hadisələrin başvermə səbəbləri və şəraiti aydınlaşdırılmamışdır. Hazırda aparılan istintaqın əsas məqsədi də Sumqayıt hadisələri ilə bağlı erməni yalanlarını üzə çıxarmaq, toplanmış sübutlarla bu hadisələrin əsl mahiyyətini açmaq, mümkün qədər cinayətin bütün iştirakçıları, əsasən də təşkilatçıları çətin olsa da müəyyən etməkdir. 27-29 fevral Sumqayıt iğtişaşları ilə əlaqədar istintaq aparılaraq sonradan dayandırılmış 5 cinayət işinin icraatı Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru Zakir Qaralovun 2010-cu il 19 mart tarixli qərarı ilə təzələnərək bir icraatda birləşdirilmiş və Baş Prokurorun birinci müavini, II dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Rüstəm Usubovun rəhbərliyi ilə prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin müstəntiq və əməliyyatçılarından ibarət istintaq-əməliyyat qrupuna həvalə edilmişdir. İlk olaraq epizodlar üzrə 8 bənddən ibarət və hər bir epizod üzrə istintaq planları tərtib edilmişdir.

İstintaqın tam, hərtərəfli və obyektiv aparılmasının təmin edilməsi məqsədilə ölkənin hüquq-mühafizə orqanlarına və müvafiq qurumlarına, bir sıra kütləvi informasiya vasitələrinə və Rusiya Federasiyasının Baş Prokurorluğuna sorğular göndərilmişdir.

Ermənilərin Sumqayıt hadisələri zamanı bir nəfər də olsun azərbaycanlının öldürülməməsi ilə bağlı iddialarına baxmayaraq, cinayət işləri öyrənilərkən müəyyən olunmuşdur ki, şəhərə qoşun yeridilərkən 5 azərbaycanlının öldürülməsinə dair Bakı Qarnizonu Hərbi Prokurorluğunda başlanan istintaq işinə əsassız olaraq xitam verilmişdir. Həmin cinayət işi üzrə aparılan əlavə istintaq zamanı sübut olunmuşdur ki, Bakıdakı 1 nömrəli avtobus parkının sürücüsü, milliyətcə erməni olan Valeri Markaryan içərisində hərbiçilər olan avtobusu Sumqayıtda dinc əhalinin üstünə sürmüş və nəticədə 4 azərbaycanlı həlak olmuşdur. Hazırda bu fakt üzrə istintaq-əməliyyat tədbirləri davam etdirilir. Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tərəfi dərhal anti-azərbaycan informasiya kampaniyasına başlamışdı. Onlar hadisələrdən mümkün qədər çox bəhrələnmək, dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların zalım, qəddar, qaniçən obrazını yaratmaq və guya bu səbəbdən də onlarla birgə yaşamağın mümkün olmaması haqqında fikir formalaşdırmaq üçün vaxt və vəsait əsirgəmərdilər. Ermənilər indi də bu hadisələrin azərbaycanlılar tərəfindən onlara qarşı soyqırımı törədildiyi fikrini formalaşdırmağa çalışır, hadisələrə siyasi qiymət verilməsinin vacibliyini vurğulayırlar.

Araşdırmalar isə göstərir ki, Sumqayıt hadisələrinin ən azı üç tərəfi olmuşdur: birincisi, "yenidənqurma", "yeni siyasi düşüncə" şüarları ilə pərdələnən Mixail Qorbaçovun rəhbərliyi ilə dünya sosializm sistemini və eləcə də SSRİ-ni dağıtmaq siyasətini həyata keçirən qüvvələr, ikincisi, yaranmış fürsətdən istifadə edərək Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycandan qoparmaq və Ermənistanla birləşdirmək istəyən erməni və ermənipərəst millətçi və separatçı qüvvələr, üçüncü tərəf isə hadisələri icra edən xüsusi hazırlıq keçmiş tərribat qrupu tərəfindən təhrik olunmuş yeniyetmələr, müxtəlif cinayətkar ünsürlər və yetkinləşməmiş gənclər.

SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin müəllifləri və bu ssenarini həyata keçirməyə çalışan qüvvələr, erməni millətçi və separatçılarının havadarları Qarabağ uğrunda ümummilli erməni hərəkatına təkən verə biləcək tutarlı siyasi bəhanə əldə etmək üçün Azərbaycan ərazisində anti-erməni iğtişaşlar törətmək qərarına gəlmiş və bu məqsədlə əlverişli yer kimi Sumqayıt şəhərini seçmişdilər.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

SSRİ-ni dağıtmaq üçün Dağlıq Qarabağ problemi nə qədər sərfəli idisə, Sumqayıt bəhanəsi də erməni hərəkatına təkan vermək üçün bir o qədər yararlı idi.

Sumqayıt şəhərinin keçmiş güc strukturları əməkdaşlarının bir neçəsi faktiki olaraq 28 fevral hadisələrinin istintaq və əməliyyat yolu ilə təhqiqindən kənarlaşdırılırsalar da, müəyyən etmişlər ki, şəhərdə özlərini "Qafandan qovulmuş azərbaycanlılar" kimi təqdim edən 20-25 nəfərlik təxribat qrupu fəaliyyət göstərmiş. Bu barədə onlara hətta bəzi zərərçəkmiş ermənilər də məlumat vermişlər. Həmin məlumatlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq-əməliyyat qrupuna çatdırılsa da, naməlum səbəblərdən yoxlanılması təşkil edilməmiş və nəticəsiz qalmışdır. O vaxtlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunda tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmiş Nofəl Əhmədov bildirir ki, həmin təxribat qrupunun ifşa edilməsi üçün cüzi də olsa tədbirlər görülməmişdir. DTK-nın Sumqayıt şəhər şöbəsi tərəfindən hadisələrin əsas təşkilatçılarından və icraçılarından biri olan "Paşa" ləqəbli Eduard Robertoviç Qriqoryan barəsində məlumat SSRİ DTK-nın Sumqayıt hadisələri üzrə əməliyyat sahəsinə rəhbərlik edən Yevgeni Popova çatdırılsa da, o buna şübhə ilə yanaşmış, milliyyətçə erməni olan şəxsin öz soydaşlarına qarşı cinayət törətdiyinə inanmadığını demişdir. Martın əvvəllərində DTK-nın Sumqayıt şöbəsinin rəisi Vladimir Lebedev ona Eduard Qriqoryan barədə məlumatın doğru çıxdığını və artıq həbs olunduğunu bildirmişdir. Eduard Qriqoryanın hadisələrdə iştirakı və onun əlaqələrinin müəyyən edilməsi üçün qeydiyyat-əməliyyat işi açılmış, əməliyyatın gedişində "Paşa"nın əslən qarabağlı, milliyyətçə erməni olan Osipov və ya Osipyanyan soyadlı bir "həmkarı" ilə söhbətlər aparılmışdır. Sonradan Osipovun (Osipyanyan) Özbəkistan SSR ərazisində yerləşən islah-əmək müəssisəsində cəza çəkməsi barədə məlumat alınmış və bu ölkənin müvafiq orqanlarına sorğu göndərmək qərarına gəlinmişdir. Lakin SSRİ DTK-dan gəlmiş nümayəndələr həmin sorğunu müxtəlif bəhanələrlə imzalamaqdan və göndərməkdən imtina etmişlər.

Sumqayıt hadisələrinin törədilməsində sovet rəhbərliyinin maraqlı olduğu göz qabağındadır. Bu şəhərdə güc strukturlarının kifayət qədər hərbi və silahlı qüvvələri olduğu halda hadisələrin qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görülməmiş, bununla bağlı hətta SSRİ DTK-nın sabiq sədr müavini Filip Denisoviç Bobkov Sumqayıtda olarkən ona müraciət etdikdə bildirmişdir ki, hadisələrin qarşısını almaq barədə əmr verməyə yalnız SSRİ rəhbərliyinin səlahiyyəti var. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu isə cinayətin təşkilatçılarından müəyyən edilməsi istiqamətində obyektiv iş aparmamış, çox vaxt təşkilatçılar qismində azərbaycanlıları məsuliyyətə cəlb etməyə çalışmış, beləliklə, əməliyyat tapşırıqlarının nəticələri demək olar ki, kölgədə qalmışdır.

Ayrı-ayrı müşahidəçilərin, istintaq orqanlarının fikir və mülahizələri, gəldikləri qənaət öz yerində, o vaxt bu şəhərdə baş verənlərin mətbuat səhifələrində necə işıqlandırılmasına diqqət yetirilməsi də vacibdir.

Bakının və Sumqayıtın ayrı-ayrı sənaye müəssisələrində çalışan ermənilər Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı "Kommunist", "Bakinskiy raboçiy", "Vışka", "Sosialist Sumqayıtı", "Kommunist Sumqayıta", "Pravda", "İzvestiya" qəzetlərində çıxış edir, millətçi ermənilərin irəli sürdükleri torpaq iddialarını əsassız hesab edirdilər.

Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verildi.

Ermənistanın rəhbərləri, hərbciləri, qatı millətçiləri Dağlıq Qarabağın və Azərbaycanın digər torpaqlarının işğalında təkə öz imkanlarından istifadə etmişdilər? Xeyr! Əgər kənardan kömək olmasaydı, ermənilər cürət edib Azərbaycan torpaqlarını zəbt edə bilməzdilər. Buna onların cəsəreti çatmazdı! Sovet hərbciləri bu işdə onlara dəstək idilər. Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verildi. Sonralar Rusiyanın Ermənistanı təmənnəsiz bir milyard Amerika dolları həcmində silah verməsi dünya ictimaiyyətinə bəllidir.

Parisdə nəşr olunan "Jurnal dyu dimanş" qəzeti 1990-cı il yanvar ayının 24-də yazırdı: "Axır günlər Livandan Yerevana minomyot və avtomatlar daşıyan təyyarələr gəlməkdə davam edir.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Onların boşaldılması erməni gömrük işçilərinin nəzarəti altında gecələr həyata keçirilirdi. Artıq neçə gündür ki, aeroportun gömrüyündə bir nəfər də olsun rus xidmət etmir. Bu silahların daşınması ola bilsin ki, sentyabrdan başlanıb. Dağlıq Qarabağda vətəndaş müharibəsi qızıışan andan Yerevanda və kəndlərdə, Azərbaycanla sərhəd ərazidə daha çox silahlı adamlara, həmçinin hər şeyə hazır olan qızıışmış gənclərə rast gəlinir. Bu dəstələrin başında çox vaxt Beyrutdan və Dəməşqdən gəlmiş erməniləri görmək olar. Onların bəziləri Livan terrorçularına və silahlanmış xristian qruplarına yaxındırlar. Küçə döyüşləri taktikasını yaxşı bilən yüzlərlə Livan ermənisi bura vizasız gəlib. Onların bir hissəsi Yerevanda yerləşir, əksəriyyəti isə sərhəd rayonları olan Gorus və Xanlar ətrafına yola düşüb. Qonşu respublikalarda olduğu kimi, "Qarabağ Komitəsi" bu təşkilatları Azərbaycana qarşı öz əlində saxlayır".

Ermənilər ideoloji silahdan da məharətlə istifadə etməyə çalışırdılar. Erməni və ermənipərəst qüvvələr dünyanın ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində guya "Böyük Ermənistan"ın mövcud olduğunu iddia edir, Osmanlı imperiyası tərəfindən dağıldığını ön plana çəkirdilər. Fransız sovetşünası Lemerse-Kelkeje "Azərbaycana xaricdən təsir" məqaləsində Azərbaycan tarixini təhrif edir, qonşu dövlətlərə (ermənilər nəzərdə tutulur) qarşı xəyanətkar olduğunu sübut etməyə çalışırdı.

Erməni ideoloqları öz havadarlarının pulu hesabına xaricdə kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan haqqında mənfi imic yaratmaqla məşğul idilər. Məsələn, 1989-cu il iyun ayının 29-da "Yurmala" qəzetinin 26-cı nömrəsinin birinci səhifəsində belə bir başlıq verilmişdir: "Qəzetin bu nömrəsi Ermənistana və erməni xalqına həsr olunur".

Bu qəzetin səhifələrində Azərbaycanın, onun dinc əhalisinin ünvanına saysız-hesabsız böhtanlar yağdırılmışdır. Dağlıq Qarabağın tarixən ermənilərin olmasını sübut etməyə çalışır, Sumqayıtda ermənilərə qarşı "genosid" aparıldığını söyləyirdilər. Silva Kaputikyan məqaləsində yazırdı: "Biz uçuruma yuvarlanmışıq. Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdə Türkiyə, digər tərəfdə Azərbaycan. Havamız çatmır. Məhv oluruq. Sumqayıtda qırğın olmuşdur. Bizi yaşamağa qoymurlar".

Qərb ölkələri, transmilli korporasiyalar, xarici mətbuat Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərdən, Sumqayıtda baş verən qanlı aksiyadan, Dağlıq Qarabağ probleminə SSRİ-nin dağıdılmasında və Kommunist Partiyasının ləğvinə bir alət kimi yararlandılar. Erməni millətçiləri isə bu hadisələrdən tarixi şans kimi istifadə etməyə çalışdılar. Həmin illər ermənilər informasiya müharibəsində üstünlük qazanmışdılar. Fransada, Kaliforniyada, Hollandiyada kütləvi informasiya vasitələrində ermənilər və ermənipərəst siyasətçilər, politoloqlar Azərbaycanın ünvanına böhtanlar, hədyanlar yağdırırdılar. "Sandi Tayms" qəzeti yazırdı: "Azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüz deyillər. İnformasiya müharibəsində isə azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüzdürlər".

Sumqayıtda qanlı terror fevralın 27-də baş tutsa da, bu ssenari çoxdan hazırlanmışdı. Ssenari çox məxfi şəkildə hazırlandığından iğtişələr başlandıqdan sonra da həqiqət dünyadan, cinayətkarlar isə istintaqdan gizlədildi. Hadisələrin xronikası, ardıcılığı sübut edir ki, erməni millətçi və separatçı qüvvələri bu qanlı terrorun məxfi planını, parol və işarələrini çoxdan hazırlamışdılar. Bir-birinin ardınca təşkil olunan aksiyalar, siyasi gedişlər də bunu sübut edir. Eyni vaxtda Xankəndidə və Yerevanda Qarabağ uğrunda mitinqlər təşkil olunur, yığıncaqlar keçirilirdi. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar kütləvi şəkildə ata-baba yurdlarından zorla qovulurdular. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gəlirdi. Bunun ardınca cavab aksiyaları təşkil olunurdu. Nümayişçilər, yürüşçülər arasında Azərbaycan dilində sərbəst danışan saqqallı erməni emissarları görünürdü. Erməni separatçıları məqsədlərinə çatmaq üçün hər cür hiyləyə əl atır, dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Moskva isə hadisələri sükutla izləyir, əslində, daha riyakar və dəhşətli planların konturları cızılırdı.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Statistik məlumatlara görə, hələ 1988-ci ilin əvvəllərində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 258 min 200 nəfər yaşayırdı. Onların 14.208 nəfəri milliyyətə erməni idi. Doğrudur, həmin illərdə Gəncədə, Şəkidə və Bakıda da ermənilərin sayı az deyildi. Amma iğtişaş üçün məhz Sumqayıtın seçilməsinin səbəbləri vardı. Birincisi, Sumqayıt Bakıya daha yaxın idi. Bakıdan dünya ictimaiyyətinə hadisə barədə məlumat yaymaq, antiəzərbaycançı şəbəkə ilə çevik əlaqə yaratmaq imkanları geniş idi. İkincisi, 80-dən çox millətin yaşadığı Sumqayıt tək-cə kimyaçılar, metallurqlar şəhəri kimi yox, həm də xalqların dostluq şəhəri kimi tanınırdı. Maraqlı olan qüvvələr məlum hadisələri törətməklə dünya ictimaiyyətinə bəyan etmək istəyirdilər ki, guya azərbaycanlılar millətçi, vəhşi və barbar xalqdır, onlarla birgə yaşamaq mümkün deyil. Sumqayıtda törədilən qanlı aksiyaların şəhərin Dostluq, Sülh küçələrində baş tutması da məqsədli idi.

Fransız jurnalisti Jan-İv: "Ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər"

Sumqayıtda hadisələrin başladığı gündən dərhal antiəzərbaycan informasiya şəbəkəsi işə düşdü. Müxtəlif ölkələrdə videolentlər nümayiş etdirildi, mətbuatda şər və böhtan dolu yazılar dərc olundu. Qəribədir ki, cəmi 3-4 gün sonra Xankəndidə əvvəlcədən hazırlanmış "Sumqayıt hadisələri zamanı həlak olmuş ermənilərə xatirə abidəsi ucaldıldı, "Sumqayıt... soyqırımı... aşkarlıq" adlanan kitabça 50 min tirajla Yerevanda rus dilində çap olunub dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Əlbəttə, belə silsilə tədbirlər bir daha sübut etdi ki, ermənilər bu qanlı aksiyanın törədilməsini və geniş yayılmasını planlı şəkildə təşkil etmişlər. "Böyük Ermənistan" xülyasına xidmət edən antitürk, antiəzərbaycan təbliğat separatçıların başlıca məqsədinə, məramına çevrilmişdi. Sumqayıt hadisələri barədə sovet və xarici ölkə mətbuatında birtərəfli, qərəzli yazılar dərc olunurdu. Moskva isə susurdu. Hələ 1988-ci il fevralın 26-da SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçov ermənilərin ona müraciətinə çox təmkinlə cavab vermişdi: "Mən hər şeyi başa düşdüm, ancaq bir az gözləyin". Cəmi iki gün sonra Sumqayıt hadisələri baş verdi.

1988-ci il fevral hadisələrindən sonra M.Qorbaçov yüksək dairələrdə Sumqayıt faciəsinə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı. Çünki o vaxtlar Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilsəydi, həmin əməliyyatın yüksək dairələrdən idarə olunması faktı ortaya çıxıb bilərdi. SSRİ-nin milli münəqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin əsl müəllifləri ittiham olunardı, Sumqayıtda törədilmiş iğtişaşların Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlılığı üzə çıxardı. Bir də ermənilərin dünyaya bəlli olan iç üzleri açıları. Hələ bir vaxtlar ermənilərin vəhşiliyindən dəhşətə gələn fransız jurnalisti Jan-İv yazırdı: "Mən müharibədə çox şeylər olduğunu, alman əsgərlərinin qəddarlığını eşitmişəm. Amma ermənilər onları ötüb keçiblər. Onlar 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər". Əslində dünya ictimaiyyəti erməniləri belə tanıyır: zalım, qəddar, qaniçən, bir sözlə, ümumbəşəri bəla kimi...

Artıq Sumqayıt hadisələrindən 26 il keçir. Doğrudur, hadisələrin mahiyyətini açmaq, baş verənlərə hüquqi qiymət vermək üçün SSRİ Baş Prokurorluğu istintaq qrupu yaratdı. İlk baxışda gözləmək olardı ki, əsl həqiqət üzə çıxacaq. Amma belə olmadı, şəhərdə kütləvi həbslər başladı. Günahsız adamlar istintaqa cəlb olundu. Əsl cinayətkarlar isə hələ də məsuliyyətə cəlb olunmayıblar...

Səbəb məlumdur. Mixail Qorbaçov Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin baş katibi seçildəndən sonra onun ətrafına ermənipərəst qüvvələr toplanmışdı. Siyasi məsələlər üzrə Şahnazarov, iqtisadi məsələlər üzrə Aqanbekyan, planlaşdırma məsələləri üzrə Sitaryan onun ən yaxın köməkçiləri idi. Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən öz məqsədləri üçün istifadə etmək, erməni xalqının arzuladığı torpaq iddialarını qaldırmaq və reallaşdırmaq üçün onlar Qorbaçova məsləhətlər verir, onu bu çirkin və məkrli işə cəlb edirdilər. Lakin Qorbaçov hakimiyyətinin ilk illərində Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanın tərkibinə vermək çətin idi. Çünki yaxşı bilirdilər ki, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü Heydər Əliyev belə ədalətsiz bir məsələnin ali hakimiyyət dairələrində müzakirə olunmasına imkan verməzdi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Günahsız azərbaycanlılar istintaqa cəlb olundu

1987-ci ilin noyabrında akademik Aqanbekyan Parisdə erməni icması qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasından alınıb Ermənistanı verilməsini məqsəduyğun hesab etdiyi barədə bəyanat verdi. Bəyanat xaricdə yaşayan erməni lobbisi tərəfindən alqışlandı və bu işdə Qorbaçova hər cür dəstək olacaqlarına söz verildi. Həmin ilin dekabrında Mixail Qorbaçov arvadı Raisa Maksimovna ilə ABŞ-ın Kaliforniya ştatına səfər edib erməni icması ilə görüşdü. Görüşdə Dağlıq Qarabağ məsələsi gündəmə çıxarıldı və Qorbaçovdan onun tezliklə ermənilərin xeyrinə həll olunacağı haqqında razılıq alındı. Mixail Qorbaçov Moskvaya qayıtdıqdan sonra Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı rayonlarında kütləvi mitinqlər keçirilməyə başlandı.

1988-ci il fevralın 17-də Sov.İKP MK-da erməni icmasının bir qrup nümayəndəsi qəbul olundu. Fevralın 18-də Xankəndiyə qayıdan həmin nümayəndələr mərkəzi meydanda mitinq keçirdilər. Akopyan və Qabrielyan kütlə qarşısında çıxış edərək Moskvanın onları dəstəklədiyini və Dağlıq Qarabağ probleminin Ermənistanın xeyrinə həll olunacağını bildirdilər. Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində yerli əhali ermənilərin bu antikonstitusion aksiyasına cavab olaraq etiraz mitinqi keçirməyə başladı. Fevralın 19-da Bakıda Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin binası qarşısında mitinq oldu. Mitinq iştirakçıları ermənilərin torpaq iddiasını əsassız saydılar, bu işdə sovet hökumətinin loyallıq mövqeyini tənqid etdilər. Mərkəzə, Qorbaçova teleqramlar vuruldu, məktublar göndərildi. Lakin Kreml tərəfindən qəti tədbir görülmədi. Dağlıq Qarabağda "Krunk" adlı cəmiyyət yaradıldı. Cəmiyyətə özünün millətçiliyi ilə seçilən tikinti materialları kombinatının müdiri, regionda korrupsioner kimi tanınan Manuçarov rəhbərlik etməyə başladı. "Krunk"un tələbi ilə Dağlıq Qarabağın bütün rayonlarında və vilayətin özündə xalq deputatları sovetlərinin sessiyaları çağırıldı. Gündəliyə isə bir məsələ çıxarıldı: Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindən çıxarılсын və Ermənistanın tərkibinə verilsin. Bu antikonstitusion qərar da rəsmi Moskva tərəfindən sükutla qarşılandı. Ermənistan rəhbərləri, korrupsiyaya qurşanmış qüvvələr, hakimiyyətə can atanlar və kəşfiyyat institutları hadisələri daha da qızıtdırmaq, onu kulminasiya nöqtəsinə çatdırmaq üçün planlar cızır, iki milləti üz-üzə qoymağa çalışırdılar.

Sumqayıtda baş verə biləcək hadisələr ermənilərə artıq məlum idi. Burada yaşayan 1000-dək erməni 1988-ci il yanvar ayının 1-dən fevralın 25-dək əmanət kassalarında saxladıkları 8 milyon 343 min 691 rubl pulu təcili çıxararaq Yerevana, Xankəndiyə və Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərinə köçüb getdi.

Sumqayıtın sənaye müəssisələrində, təhsil, mədəniyyət və səhiyyə sistemlərində çalışan ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistanı verilməsi barədə gizli imzalar toplamağa başladılar. Onlar "Krunk" cəmiyyətinə yardım adı altında adambaşına 50 rubl vəsait keçirirdilər. Gizli iqtisadiyyata rəhbərlik edən "sexovşik"lər onlara mənsub olan istehsal sahələrini söküb Yerevana apardılar.

Həmin günlər Əsgəranda ermənilər tərəfindən iki azərbaycanlı gənc - Əli və Bəxtiyar qətlə yetirildi. Dağlıq Qarabağla bağlı problemdə kimin əvvəlcə güllə atdığı mübahisəli olduğundan həmin hadisələrdə iştirak edən SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini Filip Bobkov sonradan "KQB i vlast" kitabında yazırdı: "Yenə də mübahisə etmək olar: kim birinci başladı? Azərbaycan tərəfi, yoxsa erməni tərəfi? Fakt faktlığında qalır.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

İlk qurban azərbaycanlılar oldu. 1988-ci il fevral ayının 22-də Əsgəranda iki nəfər azərbaycanlı gənc qətlə yetirildi".

1988-ci ilin fevralında ermənilər Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini Ermənistana birləşdirmək üçün açıq fəaliyyətə başladılar. Həmin ayın 25-də Ermənistan milli televiziyası ilə çıxış edən katolikos Vazgen Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsinin vacibliyini bildirdi. O dövrdə ideoloji cəhətdən tərksilah edilmiş Azərbaycan faktiki olaraq siyasi-psixoloji böhran keçirir, vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmirdi. Bu amil də fevralın 27-29-da daşnakların Sumqayıtda özlərinin məkrli niyyətlərini həyata keçirmələrinə şərait yaratmışdı.

Moskvadan gələn müstəntiqləri qanlı təxribatı təşkil edənlər maraqlandırmırdı...

Fevralın 27-də Sumqayıt şəhər prokuroru İsmət Qayıbov baş vermiş iğtişaşlarla bağlı cinayət işi başlatsa da, dörd gün sonra Moskvadan göndərilmiş SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu bu işi öz icraatına götürərək Sumqayıtın və ümumiyyətlə Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını istintaq-əməliyyat tədbirlərindən kənarlaşdırdı. Belə bir şəraitdə ermənilərin əvvəlcədən, qeyd-şərtsiz zərər çəkmiş tərəf kimi tanınması asanlaşdı, tutulan ermənilərin hamısı "səhvən yaxalanmışlar" kimi azadlığa buraxıldı. Hərbçilər tərəfindən tutulmuş Eduard Qriqoryanın ifşa edilməsi isə istintaqın yox, zərərçəkmiş Mejlumyan bacılarının onu özlərinə qarşı zorakılıq edənlərdən biri kimi tanımaları nəticəsində mümkün oldu. Moskvadan gələn müstəntiqlər Sumqayıtda özlərini həyasızcasına aparır, dindirmələr zamanı azərbaycanlılarla çox sərt rəftar edirdilər. SSRİ DTK-nın baş müstəntiqi polkovnik Zubtsev Sumqayıt milisinin əməkdaşlarını sorğusuala tutarkən aydın başa düşülürdü ki, sovet rəhbərliyini qanlı təxribatı təşkil edənlər yox, yerli partiya və sovet orqanlarının, təsərrüfat və istehsalat sahələri rəhbərlərinin şəxsi həyatları barədə kompromat xarakterli məlumatlar daha çox maraqlandırır. Bütün bunlar isə, təbii ki, həmin şəxslər barəsində "zəruri" tədbirlər görmək üçün yox, azərbaycanlı rəhbər işçiləri ləkələmək və həbs etmək üçün lazım idi. Belə faktlar azərbaycanlıların əleyhinə növbəti çığır-bağır kampaniyası qaldırmağa "əsas" verirdi. Sumqayıt hadisələrini törətməklə ermənilər informasiya blokadasına alınan Azərbaycana qara yaxmaq, özlərini bütün dünyaya "yazıq", "məzlum" millət kimi təqdim etmək, azərbaycanlılarla bir yerdə yaşamalarının mümkünsüzlüyü barədə dünya ictimaiyyətində fikir formalaşdırmaq niyyətində idilər. Buna görə də dünyaya belə bir informasiya sızdırmışdılar ki, guya azərbaycanlılar Ermənistandan qəsdən qaçıb gedir, ermənilərin onları incitmələri barədə yalan məlumatlar yayırlar. Guya azərbaycanlılar öz rəhbərlərinin tapşırığı ilə ermənilərə qarşı "soyqırımı" törədiblər. Göründüyü kimi, ssenari eynidir. Lakin məsələ burasındadır ki, yerli partiya və sovet təşkilatlarının, habelə hüquq-mühafizə və dövlət təhlükəsizlik orqanlarının Moskvaya sözsüz tabeliyi şəraitində onların azərbaycanlı əhalini ermənilərə qarşı hansısa planlı hərəkətə sövq etməsi mümkün deyildi.

Hadisələr ərəfəsində yerli hakimiyyət strukturları yuxarı hakimiyyət orqanlarına əsl vəziyyət barədə məlumat vermişdilər. Moskvadan gəlmiş yüksək vəzifəli, qoşun hissələrinin və digər orqanların səlahiyyətli nümayəndələri Sumqayıtda idilər, iğtişaşlar və talanlar onların gözü qarşısında törədilmişdi. Bu isə onu göstərir ki, hadisələr Moskvadan idarə olunur və izlənilirdi. İğtişaşların başında duran Eduard Qriqoryana gəldikdə, o, təsadüfən ələ keçmişdi. Ləzgi bilib həbs edilən Eduardın kimliyi bilinəndə onu aradan çıxarmaq mümkün olmamışdı. Qriqoryan uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilsə də, sonradan cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün onun Ermənistana göndərilməsi də çox şeydən xəbər verir. Xatırladaq ki, Adolf Sukiasov adlı erməni hətta məhkəmədə şahid kimi ifadə verərkən "Sumqayıt hadisələrini azərbaycanlılar yox, ermənilər özləri törədiblər", - deyə etiraf etmişdi.

Sumqayıtda yaşayan ermənilərin bir qisminin millətçi-ekstremist fikir daşıyıcıları olmasına dair məlumatlara keçmiş Azərbaycan SSR DTK-nın arxivində saxlanan və istintaqa təqdim edilmiş "Nalyotçik" ("Basqınçı") kodu altında əməliyyat işinin materialları arasında olan sənədlərdə də rast gəlinir.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Məsələn, əməliyyat işinin rus dilində tərtib edilmiş 146-147-ci vərəqləri Sumqayıt şəhərindəki hadisələr ərəfəsində DTK orqanları tərəfindən hazırlanmış 47 ekstremist erməni barəsindədir. Qeyd edək ki, adları çəkilən ermənilərin heç biri şəxsən zərər çəkməmişdir.

1991-ci ilin avqust ayında Moskvada baş vermiş çevrilişlə əlaqədar başlanmış cinayət işi üzrə yaradılan istintaq qrupu tərəfindən intihar etmiş sabiq SSRİ daxili işlər naziri Boris Puqonun xidməti otağında aparılan axtarış zamanı rəflərdəki sənədlər arasında Məshəti türklərinin Özbəkistandan qovulması, Dağlıq Qarabağla və digər bu kimi hadisələrlə əlaqədar sənədlər aşkar edilmişdir. Sənədlərdə Dağlıq Qarabağda fəaliyyət göstərmiş "Krunk" təşkilatı, onların üzvləri barədə, ümumən Dağlıq Qarabağ hadisələri haqqında SSRİ DİN-ə daxil olan ilk məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bu məlumatlar həm Ermənistan, həm də Azərbaycan Daxili İşlər nazirliklərinin arayışlarından, eləcə də SSRİ DİN-in müvafiq idarələrinin məlumatlarından ibarət olmuşdur. Bu faktın özü də onu göstərir ki, baş verənlər barədə SSRİ rəhbərliyinin ilk günlərdən ətraflı məlumatı olmuş, lakin müəmmal səbəblərdən hadisələrin qarşısını almağa heç bir cəhd göstərilməmişdir.

Sumqayıt hadisələrinin ermənilərin maraqlarına xidmət edən təxribat olduğu faktlarla sübut edilib. Bu, əvvəlcədən düşünülmüş və həyata keçirilmiş bir aksiya idi. Ermənilər bu qanlı əməllərindən öz mənafeləri üçün istifadə etməyə, beynəlxalq miqyasda xalqımız haqqında mənfi rəy formalaşdırmağa cəhd göstərsələr də, zaman hər şeyi yerbəyer edərək kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirdi.

Həqiqəti boğmağa hesablanan yalanlar, uydurmalar, şayiələr.

1988-ci il fevralın 28-dən 29-na keçən gecə erməni terrorçuları xaricdə yaşayan havadarlarının köməyi ilə Sumqayıtda qan tökdülər. Elə bununla bağlı mətbuat səhifələrində yayılan böhtanlar, erməni millətçilərinin çirkin niyyətli kampaniyaları həqiqəti üstələməyə başladı. Yerevanda nəşr olunan "Sumqayıt, genosid, aşkarlıq" kitabı başdan-başa böhtan və iftira toplusuna çevrilmişdi. Hətta təkzibolunmaz faktlar bilərəkdən və qəsdən təhrif olunmuş, rəqəmləri şişirtməklə dünya ictimaiyyətini çaşbaş salmaq istəmişdilər. 1988-ci il 30 mart tarixli nömrəsində "İzvestiya" qəzeti belə bir sərəlvə ilə yazı dərc etmişdir: "Sumqayıt: istintaqa şayiələr mane olur". Həqiqətən, ermənilər mərkəzi - SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunu da çaşdırmaq üçün hər cür yalan və hiylələrə əl atırdılar. Sumqayıt hadisələrində həlak olanların sayını bəzən ağlagəlməz dərəcədə artırırdılar. "Pravda" qəzeti 4 aprel 1988-ci il tarixli sayında yazırdı ki, Ermənistanın Moskvadakı nümayəndəliyinin yaydığı məlumata görə, Sumqayıtda guya 1000 nəfərə qədər adam öldürülüb. Ermənilərin saxta mənafeyi qorunmayanda köhnə vərdislərindən əl çəkmir, həqiqəti boğmaq üçün şərə və böhtana üstünlük verirdilər. Hətta məqsədlərinə çatmaq üçün Moskvanın üzünə ağ olurdular. Toplantılarında Moskvaya, Mərkəzi Komitəyə, rus xalqına inamsızlıq ifadə edən bəyanatlar yayırdılar... O vaxtlar Qarabağ komitəsinə rəhbərlik edən Ermənistanın eks-prezidenti Levon Ter-Petrosyan idi. Deməli, hələ sovet vaxtından xaricdə yaşayan erməni lobbisinin vəsaiti və köməyi ilə Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistana birləşdirmək üçün çirkin və məkrli oyunlar gedirdi...

Sumqayıtda törədilmiş qanlı cinayətlər də əvvəlcədən hazırlanmış həmin ssenarilərin davamı idi. Bu dəfə baş rolu üç dəfə məhkum olunmuş erməni Eduard Qriqoryan oynayırdı. "Paşa" ləqəbi ilə tanınan bu adam yüksək dairələrdə əyləşən erməni millətçilərinin əlində bir alətə, oyuncağa çevrilmişdi. Onun barəsində ən dəqiq proqnozu SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi, o vaxtlar istintaq qrupunun rəhbəri Qalkin verib: "Eduard Qriqoryan tüfeyli həyat sürən bir canidir. Dəfələrlə həbs olunsa da, nəticə çıxarmayıb. O, Sumqayıtın azyaşlı uşaqlarını başına toplayıb beyinlərini dumanlandırmış, iğtişaşlara rəhbərlik etmişdir.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə onun cinayət əməlləri nəticəsində 5 erməni qətlə yetirilmiş, 8 qadın zorlanmışdır"...

Sumqayıt hadisələrindən dərhal sonra Serqo Xanzadyan, Zori Balayan və Silva Kaputikyan SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçovla görüşmüş və həmin görüşün nəticəsi olaraq Sumqayıta ordu yeridilmişdir. Elə həmin gündən başlayaraq şəhərdə komendant saati tətbiq olunmuşdur. Əlbəttə, o vaxtlar M.Qorbaçov siyasi çeviklik və prinsiplilik göstərsəydi, baş verən hadisələrin qarşısı alın bilərdi. Amma onun təhriki və köməyi ilə hadisələr daha da şiddətləndi. İş o yerə gəlib çatdı ki, baş verən hadisələrdə 400-dən çox azərbaycanlı həbsxanalara dolduruldu. Onlar hər cür hədələrə, təqiblərə, işgəncələrə məruz qaldılar. Hələ o vaxtlar cəmi 15 yaşlı olan Azər Babayev aldığı ağır zədədən bu gün də əziyyət çəkir, çarpayı dustağıdır. O günləri xatırlayan Azər Babayev çətinliklə də olsa bunları deyə bildi: "1988-ci il mart ayının 1-i idi. Əmimgildən gəlirdim. Komendant saatına nəzarət edən əsgərlər yolumu kəsdilər. Məndən sənəd tələb etdilər. Onda cəmi 15 yaşım vardı. Dedim ki, hələ pasport almağa yaşım çatmır. Mənim bu cavabım onları daha da hiddətləndirdi. Əli dubinkalı 5 əsgər məni qəddarlıqla döyməyə başladı. Həmin vaxtdan 23 il ötür. Məni ölümcül yaraladılar, əlil etdilər..." Sumqayıtda o hadisələr zamanı "xilaskar" sovet ordusunun vəhşilikləri ilə üzleşən adamlar çox olub. İmperiya nökrələri heç nədən xəbəri olmayan, günahsız Əhməd Əhmədova da eyni hiyləgərliklə ölüm hökmü çıxartdılar.

1988-ci il mart ayının əvvəllərində hadisələr bir qədər səngisə də, şayiələrin, uydurmaların miqyası genişləndirdi. Komendant saatından sonra 2 minə yaxın adam həbs olunmuşdu. Qərribə burasıdır ki, cəmi 2-3 gündə dünyanın ən ucqarlarından ermənilərin tərəfdarları və təbliğatçıları peyda olmuşdular. Jurnalist Eyruz Məmmədov deyir ki, hadisələrin sabahısı İsveçrədən gələn Artəşes Qabrielyan adlı birisi videokamerası ilə Sumqayıtın küçələrini gəzirdi. Milliyyətçə erməni olan Artəşes Qabrielyan Sumqayıtdakı hadisə ilə bağlı lentə aldığı materiala belə ad qoymuşdu: "Bizi başkəsənlərdən xilas edin". Bu hadisələrdən sonra Azərbaycana qarşı böyük təbliğat kampaniyası başladı. "Azadlıq" radiosunun erməni redaksiyasının baş redaktoru Eduard Ohanesyan hadisələri öz xeyirlərinə şərh etmək üçün hər cür böhtana, şərə əl atırdı. Ölənlərin sayını artırır, yalan və qərəzli məlumatları mətbuat səhifələrində yayırdılar. Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tarixçiləri fəallaşdılar, iftira və təhrifə üstünlük verməklə çoxlu sayda kitablar nəşr etdirdilər.

Sumqayıt hadisələrini araşdıran siyasi analitiklər, bu mövzuda yazan jurnalistlər, eləcə də hadisələrin mahiyyəti ilə maraqlanan insanların çoxu hələ o vaxtlar yaxşı dərk etmişdilər ki, iğtişəşlərin ssenarisi Moskvada, Siyasi Bürodə hazırlanmışdı.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbin SSRİ-yə qarşı elan etdiyi "soyuq müharibə" 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəllərində artıq öz nəticəsini verməkdə idi. Sov.İKP MK-nın Baş katibi Mixail Qorbaçov siyasi fəaliyyətinin böyük bir hissəsini Avropanın SSRİ-ni iflasa uğratmaq cəhdləri ilə uyğunlaşdırırdı. Bu proseslərin hazırlanması və həyata keçirilməsində bir sıra xarici dövlətlərin kəşfiyyat orqanları xüsusi canfəşanlıq edirdilər.

Qırmızı imperiyanın parçalanması, Yer üzündən silinməsi müttəfiq respublikaların xalqlarını qarşı-qarşıya qoymaq, etnik münəqişələr yaratmaq "zəruriyyətini" ortaya qoyurdu. Bu cür münəqişələrdən biri həssas bölgələrdən olan Dağlıq Qarabağda yaradıldı. Keçmiş SSRİ-də milli məsələnin ən əsas amillərdən biri olduğu yaddan çıxmamışdı. Özünün iflası prosesini yaşayan imperiyada hər hansı lokal qarşidurma genişmiqyaslı münəqişəyə çevrilə bilərdi. Həmin vaxtlarda meydana atılmış Dağlıq Qarabağ məsələsi Azərbaycanda bir sıra problemlərin ortaya çıxmasına səbəb oldu və ermənilər bu faktordan məhəretlə istifadə edərək öz bədnam niyyətlərini həyata keçirməyə başladılar.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda iğtişaşların törədilməsinin bir neçə səbəbi vardı. Ermənilər Azərbaycandakı soydaşlarının zorakılığa məruz qalması görüntüsü ilə nəinki bu şəhərin sakinlərinin, bütövlükdə azərbaycanlıların şəxsində düşmən obrazı yaratmaq, bununla da öz mənfur niyyətlərini ört-basdır etmək fikrində idilər. Həmin illərdə Sumqayıtda gənclər çoxluq təşkil edirdi. Onlar müxtəlif bölgələrdən gəlir, işə düzəlir, yataqxanalarda yaşayırdılar. Müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin yaşadığı şəhərdə hər cür adam tapmaq mümkün idi. Müşahidəçilər sonralar yazacaq və deyəcəkdilər ki, ermənilər sumqayıtlı gənclərə pulsuz olaraq tərkibinə müxtəlif uyuşdurucu maddələr qatılmış çoxlu miqdarda alkoqollu içkilər paylamışdılar. Ermənistandan qaçqın düşərək respublikamıza pənah gətirənlərin böyük hissəsi də məhz Sumqayıtda məskunlaşmışdı. Öz doğma yurd-yuvalarından zorla qovulan bu adamların təbii narazılıqlarından imkan daxilində istifadə etmək, eləcə də hadisələrin guya onlar tərəfindən törədildiyini bəyan etmək daha inandırıcı görünürdü.

Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi.

Sovet imperiyasının tarix boyu xalqımıza qarşı süngüyə çevirdiyi erməni daşnakları və onların dünyanın hər yerindəki təəssübkeşləri 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda əsl vəhşilik aktı törətdilər. Əvvəlcə şəhərə atılan təşkilatçılar, tərribatçı qruplar insanları inandırmağa çalışırdılar ki, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda ermənilər azərbaycanlıları kütləvi şəkildə döyür, öldürür, azyaşlı qızları zorlayırlar. Onlar Bakının dəmiryol vağzalına Ermənistandan "vaqon-vaqon meyitlər gətirildiyini" israr edirdilər. Həmin ərəfədə hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri dondurulmuşdu. Şəhərə vaxtında ordu göndərilməsi tələbləri artıq fevralın 27-də Sumqayıtda olan SSRİ DTK-nın sədr müavini Bobkov tərəfindən heç eşidilmirdi də. General Krayevin rəhbərliyi ilə fevralın 28-dən 29-na keçən gecə Sumqayıta daxil olmuş ordu hissələri və daxili qoşunlar şəhər Partiya Komitəsinin binasını mühasirəyə alaraq gözləmə mövqeyində dayanmışdılar. Həmin anlarda şəhərdə məlum qüvvələr tərəfindən erməni millətindən olanlar döyülür, öldürülür, incidilirdilər.

Martın 1-dən keçmiş SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başladı. Bu qrupa keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsi rəisinin müavini Nenaşev və Baş Prokurorluq yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq Qalkin başçılıq edirdilər. Keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin və SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da Sumqayıtda idilər. Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi. Onlardan bir qismi inzibati məsuliyyətə cəlb olundu, bir qismi isə müxtəlif yollarla azadlığa çıxıb bildi. 94 nəfər haqqında isə cinayət işi başlandı. İstintaq zamanı tutulanların zorakılıqla bir-birinə qarşı ifadələr verməsində adıçəkilən qrupla yanaşı, Azərbaycanın müvafiq qurumlarının üzvü olan əməkdaşlarının da "xidməti" olmuşdur. Məhkəmələr yuxarıların göstərişlərini əsas tutmuş, baxılan cinayət işlərində qanunun aliliyi prinsiplərini kobudcasına pozaraq ədalətsiz hökmlər çıxarmışlar. 18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə.Əhmədovun, İ.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdu. Ona görə də həmin iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı idi. Buna baxmayaraq, yalnız İ.Cəfərovun və T.İsmayılovun cinayət işinin materialları yenidən təhqiqatə verilmiş, Ə.Əhmədova isə heç bir tutarlı dəlil-sübut tapmadan hadisələrin təşkilatçısı damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdu. Haqsız yerə həbs olunmuş Elçin Gəncəliyev ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etmişdi.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı cinayət işinin araşdırılması davam etdirilir. Uzun müddət keçməsinə baxmayaraq, həmin hadisələrin yenidən araşdırılması hansı zərurətdən doğmuşdur? Baş Prokurorluğun Ağır Cinayətlərə Dair İşlər üzrə İstintaq İdarəsinin xüsusilə mühüm işlər üzrə böyük müstəntiqi, baş ədliyyə müşaviri Ənvər Həmidov bu suala belə aydınlıq gətirir:

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

- Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar SSRİ Baş Prokurorluğunun 200-ə yaxın müstəntiqinin və bir o qədər də əməliyyatçının cəlb edildiyi istintaq-əməliyyat qrupu tərəfindən iğtişaşların törədilməsi səbəbləri araşdırılmış və bir çox şəxslər məsuliyyətə cəlb edilmişlər. Lakin həmin cinayət işlərinin öyrənilməsi göstərmişdir ki, işin istintaqı tam, hərtərəfli və obyektiv araşdırılmamış, hadisələrin əsl mahiyyəti gizlədilmiş, cinayətlərin bütün iştirakçıları, əsasən də təşkilatçıları müəyyən edilməmiş, hadisələrin başvermə səbəbləri və şəraiti aydınlaşdırılmamışdır. Hazırda aparılan istintaqın əsas məqsədi də Sumqayıt hadisələri ilə bağlı erməni yalanlarını üzə çıxarmaq, toplanmış sübutlarla bu hadisələrin əsl mahiyyətini açmaq, mümkün qədər cinayətin bütün iştirakçıları, əsasən də təşkilatçıları çətin olsa da müəyyən etməkdir. 27-29 fevral Sumqayıt iğtişaşları ilə əlaqədar istintaq aparılaraq sonradan dayandırılmış 5 cinayət işinin icraatı Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru Zakir Qaralovun 2010-cu il 19 mart tarixli qərarı ilə təzələnərək bir icraatda birləşdirilmiş və Baş Prokurorluğun birinci müavini, II dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri Rüstəm Usubovun rəhbərliyi ilə prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi və Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin müstəntiq və əməliyyatçılarından ibarət istintaq-əməliyyat qrupuna həvalə edilmişdir. İlk olaraq epizodlar üzrə 8 bənddən ibarət və hər bir epizod üzrə istintaq planları tərtib edilmişdir.

İstintaqın tam, hərtərəfli və obyektiv aparılmasının təmin edilməsi məqsədilə ölkənin hüquq-mühafizə orqanlarına və müvafiq qurumlarına, bir sıra kütləvi informasiya vasitələrinə və Rusiya Federasiyasının Baş Prokurorluğuna sorğular göndərilmişdir.

Ermənilərin Sumqayıt hadisələri zamanı bir nəfər də olsun azərbaycanlının öldürülməməsi ilə bağlı iddialarına baxmayaraq, cinayət işləri öyrənilərkən müəyyən olunmuşdur ki, şəhərə qoşun yeridilərkən 5 azərbaycanlının həlakına dair Bakı Qarnizonu Hərbi Prokurorluğunda başlanan istintaq işinə əsassız olaraq xitam verilmişdir. Həmin cinayət işi üzrə aparılan əlavə istintaq zamanı sübut olunmuşdur ki, Bakıdakı 1 nömrəli avtobus parkının sürücüsü, milliyətcə erməni olan Valeri Markaryan içərisində hərbiçilər olan avtobusu Sumqayıtda dinc əhalinin üstünə sürmüş və nəticədə 4 azərbaycanlı həlak olmuşdur. Hazırda bu fakt üzrə istintaq-əməliyyat tədbirləri davam etdirilir. Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tərəfi dərhal anti-azərbaycan informasiya kampaniyasına başlamışdı. Onlar hadisələrdən mümkün qədər çox bəhrələnmək, dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların zalım, qəddar, qaniçən obrazını yaratmaq və guya bu səbəbdən də onlarla birgə yaşamağın mümkün olmaması haqqında fikir formalaşdırmaq üçün vaxt və vəsait əsirgəmərdilər. Ermənilər indi də bu hadisələrin azərbaycanlılar tərəfindən onlara qarşı soyqırımı törədildiyi fikrini formalaşdırmağa çalışır, hadisələrə siyasi qiymət verilməsinin vacibliyini vurğulayırlar.

Araşdırmalar isə göstərir ki, Sumqayıt hadisələrinin ən azı üç tərəfi olmuşdur: birincisi, "yenidənqurma", "yeni siyasi düşüncə" şüarları ilə pərdələnən Mixail Qorbaçovun rəhbərliyi ilə dünya sosializm sistemini və eləcə də SSRİ-ni dağıtmaq siyasətini həyata keçirən qüvvələr, ikincisi, yaranmış fürsətdən istifadə edərək Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycandan qoparmaq və Ermənistanla birləşdirmək istəyən erməni və ermənipərəst millətçi və separatçı qüvvələr, üçüncü tərəf isə hadisələri icra edən xüsusi hazırlıq keçmiş təxribat qrupu tərəfindən təhrik olunmuş yeniyetmələr, müxtəlif cinayətkar ünsürlər və yetkinləşməmiş gənclər.

SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin müəllifləri və bu ssenarini həyata keçirməyə çalışan qüvvələr, erməni millətçi və separatçılarının havadarları Qarabağ uğrunda ümummilli erməni hərəkatına təkən verə biləcək tutarlı bir siyasi bəhanə əldə etmək üçün Azərbaycan ərazisində anti-erməni iğtişaşlar törətmək qərarına gəlmiş və bu məqsədlə əlverişli yer kimi Sumqayıt şəhərini seçmişdilər. SSRİ-ni dağıtmaq üçün Dağlıq Qarabağ problemi nə qədər sərfəli idisə, Sumqayıt bəhanəsi də erməni hərəkatına təkən vermək üçün bir o qədər yararlı idi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Ənvər Həmidov bildirir ki, Sumqayıt şəhərinin keçmiş güc strukturları əməkdaşlarının bir neçəsi faktiki olaraq 28 fevral hadisələrinin istintaq və əməliyyat yolu ilə təhqiqindən kənarlaşdırılıbsalar da, müəyyən etmişlər ki, şəhərdə özlərini "Qafandan qovulmuş azərbaycanlılar" kimi təqdim edən 20-25 nəfərlik təxribat qrupu fəaliyyət göstərmişdir. Bu barədə onlara hətta bəzi zərərçəkmiş ermənilər də məlumat vermişlər. Həmin məlumatlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq-əməliyyat qrupuna çatdırılsa da, naməlum səbəblərdən yoxlanılması təşkil edilməmiş və nəticəsiz qalmışdır. O vaxtlar SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunda tərcüməçi kimi fəaliyyət göstərmiş Nofəl Əhmədov bildirir ki, həmin təxribat qrupunun ifşa edilməsi üçün cüzi də olsa tədbirlər görülməmişdir. DTK-nın Sumqayıt şəhər şöbəsi tərəfindən hadisələrin əsas təşkilatçılarından və icraçılarından biri olan "Paşa" ləqəbli Eduard Robertoviç Qriqoryan barəsində məlumat SSRİ DTK-nın Sumqayıt hadisələri üzrə əməliyyat sahəsinə rəhbərlik edən Yevgeni Popova çatdırılsa da, o buna şübhə ilə yanaşmış, milliyətçə erməni olan şəxsin öz soydaşlarına qarşı cinayət törətdiyinə inanmadığını demişdir. Martin əvvəllərində DTK-nın Sumqayıt şöbəsinin rəisi Vladimir Lebedev ona Eduard Qriqoryan barədə məlumatın doğru çıxdığını və artıq həbs olunduğunu bildirmişdir. Eduard Qriqoryanın hadisələrdə iştirakı və onun əlaqələrinin müəyyən edilməsi üçün qeydiyyat-əməliyyat işi açılmış, əməliyyatın gedişində "Paşa"nın əslən qarabağlı, milliyətçə erməni olan Osipov və ya Osipyanyan soyadlı bir "həmkarı" ilə söhbətlər aparılmışdır. Sonradan Osipovun (Osipyanyanın) Özbəkistan SSR ərazisində yerləşən islah-əmək müəssisəsində cəza çəkməsi barədə məlumat alınmış və bu ölkənin müvafiq orqanlarına sorğu göndərmək qərarına gəlinmişdir. Lakin SSRİ DTK-dan gəlmiş nümayəndələr həmin sorğunu müxtəlif bəhanələrlə imzalamıqdan və göndərməkdən imtina etmişlər. Sumqayıt hadisələrinin törədilməsində sovet rəhbərliyinin hansı dərəcədə maraqlı olduğu göz qabağındadır. Bu şəhərdə güc strukturlarının kifayət qədər hərbi və silahlı qüvvələri olduğu halda hadisələrin qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görülməmiş, bununla bağlı hətta SSRİ DTK-nın sabiq sədr müavini Filip Denisoviç Bobkov Sumqayıtda olarkən ona müraciət etdikdə bildirmişdir ki, hadisələrin qarşısını almaq barədə əmr verməyə yalnız SSRİ rəhbərliyinin səlahiyyəti var. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu isə ancaq iğtişəşlərin icraçıları ilə maraqlanmış, cinayətin təşkilatçılarından müəyyən edilməsi istiqamətində obyektiv iş aparmamış, çox vaxt təşkilatçılar qismində azərbaycanlıları məsuliyyətə cəlb etməyə çalışmış, beləliklə, əməliyyat tapşırıqlarının nəticələri, demək olar ki, kölgədə qalmışdır.

Ayrı-ayrı müşahidəçilərin, istintaq orqanlarının fikir və mülahizələri, gəldikləri qənaət öz yerində, o vaxt bu şəhərdə baş verənlərin mətbuat səhifələrində necə işıqlandırılmasına diqqət yetirilməsi də vacibdir.

Bakının və Sumqayıtın ayrı-ayrı sənaye müəssisələrində çalışan ermənilər Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı "Kommunist", "Bakinskiy raboçiy", "Vışka", "Sosialist Sumqayıtı", "Kommunist Sumqaita", "Pravda", "İzvestiya" qəzetlərində çıxış edir, millətçi ermənilərin irəli sürdükleri torpaq iddialarını əsassız hesab edirdilər.

Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verildi

Ermənistanın rəhbərləri, hərbciləri, qatı millətçiləri Dağlıq Qarabağın və Azərbaycanın 20 faiz torpaqlarının işğalında görəsən təkə öz imkanlarından istifadə etmişdilər? Xeyr! Əgər kənardan kömək olmasaydı, ermənilər cürət edib Azərbaycan torpaqlarını zəbt edə bilməzdilər. Buna onların cəsəreti çatmazdı! Sovet hərbciləri bu işdə onlara dəstək idilər. Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verildi. Sonralar Rusiyanın Ermənistanı təmənnəsiz bir milyard Amerika dolları həcmində silah verməsi bütün dünya ictimaiyyətinə bellidir.

1990-cı il yanvar ayının 24-də Parisdə nəşr olunan "Jurnal dyu dimanş" qəzeti yazırdı: "Axır günlər Livandan Yerevana minomyot və avtomatlar daşıyan təyyarələr gəlməkdə davam edir.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Onların boşaldılması erməni gömrük işçilərinin nəzarəti altında gecələr həyata keçirilirdi. Artıq neçə gündür ki, aeroportun gömrüyündə bir nəfər də olsun rus xidmət etmir. Bu silahların daşınması, ola bilsin ki, sentyabrdan başlanıb. Dağlıq Qarabağda vətəndaş müharibəsi qızıışan andan Yerevanda və kəndlərdə, Azərbaycanla sərhəd ərazidə daha çox silahlı adamlara, həmçinin hər şeyə hazır olan qızıışmış gənclərə rast gəlinir. Bu dəstələrin başında çox vaxt Beyrutdan və Dəməşqdən gəlmiş erməniləri görmək olar. Onların bəziləri Livan terrorçularına və silahlanmış xristian qruplarına yaxındırlar. Küçə döyüşləri taktikasını yaxşı bilən yüzlərlə Livan ermənisi bura vizasız gəlib. Onların bir hissəsi Yerevanda yerləşir, əksəriyyəti isə sərhəd rayonları olan Gorus və Xanlar ətrafına yola düşüb. Qonşu respublikalarda olduğu kimi, "Qarabağ Komitəsi" bu təşkilatları Azərbaycana qarşı öz əlində saxlayır".

Ermənilərə külli miqdarda silah və canlı qüvvə verilirdi

Ermənilər ideoloji silahdan da məharətlə istifadə etməyə çalışırdılar. Erməni və ermənipərəst qüvvələr dünyanın ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində guya "Böyük Ermənistan"ın mövcud olduğunu iddia edir, Osmanlı imperiyası tərəfindən dağıldığını ön plana çəkirdilər. Fransız sovetşünası Lemerse-Kelkeje "Azərbaycana xaricdən təsir" məqaləsində Azərbaycan tarixini təhrif edir, qonşu dövlətlərə (ermənilər nəzərdə tutulur) qarşı xəyanətکار olduğunu sübut etməyə çalışırdı.

Erməni ideoloqları öz havadarlarının pulu hesabına xaricdə kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan haqqında mənfi imic yaratmaqla məşğul idilər. Məsələn, 1989-cu il iyun ayının 29-da "Yurmala" qəzetinin 26-cı nömrəsinin birinci səhifəsində belə bir başlıq verilmişdir: "Qəzetin bu nömrəsi Ermənistana və erməni xalqına həsr olunur".

Bu qəzetin səhifələrində Azərbaycanın, onun dinc əhalisinin ünvanına saysız-hesabsız böhtanlar yağdırılmışdır. Dağlıq Qarabağın tarixən ermənilərin olmasını sübut etməyə çalışır, Sumqayıtda ermənilərə qarşı "genosid" aparıldığını söyləyirdilər. Silva Kaputikyan məqaləsində yazırdı: "Biz uçuruma yuvarlanmışıq. Çıxış yolu yoxdur. Bir tərəfdə Türkiyə, digər tərəfdə Azərbaycan. Havamız çatmır. Məhv oluruq. Sumqayıtda qırğın olmuşdur. Bizi yaşamağa qoymurlar".

Qərb ölkələri, transmilli korporasiyalar, xarici mətbuat Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərdən, Sumqayıtda baş verən qanlı aksiyadan, Dağlıq Qarabağ problemindən SSRİ-nin dağıdılmasında və Kommunist Partiyasının ləğvində bir alət kimi yararlandılar. Erməni millətçiləri isə bu hadisələrdən tarixi şans kimi istifadə etməyə çalışdılar. Həmin illər ermənilər informasiya müharibəsində üstünlük qazanmışdılar. Fransada, Kaliforniyada, Hollandiyada kütləvi informasiya vasitələrində ermənilər və ermənipərəst siyasətçilər, politoloqlar Azərbaycanın ünvanına böhtanlar, hədyanlar yağdırırdılar. "Sandi Tayms" qəzeti yazırdı: "Azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüz deyillər. İnformasiya müharibəsində isə azərbaycanlılar ermənilərdən aciz və gücsüzdürlər".

Sumqayıtda qanlı terror fevralın 27-də baş tutsa da, bu ssenari çoxdan hazırlanmışdı. Ssenari çox məxfi şəkildə hazırlandığından iğtişələr başlandıqdan sonra da həqiqət dünyadan, cinayətkarlar isə istintaqdan gizlədildi. Hadisələrin xronikası, ardıcılığı sübut edir ki, erməni millətçi və separatçı qüvvələri bu qanlı terrorun məxfi planını, parol və işarələrini çoxdan hazırlamışdılar. Bir-birinin ardınca təşkil olunan aksiyalar, siyasi gedişlər də bunu sübut edir. Eyni vaxtda Xankəndidə və Yerevanda Qarabağ uğrunda mitinqlər təşkil olunur, yığıncaqlar keçirilirdi. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar kütləvi şəkildə ata-baba yurdlarından zorla qovulurdular. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gəlirdi. Bunun ardınca cavab aksiyaları təşkil olunurdu. Nümayişçilər, yürüşçülər arasında Azərbaycan dilində sərbəst danışan saqqallı erməni emissarları görünürdü.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Erməni separatçıları məqsədlərinə çatmaq üçün hər cür hiyləyə əl atır, dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Moskva isə hadisələri sükutla izləyir, əslində, daha riyakar və dəhşətli planların konturları cızılırdı. Statistik məlumatlara görə, hələ 1988-ci ilin əvvəllərində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 258 min 200 nəfər yaşayırdı. Onların 14.208 nəfəri milyyyətə erməni idi. Doğrudur, həmin illərdə Gəncədə, Şəkidə və Bakıda da ermənilərin sayı az deyildi. Amma iğtişaş üçün məhz Sumqayıtın seçilməsinin səbəbləri vardı. Birincisi, Sumqayıt Bakıya daha yaxın idi. Bakıdan dünya ictimaiyyətinə hadisə barədə məlumat yaymaq, antiazərbaycançı şəbəkə ilə çevik əlaqə yaratmaq imkanları geniş idi. İkincisi, 80-dən çox millətin yaşadığı Sumqayıt təkcə kimyaçılar, metallurqlar şəhəri kimi yox, həm də xalqların dostluq şəhəri kimi tanınırdı. Maraqlı olan qüvvələr məlum hadisələri törətməklə dünya ictimaiyyətinə bəyan etmək istəyirdilər ki, guya azərbaycanlılar millətçi, vəhşi və barbar xalqdır, onlarla birgə yaşamaq mümkün deyil. Sumqayıtda törədilən qanlı aksiyaların şəhərin Dostluq, Sülh küçələrində baş tutması da məqsədli idi.

Fransız jurnalisti Jan-İv: "Ermənilər 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər"

Sumqayıtda hadisələrin başladığı gündən dərhal antiazərbaycan informasiya şəbəkəsi işə düşdü. Müxtəlif ölkələrdə videolentlər nümayiş etdirildi, mətbuatda şər və böhtan dolu yazılar dərc olundu. Qəribədir ki, cəmi 3-4 gün sonra Xankəndidə əvvəlcədən hazırlanmış "Sumqayıt hadisələri zamanı həlak olmuş ermənilərə xatirə abidəsi ucaldıldı, "Sumqayıt... soyqırımı... aşkarlıq" adlanan kitabça 50 min tirajla Yerevanda rus dilində çap olunub dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Əlbəttə, belə silsilə tədbirlər bir daha sübut etdi ki, ermənilər bu qanlı aksiyanın törədilməsini və geniş yayılmasını planlı şəkildə təşkil etmişlər. "Böyük Ermənistan" xülyasına xidmət edən antitürk, antiazərbaycan təbliğat separatçıların başlıca məqsədinə, məramına çevrilmişdi. Sumqayıt hadisələri barədə sovet və xarici ölkə mətbuatında birtərəfli, qərəzli yazılar dərc olunurdu. Moskva isə susurdu. Hələ 1988-ci il fevralın 26-da SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçov ermənilərin ona müraciətinə çox təmkinlə cavab vermişdi: "Mən hər şeyi başa düşdüm, ancaq bir az gözləyin". Cəmi iki gün sonra Sumqayıt hadisələri baş verdi. 1988-ci il fevral hadisələrindən sonra M.Qorbaçov yüksək dairələrdə Sumqayıt faciəsinə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı. Çünki o vaxtlar Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilsəydi, həmin əməliyyatın yüksək dairələrdən idarə olunması faktı ortaya çıxıb bilərdi. SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin əsl müəllifləri ittiham olunardı, Sumqayıtda törədilmiş iğtişaşların Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlılığı üzə çıxardı. Bir də ermənilərin dünyaya bəlli olan iç üzleri açıları. Hələ bir vaxtlar ermənilərin vəhşiliyindən dəhşətə gələn fransız jurnalisti Jan-İv yazırdı: "Mən müharibədə çox şeylər olduğunu, alman əsgərlərinin qəddarlığını eşitmişəm. Amma ermənilər onları ötüb-keçiblər. Onlar 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər". Əslində, dünya ictimaiyyəti erməniləri belə tanıyır: zalım, qəddar, qaniçən, bir sözlə, ümumbəşəri bəla kimi...

Artıq Sumqayıt hadisələrindən 25 il keçir. Doğrudur, hadisələrin mahiyyətini açmaq, baş verənlərə hüquqi qiymət vermək üçün SSRİ Baş Prokurorluğu istintaq qrupu yaratdı. İlk baxışda gözləmək olardı ki, əsl həqiqət üzə çıxacaq. Amma belə olmadı, şəhərdə kütləvi həbslər başladı. Günahsız adamlar istintaqa cəlb olundu. Əsl cinayətkarlar isə hələ də məsuliyyətə cəlb olunmayıblar...

Səbəb məlumdur. Mixail Qorbaçov Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin baş katibi seçildəndən sonra onun ətrafına ermənipərəst qüvvələr toplanmışdı. Siyasi məsələlər üzrə Şahnazarov, iqtisadi məsələlər üzrə Aqanbekyan, planlaşdırma məsələləri üzrə Sitaryan onun ən yaxın köməkçiləri idilər. Ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslərdən öz məqsədləri üçün istifadə etmək, erməni xalqının arzuladığı torpaq iddiasını qaldırmaq və reallaşdırmaq üçün onlar Qorbaçova məsləhətlər verir, onu bu çirkin və məkrli işə cəlb edirdilər.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Lakin Qorbaçov hakimiyyətinin ilk illərində Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən ayıraraq Ermənistanın tərkibinə vermək çətin idi. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini, Siyasi Büronun üzvü Heydər Əliyev belə ədalətsiz bir məsələnin ali hakimiyyət dairələrində müzakirə olunmasına imkan verməzdi.

Ermənilər tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı çoxsaylı cinayətlərə imza atmışlar. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələr də ermənilərin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı dünyada mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisə nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyekti dağıdılmış, 40-dan çox avtomaşın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Günahsız azərbaycanlılar istintaqa cəlb olundu

1987-ci ilin noyabrında akademik Aqanbəkyan Parisdə erməni icması qarşısında çıxış edərək Dağlıq Qarabağın Azərbaycan Respublikasından alınaraq Ermənistanla birləşdirilməsini məqsəduyğun hesab etdiyi barədə bəyanat verdi. Bəyanat xaricdə yaşayan erməni lobbisi tərəfindən alqışlandı və bu işdə Qorbaçova hər cür dəstək olacaqlarına söz verildi. Həmin ilin dekabrında Mixail Qorbaçov arvadı Raisa Maksimovna ilə ABŞ-ın Kaliforniya ştatına səfər edib erməni icması ilə görüşdü. Görüşdə Dağlıq Qarabağ məsələsi gündəmə çıxarıldı və Qorbaçovdan onun tezliklə ermənilərin xeyrinə həll olunacağı haqqında razılıq alındı. Mixail Qorbaçov Moskvaya qayıdıqdan sonra Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı rayonlarında kütləvi mitinqlər keçirilməyə başlandı.

1988-ci il fevralın 17-də Sov.İKP MK-da erməni icmasının bir qrup nümayəndəsi qəbul olundu. Fevralın 18-də Xankəndiyə qayıdan həmin nümayəndələr mərkəzi meydanda mitinq keçirdilər. Akopyan və Qabrielyan kütlə qarşısında çıxış edərək Moskvanın onları dəstəklədiklərini bildirdilər və Dağlıq Qarabağ probleminin Ermənistanın xeyrinə həll olunacağını bildirdilər. Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində yerli əhali ermənilərin bu antikonstitusion aksiyasına cavab olaraq etiraz mitinqi keçirməyə başladı. Fevralın 19-da Bakıda Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin binası qarşısında mitinq oldu. Mitinq iştirakçıları ermənilərin torpaq iddiasını əsassız saydılar, bu işdə Sovet hökumətinin loyallıq mövqeyini tənqid etdilər. Mərkəzə, Qorbaçova teleqramlar vuruldu, məktublar göndərildi. Lakin Kreml tərəfindən qəti tədbir görülmədi. Dağlıq Qarabağda "Krunk" adlı cəmiyyət yaradıldı. Cəmiyyətə özünün millətçiliyi ilə seçilən tikinti materialları kombinatının müdiri, regionda korrupsioner kimi tanınan Manuçarov rəhbərlik etməyə başladı. "Krunk"un tələbi ilə Dağlıq Qarabağın bütün rayonlarında və vilayətin özündə xalq deputatları sovetlərinin sessiyaları çağırıldı. Gündəliyə isə bir məsələ çıxarıldı - Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Respublikasının tərkibindən çıxarılacaq və Ermənistanın tərkibinə verilsin. Bu antikonstitusion qərar da Moskva tərəfindən sükutla qarşılandı. Ermənistan rəhbərləri, korrupsiyaya qurşanmış qüvvələr, hakimiyyətə can atanlar və kəşfiyyat institutları hadisələri daha da qızışdırmaq, onu kulminasiya nöqtəsinə çatdırmaq üçün planlar cızır, iki milləti üz-üzə qoymağa çalışırdılar.

Sumqayıtda baş verə biləcək hadisələr ermənilərə artıq məlum idi. Burada yaşayan 1000-dək erməni 1988-ci il yanvar ayının 1-dən fevralın 25-dək əmanət kassalarında saxladıkları 8 milyon 343 min 691 rubl pulu təcili çıxararaq Yerevana, Xankəndiyə və Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərinə köçürdülər.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıtın sənaye müəssisələrində, təhsil, mədəniyyət və səhiyyə sistemlərində çalışan ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistanı verilməsi barədə gizli imzalar toplamağa başladılar. Onlar "Krunk" cəmiyyətinə yardım adı altında adambaşına 50 rubl vəsait keçirirdilər. Gizli iqtisadiyata rəhbərlik edən "sexovşik"lər onlara mənsub olan istehsal sahələrini söküb Yerevana apardılar.

Həmin günlər Əsgəranda ermənilər tərəfindən iki azərbaycanlı gənc - Əli və Bəxtiyar qətlə yetirildi. Dağlıq Qarabağla bağlı problemdə kimin əvvəlcə güllə atdığı mübahisəli olduğundan həmin hadisələrdə iştirak edən SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini Filip Bobkov sonradan "KQB i vlast" kitabında yazırdı: "Yenə də mübahisə etmək olar: kim birinci başladı? Azərbaycan tərəfi, yoxsa erməni tərəfi? Fakt faktlığında qalır. İlk qurban azərbaycanlılar oldu. 1988-ci il fevral ayının 22-də Əsgəranda iki nəfər azərbaycanlı gənc qətlə yetirildi".

1988-ci ilin fevralında ermənilər Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini Ermənistanı birləşdirmək üçün açıq fəaliyyətə başladılar. Həmin ayın 25-də Ermənistan milli televiziyası ilə çıxış edən katolikos Vazgen Dağlıq Qarabağın Ermənistanı birləşdirilməsinin vacibliyini bildirdi. O dövrdə ideoloji cəhətdən tərksilah edilmiş Azərbaycan faktiki olaraq siyasi-psixoloji böhran keçirir, vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmirdi. Bu amil də fevralın 27-29-da daşnakların Sumqayıtda özlərinin məkrli niyyətlərini həyata keçirmələrinə şərait yaratmışdı.

Moskvadan gələn müstəntiqləri qanlı təxribatı təşkil edənlər maraqlandırmırdı...

Fevralın 27-də Sumqayıt şəhər prokuroru İsmət Qayıbov baş vermiş iğtişaşlarla bağlı cinayət işi başlatsa da, dörd gün sonra Moskvadan göndərilmiş SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu bu işi öz icraatına götürərək, Sumqayıtın və ümumiyyətlə, Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını istintaq-əməliyyat tədbirlərindən kənarlaşdırmışdı. Belə bir şəraitdə ermənilərin əvvəlcədən, qeyd-şərtsiz zərər çəkmiş tərəf kimi tanınması asanlaşmış, tutulan ermənilərin hamısı "səhvən yaxalanmışlar" kimi azadlığa buraxılmışdı. Hərbçilər tərəfindən tutulmuş Eduard Qriqoryanın ifşa edilməsi isə istintaqın yox, zərərçəkmiş Mejlumyan bacılarının onu özlərinə qarşı zorakılıq edənlərdən biri kimi tanımaları nəticəsində mümkün olmuşdur. Moskvadan gələn müstəntiqlər Sumqayıtda özlərini həyasızcasına aparır, dindirmələr zamanı azərbaycanlılarla çox sərt rəftar edirdilər. SSRİ DTK-nın baş müstəntiqi, polkovnik Zubtsev Sumqayıt milisinin əməkdaşlarını sorğu-suala tutarkən aydın başa düşülürdü ki, sovet rəhbərliyini qanlı təxribatı təşkil edənlər yox, yerli partiya və sovet orqanlarının, təsərrüfat və istehsalat sahələri rəhbərlərinin şəxsi həyatları barədə kompromat xarakterli məlumatlar daha çox maraqlandırır. Bütün bunlar isə, təbii ki, həmin şəxslər barəsində "lazımlı" tədbirlər görmək, azərbaycanlı rəhbər işçiləri ləkələmək və həbs etmək üçün lazım olmuşdu. Belə faktlar azərbaycanlıların əleyhinə növbəti çığır-bağır kampaniyası qaldırmağa "əsas" verirdi. Sumqayıt hadisələrini törətməklə ermənilər informasiya blokadasına alınan Azərbaycana qara yaxmaq, özlərini bütün dünyaya "yazıq", "məzlum" millət kimi təqdim etmək, azərbaycanlılarla bir yerdə yaşamalarının mümkünsüzlüyü barədə dünya ictimaiyyətində fikir formalaşdırmaq niyyətində idilər. Buna görə də dünyaya belə bir informasiya sızdırmışdılar ki, guya, azərbaycanlılar Ermənistandan qəsdən qaçıb gedir, ermənilərin onları incitmələri barədə yalan məlumatlar yayıb. Öz rəhbərlərinin tapşırığı ilə ermənilərə qarşı "soyqırımı" törədiblər. Göründüyü kimi, ssenari eynidir. Lakin məsələ burasındadır ki, yerli partiya və sovet təşkilatlarının, habelə hüquq-mühafizə və dövlət təhlükəsizlik orqanlarının Moskvaya sözsüz tabeliyi şəraitində onların azərbaycanlı əhalini ermənilərə qarşı hansısa planlı hərəkətə sövq etməsi mümkün deyil.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Halbuki hadisələr ərəfəsində yerli hakimiyyət strukturları yuxarı hakimiyyət orqanlarına əsl vəziyyət barədə məlumat versələr də, Moskvadan gəlmiş yüksək vəzifəli, qoşun hissələrinin və digər xidmətlərin səlahiyyətli nümayəndələri Sumqayıtda olsalar da, iğtişəşlər və talanlar onların gözü qarşısında törədilmişdi. Bu isə onu göstərir ki, hadisələr Moskvadan idarə olunur və izlənilirdi. İğtişəşlərin başında duran Eduard Qriqoryana gəldikdə o, təsadüfən ələ keçmişdi. Ləzgi bilib həbs edilmiş lakin kimliyi bilinəndə onu aradan çıxarmaq mümkün olmamışdı. Qriqoryan uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilsə də, sonradan cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün onun Ermənistanı göndərilməsi də çox şeylərdən xəbər verir. Xatırladaq ki, Adolf Sukiasov adlı erməni hətta məhkəmədə şahid kimi ifadə verərkən "Sumqayıt hadisələrini azərbaycanlılar yox, ermənilər özləri törədiblər" - deyə etiraf etmişdi.

Sumqayıtda yaşayan ermənilərin bir qisminin millətçi-ekstremist fikir daşıyıcıları olmasına dair məlumatlar keçmiş Azərbaycan SSR DTK-nın arxivində saxlanan və istintaqa təqdim edilmiş "Nalyotçik" ("Basqınçı") kodu altında əməliyyat işinin materialları arasında olan sənədlərdə də rast gəlinir. Məsələn, əməliyyat işinin rus dilində tərtib edilmiş 146-147-ci vərəqləri Sumqayıt şəhərindəki hadisələr ərəfəsində DTK orqanları tərəfindən hazırlanmış 47 ekstremist erməni barəsindədir. Qeyd edək ki, adları çəkilən ermənilərin heç biri şəxsən zərər çəkməmişdir.

1991-ci ilin avqust ayında Moskvada baş vermiş çevrilişlə əlaqədar başlanmış cinayət işi üzrə yaradılan istintaq qrupu tərəfindən intihar etmiş sabiq SSRİ daxili işlər naziri Boris Puqonun xidməti otağında aparılan axtarış zamanı rəflərdəki sənədlər arasında məshəti türklərinin Özbəkistandan qovulması, Dağlıq Qarabağla və digər bu kimi hadisələrlə əlaqədar sənədlər aşkar edilmişdir. Sənədlərdə Dağlıq Qarabağda fəaliyyət göstərmiş "Krunk" təşkilatı, onların üzvləri barədə, ümumən Dağlıq Qarabağ hadisələri haqqında SSRİ DİN-ə daxil olan ilk məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bu məlumatlar həm Ermənistan, həm də Azərbaycan daxili işlər nazirliklərinin arayışlarından, eləcə də SSRİ DİN-in müvafiq idarələrinin məlumatlarından ibarət olmuşdur. Bu faktın özü də onu göstərir ki, baş verənlər barədə SSRİ rəhbərliyinin ilk günlərdən ətraflı məlumatı olmuş, lakin müəmmalı səbəblərdən hadisələrin qarşısını almağa heç bir cəhd göstərilməmişdir.

Sumqayıt hadisələrinin ermənilərin maraqlarına xidmət edən təxribat olduğu faktlarla sübut edilib. Bu, əvvəlcədən düşünülmüş və həyata keçirilmiş bir aksiyaya idi. Ermənilər bu qanlı əməllərindən mənafeləri üçün istifadə etməyə, beynəlxalq miqyasda xalqımız haqqında mənfi rəy formalaşdırmağa cəhd göstərsələr də, zaman hər şeyi yerbəyer edərək kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirdi.

Ermənilər tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı çoxsaylı cinayətlərə imza atmışlar. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələr də ermənilərin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı dünyada mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisə nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomaşın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Həqiqəti boğmağa hesablanan yalanlar, uydurmalar, şayiələr.

1988-ci il fevralın 28-dən 29-na keçən gecə erməni terrorçuları xaricdə yaşayan havadarlarının köməyi ilə Sumqayıtda qan tökdülər. Elə bununla bağlı mətbuat səhifələrində yayılan böhtanlar, erməni millətçilərinin çirkin niyyətli kampaniyaları həqiqəti üstələməyə başladı. Yerevanda nəşr olunan "Sumqayıt, genosid, aşkarlıq" kitabı başdan-başa böhtan və iftira toplusuna çevrilmişdi. Hətta təkzibolunmaz faktlar bilərəkdən və qəsdən təhrif olunmuş, rəqəmləri şişirtməklə dünya ictimaiyyətini çaşbaş salmaq istəmişdilər. 1988-ci il 30 mart tarixli nömrəsində "İzvestiya" qəzeti belə bir sərlövə ilə yazı dərc etmişdir: "Sumqayıt: istintaqa şayiələr mane olur".

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Həqiqətən, ermənilər mərkəzi - SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupunu da çaşdırmaq üçün hər cür yalan və hiylələrə əl atırdılar. Sumqayıt hadisələrində həlak olanların sayını bəzən ağlagəlməz dərəcədə artırırdılar. "Pravda" qəzeti 4 aprel 1988-ci il tarixli sayında yazırdı ki, Ermənistanın Moskvadakı nümayəndəliyinin yaydığı məlumata görə, Sumqayıtda guya 1000 nəfərə qədər adam öldürülüb. Ermənilərin saxta mənafeyi qorunmayanda köhnə vərdişlərindən əl çəkmir, həqiqəti boğmaq üçün şərə və böhtana üstünlük verirdilər. Hətta məqsədlərinə çatmaq üçün Moskvanın üzünə ağ olurdular. Toplantılarında Moskvaya, Mərkəzi Komitəyə, rus xalqına inamsızlıq ifadə edən bəyanatlar yayırdılar... O vaxtlar Qarabağ komitəsinə rəhbərlik edən Ermənistanın eks-prezidenti Levon Ter-Petrosyan idi. Deməli, hələ sovet vaxtından xaricdə yaşayan erməni lobbisinin vəsaiti və köməyi ilə Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistana birləşdirmək üçün çirkin və məkrli oyunlar gedirdi...

Sumqayıtda törədilmiş qanlı cinayətlər də əvvəlcədən hazırlanmış həmin ssenarilərin davamı idi. Bu dəfə baş rolu üç dəfə məhkum olunmuş erməni Eduard Qriqoryan oynayırdı. "Paşa" ləqəbi ilə tanınan bu adam yüksək dairələrdə əyləşən erməni millətçilərinin əlində bir alətə, oyuncağa çevrilmişdi. Onun barəsində ən dəqiq proqnozu SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi, o vaxtlar istintaq qrupunun rəhbəri Qalkin verib: "Eduard Qriqoryan tüfeyli həyat sürən bir canidir. Dəfələrlə həbs olunsa da, nəticə çıxarmayıb. O, Sumqayıtın azyaşlı uşaqlarını başına toplayıb beyinlərini dumanlandırmış, iğtişaslara rəhbərlik etmişdir. Sumqayıtda baş verən hadisələrdə onun cinayət əməlləri nəticəsində 5 erməni qətlə yetirilmiş, 8 qadın zorlanmışdır"...

Sumqayıt hadisələrindən dərhal sonra Serqo Xanzadyan, Zori Balayan və Silva Kaputikyan SSRİ-nin rəhbəri M.Qorbaçovla görüşmüş və həmin görüşün nəticəsi olaraq Sumqayıta ordu yeridilmişdir. Elə həmin gündən başlayaraq şəhərdə komendant saatı tətbiq olunmuşdur. Əlbəttə, o vaxtlar M.Qorbaçov siyasi çeviklik və prinsipiallıq göstərsəydi, baş verən hadisələrin qarşısı alın bilərdi. Amma onun təhriki və köməyi ilə hadisələr daha da şiddətləndi. İş o yerə gəlib çatdı ki, baş verən hadisələrdə 400-dən çox azərbaycanlı həbsxanalara dolduruldu. Onlar hər cür hədələrə, təqiblərə, işgəncələrə məruz qaldılar. Hələ o vaxtlar cəmi 15 yaşlı olan Azər Babayev aldığı ağır zədədən bu gün də əziyyət çəkir, çarpayı dustağıdır. O günləri xatırlayan Azər Babayev çətinliklə də olsa bunları deyə bildi: "1988-ci il mart ayının 1-i idi. Əmimgildən gəlirdim. Komendant saatına nəzarət edən əsgərlər yolumu kəsdilər. Məndən sənəd tələb etdilər. Onda cəmi 15 yaşım vardı. Dedim ki, hələ pasport almağa yaşım çatmır. Mənim bu cavabım onları daha da hiddətləndirdi. Əli dubinkalı 5 əsgər məni qəddarlıqla döyməyə başladı. Həmin vaxtdan 23 il ötür. Məni ölümcül yaraladılar, əlil etdilər..." Sumqayıtda o hadisələr zamanı "xilaskar" sovet ordusunun vəhşilikləri ilə üzleşən adamlar çox olub. İmperiya nökrələri heç nədən xəbəri olmayan, günahsız Əhməd Əhmədova da eyni hiyləgərliklə ölüm hökmü çıxartdılar.

1988-ci il mart ayının əvvəllərində hadisələr bir qədər səngisə də, şayiələrin, uydurmaların miqyası genişləndirdi. Komendant saatından sonra 2 minə yaxın adam həbs olunmuşdu. Qərribə burasıdır ki, cəmi 2-3 gündə dünyanın ən ucqarlarından ermənilərin tərəfdarları və təbliğatçıları peyda olmuşdular. Jurnalist Eyruz Məmmədov deyir ki, hadisələrin sabahısı İsveçrədən gələn Artəşes Qabrielyan adlı birisi videokamerası ilə Sumqayıtın küçələrini gəzirdi. Milliyyətçə erməni olan Artəşes Qabrielyan Sumqayıtdakı hadisə ilə bağlı lentə aldığı materiala belə ad qoymuşdu: "Bizi başkəsənlərdən xilas edin". Bu hadisələrdən sonra Azərbaycana qarşı böyük təbliğat kampaniyası başladı. "Azadlıq" radiosunun erməni redaksiyasının baş redaktoru Eduard Ohanesyan hadisələri öz xeyirlərinə şərh etmək üçün hər cür böhtana, şərə əl atırdı. Ölənlərin sayını artırır, yalan və qərəzli məlumatları mətbuat səhifələrində yayırdılar. Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tarixçiləri fəallaşdılar, iftira və təhrifə üstünlük verməklə çoxlu sayda kitablar nəşr etdirdilər.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələrini araşdıran siyasi analitiklər, bu mövzuda yazan jurnalistlər, eləcə də hadisələrin mahiyyəti ilə maraqlanan insanların çoxu hələ o vaxtlar yaxşı dərk etmişdilər ki, iğtişaların ssenarisi Moskvada, Siyasi Bürodə hazırlanmışdı.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbin SSRİ-yə qarşı elan etdiyi "soyuq müharibə" 1980-ci illərin sonu, 1990-cı illərin əvvəllərində artıq öz nəticəsini verməkdə idi. Sov.İKP MK-nın Baş katibi Mixail Qorbaçov siyasi fəaliyyətinin böyük bir hissəsini Avropanın SSRİ-ni iflasa uğratmaq cəhdləri ilə uyğunlaşdırırdı. Bu proseslərin hazırlanması və həyata keçirilməsində bir sıra xarici dövlətlərin kəşfiyyat orqanları xüsusi canfəşanlıq edirdilər.

Qırmızı imperiyanın parçalanması, Yer üzündən silinməsi müttəfiq respublikaların xalqlarını qarşı-qarşıya qoymaq, etnik münaqişələr yaratmaq "zəruriyyətini" ortaya qoyurdu. Bu cür münaqişələrdən biri həssas bölgələrdən olan Dağlıq Qarabağda yaradıldı. Keçmiş SSRİ-də milli məsələnin ən əsas amillərdən biri olduğu yaddan çıxmamışdı. Özünün iflası prosesini yaşayan imperiyada hər hansı lokal qarşıdurma genişmiqyaslı münaqişəyə çevrilə bilərdi. Həmin vaxtlarda meydana atılmış Dağlıq Qarabağ məsələsi Azərbaycanda bir sıra problemlərin ortaya çıxmasına səbəb oldu və ermənilər bu faktordan məharətlə istifadə edərək öz bədnam niyyətlərini həyata keçirməyə başladılar.

1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda iğtişaların törədilməsinin bir neçə səbəbi vardı. Ermənilər Azərbaycandakı soydaşlarının zorakılığa məruz qalması görüntüsü ilə nəinki bu şəhərin sakinlərinin, bütövlükdə azərbaycanlıların şəxsində düşmən obrazı yaratmaq, bununla da öz mənfur niyyətlərini ört-basdır etmək fikrində idilər. Həmin illərdə Sumqayıtda gənclər çoxluq təşkil edirdi. Onlar müxtəlif bölgələrdən gəlir, işə düzəlir, yataqxanalarda yaşayırdılar. Müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin yaşadığı şəhərdə hər cür adam tapmaq mümkün idi. Müşahidəçilər sonralar yazacaq və deyəcəkdilər ki, ermənilər sumqayıtlı gənclərə pulsuz olaraq tərkibinə müxtəlif uyuşdurucu maddələr qatılmış çoxlu miqdarda alkoqollu içkilər paylamışdılar. Ermənistandan qaçqın düşərək respublikamıza pənah gətirənlərin böyük hissəsi də məhz Sumqayıtda məskunlaşmışdı. Öz doğma yurd-yuvalarından zorla qovulan bu adamların təbii narazılıqlarından imkan daxilində istifadə etmək, eləcə də hadisələrin guya onlar tərəfindən törədildiyini bəyan etmək daha inandırıcı görünürdü.

Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi.

Sovet imperiyasının tarix boyu xalqımıza qarşı süngüyə çevirdiyi erməni daşnakları və onların dünyanın hər yerindəki təəssübkeşləri 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda əsl vəhşilik aktı törətdilər. Əvvəlcə şəhərə atılan təşkilatçılar, tərribatçı qruplar insanları inandırmağa çalışırdılar ki, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda ermənilər azərbaycanlıları kütləvi şəkildə döyür, öldürür, azyaşlı qızları zorlayırlar. Onlar Bakının dəmiryol vağzalına Ermənistandan "vaqon-vaqon meyitlər gətirildiyini" israr edirdilər. Həmin ərəfədə hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri dondurulmuşdu. Şəhərə vaxtında ordu göndərilməsi tələbləri artıq fevralın 27-də Sumqayıtda olan SSRİ DTK-nın sədr müavini Bobkov tərəfindən heç eşidilmirdi də. General Krayevin rəhbərliyi ilə fevralın 28-dən 29-na keçən gecə Sumqayıta daxil olmuş ordu hissələri və daxili qoşunlar şəhər Partiya Komitəsinin binasını mühasirəyə alaraq gözləmə mövqeyində dayanmışdılar. Həmin anlarda şəhərdə məlum qüvvələr tərəfindən erməni millətindən olanlar döyülür, öldürülür, incidilirdilər.

Martın 1-dən keçmiş SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başladı. Bu qrupa keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsi rəisinin müavini Nenaşev və Baş Prokurorluq yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq Qalkin başçılıq edirdilər. Keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin və SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da Sumqayıtda idilər. Üç minə yaxın günahsız şəhər sakini həbs edildi. Onlardan bir qismi inzibati məsuliyyətə cəlb olundu, bir qismi isə müxtəlif yollarla azadlığa çıxıb bildi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

94 nəfər haqqında isə cinayət işi başlandı. İstintaq zamanı tutulanların zorakılıqla bir-birinə qarşı ifadələr verməsində adıçəkilən qrupla yanaşı, Azərbaycanın müvafiq qurumlarının üzüyola əməkdaşlarının da "xidməti" olmuşdur. Məhkəmələr yuxarıların göstərişlərini əsas tutmuş, baxılan cinayət işlərində qanunun aliliyi prinsiplərini kobudcasına pozaraq ədalətsiz hökmlər çıxarmışlar. 18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə.Əhmədovun, İ.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdu. Ona görə də həmin iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı idi. Buna baxmayaraq, yalnız İ.Cəfərovun və T.İsmayılovun cinayət işinin materialları yenidən təhqiqata verilmiş, Ə.Əhmədova isə heç bir tutarlı dəlil-sübut tapmadan hadisələrin təşkilatçısı damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdu. Haqsız yerə həbs olunmuş Elçin Gəncəliyev ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etmişdi.

Ermənilər tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı çoxsaylı cinayətlərə imza atmışlar. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələr də ermənilərin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı dünyada mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisə nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılmış, 40-dan çox avtomaşın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Sumqayıt hadisələri 70 il hökm sürmüş milli əsarət siyasətinin təzahürü idi.

Yaşlı və orta nəslin nümayəndələri 25 il əvvəl - 1988-ci il fevralın 27-28-də Sumqayıtda erməni millətçilərinin xaricdə yaşayan havadarlarının və "Daşnaksütyun" partiyasının dəstəyi ilə necə qanlı aksiya törətdiyini yaxşı xatırlayırlar. Hadisəni törətməkdə başlıca məqsəd erməni şovinistlərinin azərbaycanlıları başkəsən, quldur və qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etməsi idi.

Separatçı, millətçi, terrorçu erməni və ermənipərəst qüvvələr tərəfindən Sumqayıtda tüğyan etmiş iğtişəşlər nəticəsində müxtəlif millətlərdən ölənlər olmuşdur. Bu iğtişəşləri araşdırmaq üçün SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən 1855461-88 nömrəli xüsusi cinayət işi açılmış, 444 nəfər adam məhkəmə qarşısında cavab verməli olmuş, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarda saxlanılmış, bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına, bir nəfəri - Əhməd İman oğlu Əhmədov isə ən yüksək cəzaya - ölüm cəzasına məhkum olunmuş və bu hökm tez-tələsik yerinə yetirilmişdir.

1989-cu ilin sentyabr ayında ermənilər Sumqayıtda törədilmiş hadisələrlə bağlı geniş mətbuat konfransı keçirdilər. Daşnakların "Quşamatyan" adlanan tarix-maarifçilik cəmiyyətinin Ermənistan Jurnalistlər İttifaqı ilə birlikdə Yerevanda təşkil etdikləri həmin konfransda 300 nəfərdən çox adam - alimlər, tarixçilər, yazıçı və publisistlər, mətbuat nümayəndələri, hüquqşünaslar iştirak etmişdilər. Ermənilər bu konfransın materiallarını bir çox xalqların dillərində, o cümlədən rus dilində 50 min tirajla "Sumqait... Qenosid... Qlasnost..." adlanan kitabda nəşr etdirib dərhal anti-azərbaycan təbliğat maşınına ötürmüşdülər. Sumqayıtlı alimlər Həsən Sadıqovun və Ramazan Məmmədovun "Sumqayıt: milli əsarət, ya milli səxavət?" kitabında verilən məlumata görə, konfransda çıxış edən Ermənistan parlamentinin deputatı, filologiya elmləri doktoru Suren Zolyan hadisələrə siyasi rəng verərək demişdir: "Sumqayıt hadisələri 70 il Sovet Azərbaycanında hökm sürmüş milli əsarət siyasətinin təbii təzahürü idi".

Sumqayıtda törədilmiş hadisələr barədə Sovet İttifaqının və xarici ölkələrin mətbuatında dərc olunmuş, dünyanın kütləvi informasiya vasitələrində, radiolarda, televiziya kanallarında səslənmiş materialların əksəriyyəti erməni mövqeli, birtərəfli, qərəzli xarakter daşmışdır.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına

MƏRKƏZİ KİTABXANA

İnformasiya müharibəsində erməni tərəf ölçüyəgəlməz dərəcədə fəallıq göstərmiş, azərbaycanlılar haqqında böhtan xarakterli yalanlar yaymağa müvəffəq olmuşdur.

Niyə ermənilər öz təxribatları üçün Sumqayıtı seçdilər?

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra bir sıra məsələlərlə yanaşı, Sumqayıt hadisələrinə də aydınlıq gətirildi və onun başvermə səbəbləri araşdırıldı. Məhz bundan sonra ermənilərin əsl siması üzə çıxdı. Məlum oldu ki, Sumqayıt hadisələri əvvəlcədən planlaşdırılmış ssenari əsasında həyata keçirilib. Ermənilər, əslində, bununla gələcəkdə həyata keçirəcəkləri digər faciələri ört-basdır etmək niyyəti güdürdülər.

Sumqayıt hadisələrinin başvermə səbəbləri araşdırılarkən ortaya belə bir sual çıxır: ermənilər öz təxribatlarını həyata keçirmək üçün niyə məhz bu yolu seçdilər? Cavab məlumdur: ölkəmiz əleyhinə güclü ideoloji mübarizə aparmaq, habelə soydaşlarımızın indiki Ermənistandan zorla qovulmalarının səbəblərini ört-basdır etmək. Onlar belə bir ssenarini beynəlxalq aləmdə Azərbaycan haqqında mənfi rəy formalaşdırmaq məqsədilə reallaşdırdılar. Xəyanətkar qonşularımız dünyaya əvvəlcədən guya azərbaycanlıların Sumqayıtda yaşayan ermənilərə qarşı zorakılıq etdiklərini, təzyiqlər göstərdiklərini planlaşdırılmış formada təqdim etməyə can atırdılar. Halbuki, əslində, insanları qətlə yetirənlər elə ermənilərin özləri idi.

Təəssüf ki, respublikamız həmin dövrdə güclü informasiya blokadasına alınmışdı. Dünyaya birbaşa çıxışımız olmadığından əsl həqiqətləri beynəlxalq aləmə çatdırma bilmirdik, xarici aləmdən təcrid olunmuşduq. Azərbaycanın digər bölgələrində baş verən iğtişaşlar da "Krunk" təşkilatının gizli dəstəyi ilə hazırlanmış məxfi əməliyyatların tərkib hissəsi idi. Sov.İKP MK-nın birinci katibi Mixail Qorbaçovun, akademik Aqanbekyanın, digər yüksək vəzifəli ermənilərin, habelə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi əməkdaşlarının da bu işdə xüsusi rolu vardı.

O vaxtlar şəhərin icra qurumlarının, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti SSRİ rəhbərliyi tərəfindən ciddi şəkildə nəzarətə götürülmüşdü. Şəhər prokuroru İsmət Qayıbovun və digər səlahiyyət sahiblərinin hadisələrə qarışmağa ixtiyarı yox idi. SSRİ Prokurorluğunun xüsusi istintaq qrupu, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin nümayəndələri şəhərə ezam olunmuşdular. Hadisələr baş verərkən soydaşlarımızın qeyri-qanuni həbs edilmələri, ölüm cəzasına məhkum olunmaları məhz bu amillərlə bağlı idi. Şəhərə əvvəlcədən çəkiliş və terrorçu qrupların göndərilməsi, xarici müşahidəçilərin dəvət edilməsi bu hadisələrin məqsədyönlü şəkildə düşünülmüş planın tərkib hissəsi olduğunu göstərirdi.

O vaxt Sumqayıtda bir qrup adam istədiyi özbaşınalığı edir, aidiyyəti təşkilatlar isə seyrçi münasibət göstərirdilər. Səriştəsiz rəhbərlərin bu cür hərəkətləri onların şəhərdə fəallığını daha da artırdı. Şəhər partiya komitəsinin birinci katibi Cahangir Müslümzadə həmin vaxt məzuniyyətdə olmuşdur. Yalnız bir gün keçdikdən sonra Mərkəzi Komitənin səlahiyyətli nümayəndələri şəhərə gəldilər. Erməni təbliğat maşını baş verənləri lentə köçürərək dünyaya çatdıranda yerli təşkilatlar çaşbaş qalmışdı, nələrin baş verdiyini heç müəyyənləşdirə də bilmirdilər. Hadisələr şəhərdə keçmiş SSRİ-nin hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətli nümayəndələrinin gözü qarşısında baş verir, onlar isə bunun qarşısını almaq barədə belə heç düşünmürdülər.

Ermənilər Sumqayıtı əbəs yerə hədəf seçməmişdilər. Həmin ərəfədə minlərlə soydaşımız Ermənistandan - öz ata-baba yurdlarından qaçqın düşmüşdü. Soydaşlarımız Sumqayıta pənah gətirərkən burada gizli erməni təxribatçıları fəaliyyət göstərirdilər. Planlı şəkildə aparılan qətlər, talanlar və digər cinayət halları göstərir ki, proseslər şəhərdəki qüvvələr tərəfindən idarə edilmiş. Hadisələrin Moskvadan göndərilmiş yüksək səlahiyyətli şəxslərin gözü qarşısında törədilməsi onların hər şeydən məlumatlı olduğunu söyləməyə əsas verir.

Ümumiyyətlə, 1988-ci il fevral ayının 27-də Sumqayıtda iğtişaşlara əvvəlcədən planlaşdırılmış şəkildə start verilmişdi. İtaətsizlik baş alıb gedirdi. Hüquq-mühafizə orqanları iflic vəziyyətinə düşmüşdü.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Bütün silahlar onlardan alınmışdı. Nəticədə bir çox ticarət, ictimai-iaşə və məişət obyektləri dağıdıldı, maşınlar yandırıldı. Miting iştirakçılarını sakitləşdirmək qeyri-mümkün idi. Həmin anlar sovet qoşunları Sumqayıtın ayrı-ayrı məhəllə və mikrorayonlarına dislokasiya olunmuşdu. Lakin hadisələrin qarşısını almaq üçün müdaxilə edilmirdi. Fevral ayının 28-də və 29-da şəhərdə qanlı aksiya baş verdi. Mart ayının 1-də isə şəhərdə komendant saati elan olundu. İndi o günləri xatırlayanda hələ də aktuallığını itirməmiş suallarla üzləşirsən. Məsələn, sovet qoşunları niyə gözləmə mövqeyi tutmuşdu?

Mixail Qorbaçov 1988-ci il iyul ayının 18-də SSRİ Ali Sovetinin iclasında "Qoşunlar Sumqayıta bir saat gecikmişdi" fikrini söyləmişdi. Bu fikir tamamilə yalan idi. SSRİ müdafiə naziri Yazov "Sumqayıtın əks-sədası" sənədli filminin çəkiliş qrupuna verdiyi müsahibəsində bu faktı təkzib etmişdi. Filmin ssenari müəlliflərindən biri, sumqayıtlı jurnalist Eyruz Məmmədov o günləri belə xatırlayır: "Dmitri Yazov tam ciddiyəti ilə bizə bildirdi ki, sovet ordusu heç bir vaxt heç bir yere gecikməyib. Baş komandanın əmri olmadan komendant saati elan etməyə, əsgərin silah işlətməyə, güllə atmağa ixtiyarı yoxdur".

Erməni ekstremistləri məhz Sumqayıt şəhərini ona görə seçmişdilər ki, orada 10 minə yaxın yeniyetmə texniki peşə məktəblərində təhsil alırdı. Azərbaycanın müxtəlif regionlarından gələn həmin gənclərin əksəri valideyn nəzarətindən uzaq idi. Şəhərdə kriminogen vəziyyət xoşagələndirici deyildi.

Həmin günlər 100-dən yuxarı saqqallı və qara gödəkçə geyinmiş erməni ekstremisti Sumqayıtda idi. Əksəriyyəti "Dalğa" və "Sumqayıt" mehmanxanalarında qalırdı. Onlar əhali arasında müxtəlif şayiələr yayır, aranı qızıqsdırır, insanları ermənilərin evlərinə soxulmağa təşviq edirdilər. Gənclər də asanlıqla təxribata uyurdular.

Ermənistan rəhbərliyi, ideoloqları Sumqayıt hadisələrindən bir kart kimi istifadə edərək azərbaycanlıları vəhşi, quldur, qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək üçün təbliğat mexanizmini işə saldılar. "Azərbaycanda ermənilər qırılır, qətlə yetirilir, başları kəsilir, yandırılır" və s. kimi cəfəng uydurmalar yayılırdı. Hadisələr zamanı Sumqayıta xaricdən ezam olunmuş Artəşes Qabrielyan videokamera ilə hadisələrin bəzi məqamlarını lentə alırdı, sonralar onlar montaj olunub xarici telekanallarda göstərildi.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdə əsas təşkilatçılardan və icraçılardan biri Eduard Qriqoryan idi. O, iki dəfə məhkum olunmuşdu və heç yerdə işləmirdi. "Krunk"un fəal üzvü idi. İstintaq qrupunun materiallarından aydın olur ki, 1988-ci il fevral ayının ortalarında onun yaşadığı mənzilə Yerevandan bir qrup emissar gəlibmiş. Qriqoryan təlimatlandırılmış, ona pul, narkotik vasitələr verilmişdi. "Paşa" ləqəbli Edik ertəsi gün ətrafına bir neçə azyaşlı yeniyetmə və gəncləri toplayıb, yaxın günlərdə bəzi əməliyyatlarda iştirak etsələr, çoxlu pul verəcəyini bildirərək onları şirnikləndirmiş və 1988-ci il fevral ayının 27-29-da Sumqayıtda iğtişaşlara rəhbərlik etmişdi.

Ermənilər tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqına qarşı çoxsaylı cinayətlərə imza atmışlar. 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələr də ermənilərin və onların havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı dünyada mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri idi. Bu hadisə nəticəsində Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400-dən çox insan bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyekti dağıdılmış, 40-dan çox avtomashın sındırılmış və qismən yandırılmış, şəhərə o vaxtkı qiymətlərlə 10 milyon Amerika dolları məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Strateji Araşdırmalar Mərkəzində Sumqayıt hadisələrinin 26-cı ildönümü ilə bağlı «dəyirmi masa» keçirilmişdir

28 Fevral 2014

Fevralın 27-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzində (SAM) Sumqayıt hadisələrinin 26-cı ildönümünə həsr olunmuş "Sumqayıt hadisələri: Tarixi yaddaş və tarixi məsuliyyət" mövzusunda "dəyirmi masa" keçirilmişdir.

AzərTAc xəbər verir ki, SAM-ın direktoru Fərhad Məmmədov tədbiri açaraq 1988-ci il fevralın 28-də baş vermiş bu hadisənin Azərbaycan tarixində çox böyük fəlakətlərə gətirib çıxardığını söyləmişdir. Çünki məhz həmin hadisədən sonra ermənilərin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı məkrli fəaliyyəti daha da fəallaşmışdır. Onlar bu hadisələri qabardaraq fəaliyyətlərinə legitimlik donu geydirməyə çalışırlar. Sumqayıt hadisələri həm də SSRİ miqyasında yeni bir prosesin başlanğıcı oldu. Ermənilərin və erməni diasporunun həmin hadisələrdən fəal şəkildə istifadə etmələri ona gətirib çıxarmışdı ki, dünya ictimaiyyəti Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında məhz bu kontekstdə məlumat alırdı.

Bütün bu hadisələr bizim üçün bir dərs oldu. Həmin hadisələr xüsusi xidmət orqanlarının, erməni diasporunun gördüyü işlər, Azərbaycana qarşı yönəlmiş təxribat zəncirinin bir halqası idi. Bu hadisələrə dünya ictimaiyyəti tərəfindən obyektiv qiymətin verilməsi ilə bağlı işlər görülür.

Sonra tədbirdə "Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri" Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin sədr müavini, tanınmış jurnalist İbrahim Məmmədovun müəllifi olduğu "Azərbaycana qarşı Sumqayıt təxribatı: "Qriqoryanın işi" kitabının təqdimatı olmuşdur.

Bildirilmişdir ki, kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə yazılmış və nəşr olunmuşdur. Kitabın ön sözünün müəllifi və elmi redaktoru Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyevdir.

Qeyd edilmişdir ki, bu kitab Azərbaycan xalqının yaxın tarixində qaranlıq mərhələ təşkil edən Sumqayıt hadisələri haqqında jurnalist təhqiqatının məhsuludur. Kitabın hazırlanmasında məqsəd Sumqayıt hadisələri haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqdır. Kitab artıq rus dilinə tərcümə olunmuşdur. Yaxın vaxtlarda isə ingilis dilinə tərcümə ediləcəkdir.

"Dəyirmi masa"da iştirak edən Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun birinci müavini Rüstəm Usubov demişdir ki, bu kitab 1988-ci il fevralın 28-də Sumqayıt şəhərində baş vermiş hadisələrin gedişinin, tarixi köklərinin, səbəblərinin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

R.Usubov bildirmişdir ki, Sumqayıt hadisələrindən 26 il keçməsinə baxmayaraq, ermənilər dünya ictimaiyyətini, beynəlxalq təşkilatları hadisələrin mahiyyəti ilə bağlı aldatmaqdan əl çəkmirlər. Onlar həmin hadisələrin əsl mahiyyətini gizlədərək Azərbaycan xalqı haqqında "vəhşi" obrazı yaratmaq üçün əllərindən gələni edirlər. Halbuki Sumqayıt hadisələri zamanı azərbaycanlılar tərəfindən yüzlərlə erməninin həyatı xilas edilmişdir. Həmin ermənilər özləri sonralar dəfələrlə azərbaycanlılar tərəfindən xilas edildiklərini bildirmişlər. Həmin vaxt Sumqayıtda 18 minə yaxın erməninin yaşamasına baxmayaraq, onlardan cəmi 26 nəfəri ölmüşdür. Amma ermənilər faktları təhrif edərək bildirirlər ki, ölənlərin sayı əslində çoxdur. Lakin həmin 26 nəfərin hamısının kimliyi haqqında dəqiq materiallar vardır.

Diqqətə çatdırılmışdır ki, iş üzrə təqsirləndirilmiş şəxs kimi 6 nəfərin qətlinə iştirak etmiş milliyətçə erməni Eduard Qriqoryanın məsuliyyətdən azad edilməsi üçün erməni millətçi təşkilatları çox çalışmışlar. Bu qədər cinayət törətməsinə baxmayaraq, Qriqoryan Ermənistana göndərilmiş, sonra da azadlığa buraxılmışdır.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

R.Usubov demişdir ki, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Baş Prokurorluq, Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən Sumqayıt hadisələri ilə bağlı birgə istintaq qrupu yaradılmışdır. İstintaq işinin gedişi göstərir ki, hadisələrin əsl mahiyyəti açılmamış, gizlədilmiş, əsl təşkilatçılar məsuliyyətdən kənar qalmışlar. Onların məsuliyyətə cəlb edilmələri üçün heç bir tədbir görülməmişdir. Ona görə də Sumqayıt hadisələrinin yenidən araşdırılması zərurəti yaranmışdır. Məqsəd həmin hadisələrin günahkarlarını, əsasən də təşkilatçıları üzə çıxarmaqdır.

Baş prokurorun müavini qeyd etmişdir ki, istintaq materiallarına əsasən, Sumqayıt hadisələri zamanı 26 erməni ilə yanaşı, 6 azərbaycanlı öldürülmüşdür. Erməni milliyyətindən olan bir şəxs avtobusu bilərəkdən azərbaycanlıların üstünə sürmüş və 4 nəfəri öldürmüşdür. Lakin SSRİ-nin hüquq-mühafizə orqanları bu faktın üstünü ört-basdır etmişlər. Hazırda həmin iş də təzələnməmişdir və istintaq-əməliyyat tədbirləri davam etdirilir.

Sonra kitabın müəllifi İbrahim Məmmədov çıxış edərək demişdir ki, Sumqayıt hadisələri zamanı 6 erməninin qətlində iştirak etmiş Eduard Qriqoryanın özünün də erməni olması bütün fakt və sənədlərlə sübuta yetirilmişdir. Bunu hətta E.Qriqoryanın özü də etiraf etmişdir. Araşdırmalar zamanı müəyyən edilmişdir ki, ermənilər və SSRİ-nin xüsusi xidmət orqanları bu hadisələrə əvvəlcədən hazırlıq görmüşlər. Əldə edilmiş faktlar sübut edir ki, Sumqayıt hadisələri Azərbaycana və Azərbaycan xalqına qarşı əvvəlcədən planlaşdırılmış təxribat idi.

Tədbirdə kitabda yer almış materiallar əsasında çəkilmiş sənədli filmdən bəzi epizodlar nümayiş etdirilmişdir.

"Dəyirmi masa"da digər çıxış edənlər - Milli Məclisin deputatları və tədqiqatçılar kitabın əhəmiyyətindən danışmış, bu nəşri Sumqayıt hadisələri ilə bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində atılmış mühüm addım kimi dəyərləndirmişlər.

AzərTAc

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələri erməni faşistlərinin məkrli hiyləsidir

28 Fevral 2014

Sumqayıt Tarix Muzeyində Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyətinin təşəbbüsü, şəhər gənclər və idman baş idarəsinin birgə təşkilatçılığı ilə "1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda ermənilər tərəfindən törədilmiş hadisələr və Xocalı soyqırımı"na həsr edilmiş "dəyirmi masa" keçirilmişdir.

Mərasimdə çıxış edən Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyəti başçısının müavini Elgin Həbibullayev 26 il öncə baş verən hadisələrin erməni tərribat maşınının məkrli hiyləsi olduğunu iştirakçıların nəzərinə çatdırdı. E.Həbibullayev bildirdi ki, erməni faşistləri nə dərəcədə amansız qatil olduqlarını Sumqayıt hadisələrində aydın göstərdilər. Onlar öz bəd niyyətlərinə çatmaq üçün hətta öz soydaşlarının qanını tökməkdən belə çəkinmədilər. Törədilən talan və amansız qətl hadisələrinin ssenarisini hazırlayıb axıradək icra edən erməni cəlladları bütün bu cinayətlərdə həyasızcasına başqalarını ittiham edirdilər. Məqsədləri də aydın idi: ərazilərimizi işğal edən, Xocalı soyqırımını törədən erməni qatilləri Sumqayıt hadisələri ilə faşist mahiyyətlərini gizlətməyə, ağır cinayətlərini ört-basdır etməyə çalışırdılar.

Natiq həmçinin vurğuladı ki, müasir dünya çox gərgin və qarışıq bir dövrünü yaşamaqdadır. Bu gün Prezident İlham Əliyevin müdrikliklə yeritdiyi xarici siyasət dövlətimizi bölgədə liderə çevirib. Yüksələn iqtisadi göstəricilər Azərbaycanın dünyada nüfuzunun artmasına, mövqeyinin güclənməsinə xidmət edir.

Tədbirdə çıxış edən Sumqayıt Gənclər və İdman Baş İdarəsinin rəisi M.Həsənov, tədqiqatçı jurnalist E.Məmmədov, yazıçı Ə.Lələdağ, SDU-nun kafedra müdiri professor R.Məmmədov və digərləri hadisələrin keçmiş Sovetlər birliyinin rəhbəri M.Qorbaçovun dəstəyilə ermənilər tərəfindən xüsusi ssenari ilə törədildiyini faktlarla iştirakçıların nəzərinə çatdırdılar. Bildirildi ki, Sumqayıt hadisələri əslində xəstə erməni tərbiyəsinin "böyük Ermənistan" adlı məkrli və zəncirvari planının bir hissəsi idi. Xilqəti xəyanətlə yoğrulmuş erməni cəlladları Qorbaçovun xeyir-duası ilə Sumqayıt hadisələrində Xocalı faciəsini "məşq" etdilər və qaldırdıqları hay-küyə sevindilər.

Mərasimin sonunda Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyəti başçısının müavini Elgin Həbibullayev belə tədbirlərin gənclərin dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynadığını mərasim iştirakçılarının diqqətinə çatdırdı. Əgər ötən əsrdə onilliklər boyu bizi erməni cəlladlarının törətdikləri cinayətləri unutmamağa, onlara poemalar yazmağa vadar edildilsə, bu gün müstəqil Azərbaycan dövləti erməni faşistlərinin törətdikləri saysız faciələrin açılması, qatillərin ittiham edilməsi üçün bütün imkanlardan faydalanmağa çalışır. Artıq müasir gənclik düşmənlərini daha yaxşı tanıyır.

Tədbirdə Sumqayıt Gənclər və İdman Baş İdarəsi tərəfindən Sumqayıt hadisələrinə işıq salan kitablar ingilis, alman, fransız və rus dillərində mərasim iştirakçılarına paylandı.

**Akif ƏLİYEV,
"Azərbaycan"**

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisəsi: əsl mahiyyət nədir?

28 Fevral 2014

Ermənistanın Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları irəli sürməsinə və tarixi torpaqlarında yaşayan azərbaycanlıları yurdlarından qovmasına baxmayaraq, Sumqayıt hadisələrində bir çox azərbaycanlı ailələri erməniləri öz mənzillərində gizlədərək ölümdən xilas etdilər.

Hadisənin icraçıları ermənilərin qətli və erməni qadınlarının zorlanması bilavasitə iştirak edən 1959-cu ildə doğulmuş, bu iğtişaya qədər cinayət əməlləri üstündə bir neçə dəfə həbsxanada yatmış Eduard Robertoviç Qriqoryan və digər bir erməni idi. Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi sonralar, 1989-cu il 22 dekabr tarixli qərarı ilə E.Qriqoryanın iğtişas və qırğınların təşkilatçılarından biri olması barədə hökm çıxararaq onu 12 il həbs cəzasına məhkum etdi. Şahidlərin və hadisələr zamanı zərərçəkənlərin məhkəməyə verdikləri ifadələrdən E.Qriqoryanda ermənilərin yaşadığı mənzillərin siyahısının olduğu və intiqam aktlarına çağırdığı aydın olur. Onun qurbanlarının hamısı ermənilər idi. Əsasən erməni millətindən olan şahidlər məhkəmə prosesində E.Qriqoryanı zorakılığın təşkilatçılarından və fəal iştirakçılarından biri kimi tanıdılar.

Sumqayıtda iğtişas ağır bir hadisə idi. Amma soruşulur: hadisə nə üçün Azərbaycanın digər bir şəhərində deyil, məhz Sumqayıtda törədildi?

Niyə məhz Sumqayıt seçilmişdi?

Sumqayıtın iğtişas törədilməsinin yeri kimi seçilməsi ciddi düşünülmüşdü və bir sıra səbəbləri var idi. Hər şeydən əvvəl Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarına başladığı ilk günlərdən bu respublika ərazisində yaşayan azərbaycanlılar tarixi dedə-baba torpaqlarından kütləvi surətdə qovulurdular. Dövlət qurumlarından Azərbaycan KP MK-ya göndərilən məlumatlara görə, iğtişaya qədər Ermənistanın 20 rayonundan təkcə Sumqayıta 18 min 330 nəfər qaçqın və ya 3030 ailə gəlmişdi. Onların içərisində 4 rus ailəsi də var idi. Qaçqınların şəhərə gəlməsi davam edirdi. Ermənistanda hər cür şəraiti olan ev-eşiklərini qoyub gələn qaçqınlar küçələrdə acınacaqlı bir halda qalmışdılar. Azərbaycandakı ermənilər isə rahat bir şəkildə yaşayırdı və işləyirdilər.

İkincisi, Ağdam-Əsgəran yolunda 1988-ci ilin yanvar ayında iki azərbaycanlı gəncin - Əli və Bəxtiyarın öldürülməsi də insanlara ağır təsir etmişdi. Onlar münafiqənin ilk qurbanları idi.

Üçüncüsü, Sumqayıt sosial-iqtisadi baxımdan respublikanın digər şəhərlərinə nisbətən çətin və mürəkkəb bir yer idi. Respublikanın, demək olar, hər yerindən Sumqayıtda adamların məskunlaşması da şəraiti mürəkkəbləşdirirdi.

Dördüncüsü, müxtəlif illərdə cinayətlər törətmiş bir çox məhkumlar cəzalarını çəkdikdən sonra şəhərdə məskunlaşmışdılar. Hadisədən sonra 1988-ci il fevralın 28-də keçirilən Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun iclasında SSRİ daxili işlər naziri A.Vlasovun söylədikləri də bunu sübut edirdi. Deməli, bəzi cinayətkar elementlərin hadisələrdə iştirak etməsi onu göstərir ki, Sumqayıt şəhəri iğtişasın törədilməsi üçün təsadüfi seçilməmişdi. Bütün bunlar hadisənin təşkilatçılarından iğtişasın gerçək izinin itirilməsi barədə dərinlən düşüncələrini söyləməyə imkan verir.

Bəs iğtişasın əsl səbəbləri nə idi?

Baş verən iğtişasın bəzi səbəbləri var idi. Birincisi, iğtişas Ermənistanın təxribatının nəticəsi idi. Hadisə ilə əlaqədar olaraq başlanmış cinayət işinin istintaq materiallarından aydın olur ki, hücum edənlər artıq əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş mənzilləri seçmişdilər. Hələ XIX əsrin sonlarında və XX əsrdə erməni təşkilatlarının fəaliyyətinə dair arxiv materialları təkzibedilməz şəkildə sübut edir ki, onlar "ümumi erməni işi" məqsədilə pul toplamaq üçün kassa dəftərləri hazırlamış, vəsait ödəməyən ermənilərə qarşı daim amansız olmuş və onları qəddarlıqla qətlə yetirmişlər.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Bununla bağlı yüzlərlə mötəbər mənbəni misal göstərmək olar. Sumqayıtda da E.Qriqoryanın dəstəsinin öldürdükləri ermənilər erməni təşkilatlarına pul ödəməyən şəxslər idi. İğtişaşın təşkilatçılarına məlum olan həmin şəxslərin adları, soyadları və ünvanları əvvəlcədən icraçılara verilmişdi.

Təşkilatçıların əvvəlcədən videokameraları hazırlamaları, gizli çəkilişlər aparmaları və montaj edərək lentləri müxtəlif ölkələrə yaymaları iğtişaşı Ermənistan xüsusi xidmət orqanlarının və SSRİ DTK-nın hazırladığı qənaətinə gətirir.

Şəhərin erməni əhalisinin iğtişaşa qədər əmanət banklarından pullarını çıxarması da hadisənin qabaqcadan planlaşdırıldığı və onların bundan xəbəri olduğunu söyləməyə imkan verir.

Sumqayıt hadisəsi zamanı öldürülən ermənilərə Xankəndidə tələm-tələsik abidə qoyulması da təxribatın ermənilər və ittifaq mərkəzində müəyyən qüvvələr tərəfindən düşünülmüş şəkildə planlaşdırıldığını və həyata keçirildiyini deməyə əsas yaradır.

İğtişaşı törətməklə Ermənistan və mərkəz hansı məqsədləri güdürdülər?

Ermənistanın əsassız ərazi iddialarına cavab olaraq Azərbaycanda hadisələrin necə cərəyan edəcəyindən narahat olan mərkəzi hakimiyyət bu iğtişaş ilə respublikanı təzyiq altında saxlamaq, istədiyi hökmü qəbul etdirmək və onu nüfuzdan salmaq məqsədi güdürdü.

İğtişaş Ermənistan rəhbərliyinə daha geniş antiəzərbaycan kampaniyasına başlamaq, təcavüz siyasətinə bəraət qazandırmaq və saxtakarlıqla azərbaycanlıların "vəhşi" obrazını yaratmaq, azərbaycanlılarla ermənilərin guya bir yerdə yaşaya bilmədiklərini göstərmək, nəticədə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini Azərbaycandan qoparmaq üçün bir təbliğat vasitəsi kimi lazım idi.

Hadisə Sov. İKP MK Siyasi Bürosunda müzakirə edilir.

Sumqayıt hadisəsi və Ermənistan ilə Azərbaycan arasında yaranmış vəziyyətə dair məsələlər Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun 1988-ci il 29 fevral tarixli iclasında müzakirə edildi. Baş katib M.S.Qorbaçov Sumqayıtda 14 nəfərin öldürüldüyü, SSRİ DTK sədri Viktor Çebrikov isə 110 nəfərin yaralı olaraq xəstəxanaya yerləşdirildiyi barədə məlumat verdi. M.Qorbaçov Sumqayıt hadisəsini ermənilərə cavab kimi qiymətləndirdi. SSRİ daxili işlər naziri A.Vlasovun məlumatına görə, Sumqayıtda 14 nəfər, o cümlədən 3 qadın öldürülmüşdü. Onlardan 3-ü azərbaycanlı, 6-sı erməni idi. 71 nəfər isə bədən xəsarəti almışdı. Onların 48 nəfəri erməni idi. 47 nəfər hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən saxlanılmışdı. Daxili işlər naziri Sumqayıtda hər beş adamdan biri barədə əvvəllər cinayət işi olduğunu söylədi.

Sumqayıt hadisəsinə görə Azərbaycan rəhbərliyi təqsirləndirildi. MK katibi A.Yakovlev Sumqayıta ordu yeritməyin, hakimiyyətin gücünü göstərməyin lazım olduğunu söylədi. Şəhərdə komendant saatının tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul olundu.

Azərbaycan KP MK Bürosunda Sumqayıt hadisəsinin müzakirəsi

Sumqayıt hadisəsinə 1988-ci il martın 9-da Sov.İKP MK-da keçirilən müşavirədə də toxunuldu. Qeyd edildi ki, hadisə ilə bağlı olaraq istintaq işi davam etdirilir.

Azərbaycan KP qarşısında duran vəzifələr 1988-ci il martın 13-də Azərbaycan KP MK Bürosunun iclasında müzakirə edildi. Qəbul edilən geniş qərarla Sov.İKP MK-nın 9 mart tarixli müşavirəsinin nəticələri bəyənilir, erməni və Azərbaycan xalqı arasında dostluğu möhkəmləndirmək xəttinə dönmədən əməl etmək yerli partiya, sovet və təsərrüfat orqanlarından tələb edilirdi. Dağlıq Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişafı layihəsini hazırlamaq üçün vilayət Partiya Komitəsinə iki həftə vaxt verilirdi. Vilayətdə vəziyyəti normallaşdırmağa dair təşkilati-siyasi tədbirlər planı təsdiq edildi. Eyni zamanda Sumqayıtda da vəziyyəti normallaşdırmaq üçün əlavə tədbirlər müəyyənləşdirildi. Həmin qərar geniş məsələləri - sosial-iqtisadi, siyasi-ideoloji, mənəvi və s. sahələri əhatə edirdi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisəsinə Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun 1988-ci il martın 21-də keçirilən iclasında toxunuldu. MK katibi Y.Liqaçov Sumqayıt hadisəsinin istintaqı barədə prokurorluğun məlumat verməsini vacib hesab etdi.

Sumqayıt hadisəsi bir neçə ay sonra, 1988-ci il mayın 7-də Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Kamran Bağırovun sədrliyi ilə MK Bürosunun iclasında geniş müzakirə edildi. Müzakirə nəticəsində iki qərar qəbul edildi: birincisi, "Sumqayıt şəhərində vəziyyətin normallaşdırılması üzrə hökumət komissiyasının hesabatı haqqında", ikincisi isə "1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıt şəhərində faciəvi hadisələrə gətirən səbəblər haqqında". Büro iclasında şəhərdə vəziyyəti normallaşdırmaq və milli münasibətləri sabitləşdirmək üçün konkret tədbirlər müəyyənləşdirildi. Qərarların qəbul edilməsinə və Azərbaycanın səylərinə baxmayaraq, Ermənistanın kobud müdaxilələri dayanmır, Ermənistandan azərbaycanlıların qovulması davam edir, gələn qaçqınların sayı artırdı.

Ermənistan rəhbərliyi Sumqayıt hadisəsi ilə əlaqədar olaraq ittifaq mərkəzinə müraciət edir.

Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun martın 21-də keçirilən iclasından az sonra Ermənistan KP MK rəhbərliyi Sov.İKP MK-ya müraciət edərək Sumqayıt hadisəsi ilə əlaqədar olaraq həbs edilmiş şəxslərin məhkəməsinin Azərbaycandan alınaraq SSRİ Ali Məhkəməsinin icraatına verilməsini xahiş etdi. Sov.İKP MK katibliyi 1988-ci il iyunun 11-də həmin müraciəti müvafiq mülahizələrini bildirmək üçün SSRİ Ali Məhkəməsinin sədri V.İ.Terebilova, SSRİ Baş prokuroru A.Y.Suxarevə və SSRİ ədliyyə naziri B.V.Kravçevə göndərdi. Onlar iyunun 17-də məsələ barədə mülahizələrini yazdılar. Cavab məktubunda hadisə ilə bağlı olaraq 84 nəfərin həbs edildiyi, onlardan 82 nəfərinin azərbaycanlı olduğu bildirildi. Amma niyə görə məktub müəllifləri digər iki nəfərin hansı millətə mənsub olduğunu qeyd etməmişdilər. Həmin şəxslərdən biri, artıq qeyd edildiyi kimi, hadisələrin təşkilatçısı və başlıca icraçısı, 1979, 1981 və 1982-ci illərdə bütövlükdə 9 il 2 ay 13 gün həbsdə yatmış E.Qriqoryan idi. Hadisələrdə fəal iştirak edən digər bir erməni və rus da var idi. Məktubda bu işlərin istintaqının SSRİ Prokurorluğu tərəfindən aparıldığı qeyd edilirdi. Guya bütün istintaq işləri qanunun tələblərinə uyğun aparılmışdı. Üç iş başa çatdırılmış və Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin icraatına verilmişdi. 26 nəfər barədə 12 iş məhkəməyə göndəriləcəkdi. V.İ.Terebilov, A.Y.Suxarev və B.V.Kravçevin fikrincə, Azərbaycanda və Ermənistanda geniş ictimai əks-səda doğurmuş işləri RSFSR-in vilayət məhkəmələrinə, xüsusən Volqoqrad, Voronej və Kuybişev vilayətləri məhkəmələrinin icraatına vermək olardı. Onlar həmin işlərin SSRİ Ali Məhkəməsinin icraatına verilməsinə ehtiyac duymadılar.

Bununla kifayətlənməyən MK katibi Y.Liqaçov 1988-ci il iyunun 17-də məktubun üstünə dərkənar yazaraq Sov.İKP MK katibi A.İ.Lukyanovdan da fikirlərini bildirməsini xahiş etdi. İyunun 18-də həmin sorğuya cavab verən A.İ.Lukyanov "Təklif tamamilə qanunauyğundur" kimi cavab yazdı. Eyni zamanda bildirdi: "Məsələ MK-nın şöbələrində əvvəlcədən işlənilmiş və məqsəduyğun sayılmışdır. Onlarla razılaşmaq olar". Beləliklə, cinayət işləri Azərbaycandan alınaraq RSFSR məhkəmələrinə verildi. Bu məhkəmələr Sumqayıt hadisələri ilə bağlı cinayət işlərinə baxdılar. Cinayət işi açılmış azərbaycanlılara qarşı ağır hökmlər çıxarılıb ricra edildi. Nəticədə mərkəzin və Ermənistanın törətdiyi Sumqayıt hadisələri nahaq yerdən və ədalətsizcəsinə Azərbaycanın üstündə qaldı.

Nə etməli?

Sumqayıt hadisəsinə qısa nəzər yetirmək bir sıra məsələlərin həllini zəruri edir: indiyədək bu hadisə əsl hüquqi-siyasi qiymətini almadığından ona yenidən baxılmasında və müvafiq qərarların qəbul edilməsində fayda vardır; hadisəyə dair ən məxfi sənədlərin üzə çıxarılıb çap edilməsi xeyirli olardı; gənclərimizin Sumqayıt hadisəsi ilə əlaqədar sosial şəbəkələrdə fəal olmalarına ehtiyac duyulur.

**Musa QASIMLI,
Milli Məclisin deputatı, professor**

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələri – erməni fitnəkarlığı

28.02.2014

Sülhsevərliyi, humanistliyi, tolerantlığı ilə seçilən Azərbaycan xalqı və onun qızıldan qiymətli torpağı tarix boyu xarici düşmənlərin hədəfində olub. Bu ölkəyə sahib çıxmaq, onu nəzarətdə saxlamaq istəyənlər isə, ən azı, özləri qədər acgöz və qaniçən xalqdan – ermənilərdən dəyənək kimi istifadə ediblər. Xəstə təfəkkürlü bu millət isə tarix boyu “Böyük Ermənistan” qurmaq həvəsi ilə yaşayıb, ancaq buna nail ola bilməyib. Ermənilər 1980-ci illərin ortalarından başlayaraq himayədarlarının köməyi ilə yenidən özlərinin çirkin məqsədlərini həyata keçirmək üçün fəaliyyətə başladılar. Əsas hədəfləri isə əzəli Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək idi. Ancaq məsələnin miqyasını genişləndirmək üçün, necə deyərlər, nəyisə bəhanə etməyə ehtiyac var idi. Bu, Sumqayıt hadisələri oldu.

Azərbaycan oğulları Sovet İttifaqı dönəmində də dəfələrlə ölkəmizdən torpaq qoparmaq sevdasına düşən ermənilərin qarşısında ən böyük maneəyə çevrilmişdilər. Xüsusən, ulu öndər Heydər Əliyevin nüfuzundan çəkinən bədnam qonşularımız öz istəklərinə nail ola bilmirdilər. Ermənilər məhz Heydər Əliyev keçmiş Sovet İttifaqı rəhbərliyindən istefa verdikdən sonra Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi üçün fəaliyyətlərini genişləndirdilər. Hətta bir müddət sonra hiyləgər bir plan da hazırlamışdılar: DTK-dakı ermənilərin və himayədarlarının dəstəyi ilə Sumqayıtda iğtişaşlar törədiləcək, bu hadisələr haqqında dünya ictimaiyyəti məlumatlandırılaraq, azərbaycanlıların vəhşi xalq olduğu barədə yanlış rəy formalaşdırılacaqdır. Beləliklə, erməni-azərbaycanlı qarşıdurmasının dönməz xarakter aldığı və dinc nizamlama perspektivlərinin heçə endiyi sübuta yetirilməyə çalışılacaqdı.

Bu hadisələrin fonunda Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün muxtar vilayəti Ermənistana birləşdirmək barədə qərarın qəbul olunmasına heç bir tərəf və ya ölkə etiraz edə bilməyəcəkdi. Hər şeyi qabaqcadan planlaşdıran daşnaklar Sumqayıt şəhərini təsadüfən seçməmişdilər. Məlumdur ki, həmin ərəfədə Ermənistandan zorla çıxarılmış 4 mindən artıq azərbaycanlının əksəriyyəti məhz Sumqayıtda məskunlaşmışdı. Ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər təbii ki, onlarda qəzəb hissi yaratmışdı. Qorbaçovun “yenidənqurması” isə Sumqayıtı, sözün həqiqi mənasında, ölü şəhərə çevirmişdi. Burada işsiz qalan sakinləri təxribatlara çəkmək daha asan idi.

Və ermənilər buna nail oldular... 1988-ci il fevral ayının 27-28-də həyata keçirilən “ssenarinin” “baş qəhrəmanı” olan erməni Eduard Robertoviç Qriqoryanın rəhbərliyi ilə Sumqayıtda törədilən kütləvi iğtişaşlar nəticəsində 32 nəfər həlak oldu, 400-dən çox insan müxtəlif dərəcəli bədən xəsarətləri aldı, 200-ə yaxın mənzil, 50-dən artıq mədəni-məişət təyinatlı obyekt və 40-dan çox avtonəqliyyat vasitəsi hücum və talana məruz qaldı, yandırıldı. Azərbaycana təqribən 7 milyon sovet rublu məbləğində ziyan dəydi. Ölkəmizin beynəlxalq imicinə vurulan zərbənin miqyasını isə hesablamaq mümkün deyildi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Təsdiqini tapmış istintaq materiallarından da aydın olur ki, erməni başbilənləri tərəfindən təlimatlandırılan Eduard Qriqoryan aranı qızıqdırmaq üçün hər vasitəyə əl atıb. Hadisə şahidlərinin verdikləri ifadələrdən belə məlum olur ki, o, ehtiyac içərisində olan qaçqın gənclərə özünü Paşa kimi təqdim edib və onlardan “səxavətini əsirgəməyərək” hər birinə 50 sovet rublu verib. Bu yolla gənclərin etimadını qazanan E. Qriqoryan hətta bir çoxuna narkotik-psixotrop həblər də paylayıb. İğtişaşlarda iştirakına görə təqsirləndirilən Ə. İsayev isə ifadəsində deyir: “Edik (xuliqanlar öz aralarında Qriqoryanı Edik adlandırırdılar-R.K.) hamıya həb paylayırdı, hansı ki, qəbul etdikdən sonra çox gücləndiyimi hiss etdim”. Buradan da belə görünür ki, Qriqoryan müxtəlif narkotik həblər verdiyi gəncləri istiqamətləndirmək imkanı qazandığını anlayan kimi dərhal “vəzifəsini” yerinə yetirməyə başlayıb. “Qarabağ bizimdir! Ermənilərə ölüm!” – deyərək onları qızıqdırıb və əvvəldən müəyyənləşdirilmiş ünvanlarda yaşayan ermənilərə divan tutmağa aparıb.

Bu, həmin ermənilər idi ki, terrorçu təşkilatlara maliyyə yardımı göstərməkdən imtina edir, Azərbaycana qarşı təxribatlar törətmək barədə Moskvanın, İrəvanın və xaricdəki erməni lobbisinin çağırışlarına məhəl qoymurdular. Daşnaklar Sumqayıt hadisələrini törətməklə həm “itaətsizlik” göstərən erməniləri cəzalandıracaq, həm də azərbaycanlıları vəhşi millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək fürsəti əldə edəcəkdilər. Hadisələrdə təqsirləndirilən Q. Məmmədov 1989-cu il fevralın 22-də verdiyi ifadədə təsdiq edir ki, Eduard Qriqoryanın aldatdığı gənclərə Sumqayıtda məhz daşnakların hədəfində olan ermənilərin ünvanlarını göstərmişdi. Bu barədə danışan Q. Məmmədov deyib: “...Edik dedi ki, həmin mikrorayonda yaşayır və ermənilərin harada yaşadıklarını dəqiq bilir”. Təqsirləndirilən İsayevlə Hüseyinovun üzləşmə protokolunda da bu məsələ öz əksini tapıb. İsayev ifadəsində deyib: “Qriqoryan Edik cibindən siyahı çıxartdı, ona baxdı və mənim yaxınlığımda olan bir qrupu binaya tərəf apardı”. Necə deyərlər, hər şey gün kimi aydındır...

Bir daha faktlara nəzər salaq: Keçmiş SSRİ-nin baş prokuroru yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq, baş ədliyyə müşaviri Vladimir Semyonoviç Qalkinin imzaladığı 18/55461-88 nömrəli cinayət işinin ittiham aktında əvvəllər müxtəlif cinayətlərinə görə dəfələrlə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryanın kütləvi iğtişaşlarda bilavasitə iştirak etdiyi, şəhərdə yaşayan erməniləri öldürmək və onların şəxsi mülkiyyətini talamaq məqsədilə cinayətlər törətdiyi xüsusi qeyd olunmuşdur. İttiham aktında deyilir ki, Qriqoryan Sumqayıtdakı iğtişaşlarda fəal iştirak edən xuliqan qruplarını dəfələrlə erməni millətindən olan vətəndaşların mənzillərini talan etməyə çağırmışdır: “Bundan əlavə, xuliqanlıq edən çoxsaylı şəxslər qrupu arasında yalnız erməni millətindən olan vətəndaşlar Mejlumyanın, Qriqoryanın, Yeseyanın, Petrosyanın ailələrinin mənzillərini və əmlakını talan etmək üçün erməni millətindən olan vətəndaşlar E.S.Qriqoryanı, M.Ş.Petrosyanı qəsdən öldürməyə yönəlmiş nümayişkarənə hərəkətləri ilə, əslində, erməni və Azərbaycan millətindən olan vətəndaşlar arasında milli düşmənçilik və ayrı-seçkilik yaratmaq məqsədilə təşviqat aparmış, onlarda nifrət hissi oyatmışdır”.

Sumqayıt hadisələri ilə bağlı qaldırılan cinayət işinin ittiham aktında o da qeyd olunur ki, Qriqoryan şəhərdə yaşayan erməni millətindən olan vətəndaşlara qarşı cinayətlər törətmək məqsədi ilə saat 16 radələrində şəhər avtovağzal rayonu, Sülh və Dostluq küçələrinin kəsişdiyi yere gəlmiş, metal boru parçaları, metal çubuqlar, dəyənək və başqa əşyalarla silahlanmış bir qrup şəxsə qoşulmuşdur.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

O və iğtişəşlərin digər iştirakçılarını öncə L.Ş.Yeseyana məxsus Albina Yeseyanın idarə etdiyi "Moskviç-2140" markalı avtomobili saxlatdıraraq, I qrup gözdən əlil Levon Yeseyanı, Albina Yeseyanı və onların yetkinlik yaşına çatmamış qızları Narine Yeseyanı maşından çıxararaq döyməyə başlamışlar. Həmin gün saat 18 radələrində Qriqoryan və digər tərəfdəşləri 3-cü mikrorayonda Mejlumyanlar ailəsinin yaşadığı evin qapısını sındıraraq mənzilə soxulmuş, oranı talan etmiş, pəncərə şüşələrini sındırmış, mebeli və digər ev əşyalarını qıraraq dağıtmış, bir hissəsini isə həyətə ataraq yandırmışlar. Qriqoryan Roza, Qriqori və Lyudmila Mejlumyanları vəhşicəsinə döymüş, Karina Mejlumyanı zorlamışdır. O, yanındakı digər xuliqanları öz hərəkətləri və sözləri ilə cinayətə cəlb etmişdir. Bu barədə istintaq qrupuna ifadə verən K. Mejlumyan belə demişdir: "Məhz E.R.Qriqoryan mənim anamı döyür, sındırılmış stulun ayağı ilə onun başına güclü zərbələr vururdu".

Özü erməni olan Qriqoryanın öz millətinin nümayəndələrinə qarşı xüsusi amansızlıq etməsi maraqlıdır, deyilmi? Bununla bağlı onlarca fakt vardır. Həmin faktlardan bir neçəsini də oxucuların diqqətinə çatdıraraq. Məsələn, 18/55461-88 nömrəli cinayət işinin ittiham aktında deyilir: "...Şəhərin 1-ci mikrorayonunda 33/14 nömrəli evdə erməni millətindən olan Petrosyanların 58 nömrəli mənzilini talamışlar. Balta ilə silahlanmış E.R.Qriqoryan digər iştirakçılar ilə birlikdə həmin mənzilə soxulmuşdur. E.R.Qriqoryan həmin mənzildə gördüyü Petrosyan Manvel Şamiloviçi qəsdən öldürmək məqsədilə onun başına zərbə endirmişdir. Lakin E.R.Qriqoryanın iradəsindən və istəyindən asılı olmayan səbəblərə görə M.Ş.Petrosyanı qətlə yetirmək niyyətini başa çatdırmamışdır, çünki zərərçəkən müdafiə olunaraq E.R.Qriqoryanın balta tutduğu əlinə çəkilə zərbə endirmişdir. Bununla əlaqədar, zərərçəkənin başına E.R.Qriqoryanın əlindəki baltanın tiyəsi deyil, onun küpü dəymiş, nəticədə M.Ş.Petrosyanın əmgək nahiyəsində kəllə-beyin travması, baş beyinin silkələnməsi baş vermişdir".

Bütün bunları edən Qriqoryan isə hər kəsə özünü azərbaycanlı kimi təqdim edir və törətdiyi vəhşilikləri azərbaycanlıların adına çıxmağa çalışır. Bu, bir daha göstərirdi ki, Sumqayıt hadisələri ermənilər və keçmiş Sovet DTK-sı tərəfindən məqsədli şəkildə törədilib. Xatırladaq ki, keçmiş SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin o vaxtkı sədri N.Kryuçkov da hadisələrin Moskvadan idarə olunduğu faktını təsdiq etmişdi. Ermənistanın tanınmış siyasi xadimlərindən Paruyr Ayriqyan isə vurğulamışdı ki, Sumqayıt hadisələri birbaşa Moskva tərəfindən təşkil olunub. Təbii ki, burada söhbət həm də sovet paytaxtında cəmləşən erməni daşnaklarından gedir.

Maraqlı olan digər bir fakt da ondan ibarətdir ki, İttifaq dönəmində SSRİ-də akkreditə olunmuş əcnəbi xarici jurnalistlərin hamısı hadisələr baş verməzdən əvvəl Moskvadan Sumqayıta gəlib. İğtişəşlər başlayanda həmin jurnalistlər Artəşes Qabrielyan adlı erməni ilə birlikdə Sumqayıtda sərbəst gəzişir, şəhərdə baş verənləri sakitcə kameraya çəkirdilər. Daha sonralar Qabrielyan çəkdiyi görüntülər əsasında "Bizi xilas edin" adlı "sənədli" film hazırlayır və erməni lobbisi bunu bütün dünyaya yayır. O dövrdə sovet rəhbərliyində təmsil olunan şəxslərin və ermənilərin məqsədi də bu idi. Sovet rəhbərliyi ona görə bunu istəyirdi ki, gələcəkdə Azərbaycan onun nəzarətindən çıxmaq istəsə, buraya növbəti dəfə qoşun yeritməyinə haqq qazandıra bilsin. Əgər belə olmasaydı, o vaxtlar sayı 12 minə çatan rus əsgərləri Sumqayıtdakı iğtişəşlərə müdaxilə edərdi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

SSRİ Ali Sovetinin deputatı, xalq yazıçısı Anar Rzayev Moskvada müşavirədə bu sualı M.S.Qorbaçova verəndə sovet rəhbəri özünü itirərək, suala-sualla cavab verdi və dedi: “Doğrudan da Sumqayıtda 11 min 600 əsgər var idi, onlar niyə iğtişəşin qarşısını almadılar?” Həmin günlərdə hadisələrin ermənilər tərəfindən törədilməsinin M. Qorbaçov tərəfindən ört-basdır edilməyə çalışılması da diqqətlərdən yayınmadı. Qorbaçov açıqlamalarının birində dedi ki, Sumqayıt hadisələrini bir qrup xuliqan şəxs törədib. Con Hopkins Universitetinin Mərkəzi Asiya və Qafqaz Tədqiqatları İnstitutunun baş direktoru Svante Korellinin yazdıqları isə başqa məqamlardan xəbər verir. O yazırdı: “Sumqayıtda sovet ordu hissələrinin və daxili qoşunların olması heç nəyi dəyişmədi. Adama elə gəlirdi ki, ordu kənarda dayanıb talanları sakitcə müşahidə edir və sovet hakim dairələri nəinki qan tökülməsinin qarşısını almaq niyyətində deyildi, hətta, iki etnik icma arasında münaqişə yaratmağa çalışırdılar”.

İstintaq nəticəsində Eduard Qriqoryanın mütəşəkkil dəstənin başçısı olması sübuta yetirilsə də, ona 12 il azadlıqdan məhrum etmə cəzası, hadisələrin iştirakçısı Əhməd Əhmədova isə ölüm hökmü çıxarıldı. Məhkəmədən qısa müddət sonra

Ə. Əhmədov Moskvada güllələndi. Qriqoryan isə hələ fevralın 29-da saat 13.00-da müəyyən olunmuş yerdən İrəvana aparılmalı idi. Lakin məlum səbəblərdən bu vaxt uzandı və o, məhkəmə yekunlaşandan sonra İrəvana aparıldı. Orada isə məhkum kimi deyil, qəhrəman kimi qarşılandı. Çünki öz ermənilərinin nümayəndələrinin qanını tökərək, azərbaycanlıları vəhşi bir millət kimi təqdim etmək məsələsində “qəhrəmanlıq” göstərmişdi. Digər tərəfdən, Eduard Qriqoryanın ələ keçməsi ermənilərin planlarını alt-üst etdi. Çünki üzvləşdirmə zamanı demək olar ki, zərərçəkmiş bütün ermənilər məhz Qriqoryanın onları öldürməyə çalışdığını, insanları tərribata çəkdiyini bildirdilər. Vəziyyətdən çıxmaq üçün ermənilər hətta şikayət edərək istintaqın SSRİ prokurorluğu tərəfindən aparılmasını tələb etdilər. Bu tələb dərhal qəbul olundu və istintaq işini SSRİ baş prokurorunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi Vladimir Semyonoviç Qalkin apardı. Lakin bu da onların yalanlarını gizlətməyə kifayət qədər kömək etmədi. Ona görə ki, hadisələrin hansı motivdə baş verməsi və proseslərin nəyə görə bu məcrada getməsi artıq göz qabağında idi.

Bütün faktlar da belə deməyə əsas verir ki, heç kəs “Sumqayıt işi”ni saxtalaşdırmaqda bizi ittiham edə bilməz. Çünki bu işi SSRİ Prokurorluğu, rus, ukraynalı və digər millətlərin nümayəndələrindən ibarət müstəntiqlər aparıblar. İşin özəyini təşkil edən istintaq hərəkətləri İrəvanda SSRİ və Ermənistan prokurorluğunun erməni, rus, ukraynalı müstəntiqləri tərəfindən keçirilib. Məhz bu istintaq hərəkətlərində Sumqayıt hadisələrində Qriqoryanın fəal rolu öz əksini tapıb. Bu isə o deməkdir ki, Sumqayıt hadisələri məkrli erməni fitnəsinin nəticəsi idi.

Rauf KƏNGƏRLİ,
“Xalq qəzeti”

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələri şahidlərin gözü ilə

01 Mart 2014

1988-ci il fevralın 28-29-da Sumqayıtda ermənilər tərəfindən öncədən planlaşdırılmış qanlı hadisələrdən 26 il keçir. Həmin hadisələr zamanı ermənilərin Sumqayıtda törətmək istədikləri məkrli planları tam çılpaqlığı ilə üzə çıxıb, istintaq proseslərində sübuta yetirilib. Yalan və iftiralarla dolu tarixə malik olan ermənilər həmişə qarşılarına qoyduqları məkrli məqsədə yetmək üçün hər cür vəhşilikdən, terrordan, insanlığa sığmayan qanlı cinayətlərdən, hətta öz millətlərinin belə qanını tökməkdən çəkinməyiblər. O dövrdə Moskvadan gələn hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları baş verənlərdən xəbəri olmayan namuslu, qeyrətli şəhər əhalisini ləkələməkdən belə çəkinmirdilər. Onu da qeyd edək ki, məhz sumqayıtlıların səyi və hadisələrə vaxtında müdaxilə etmək baxımından erməni fitnəkarlığının böyük miqyasa keçməsinin qarşısı alındı. Ermənilərin məkrli planının həyata keçirilməsi üçün Sumqayıt təsadüfən seçilməmişdi.

Bu hadisələrin şahidlərindən biri - Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyətinin məsul işçisi Seyfəddin Rəhimov o günləri belə xatırlayır:

- Həmin dövrdə şəhərin icra qurumlarının, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti SSRİ rəhbərliyi tərəfindən məhdudlaşdırılmışdı. Sumqayıt şəhərinin prokuroru İsmət Qayıbovun və digər səlahiyyət sahiblərinin hadisələrə nəzarət etmək imkanları yox idi. Çünki SSRİ Prokurorluğunun xüsusi istintaq qrupu, Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin nümayəndələri şəhərə ezam olunmuşdular. Şəhərə əvvəlcədən çəkiliş, terrorçu qrupların göndərilməsi, xarici müşahidəçilərin dəvət edilməsi bu hadisələrin məqsədyönlü şəkildə düşünülmüş planın tərkib hissəsi olduğunu göstərirdi. Azərbaycan xalqını törətmədiyi faciələrdə ittiham etmək üçün böyük təbliğat maşını işə salınmışdı.

Ermənilər Sumqayıtı təsadüfən hədəf seçməmişdilər. Həmin ərəfədə minlərlə soydaşımız Ermənistandan - öz ata-baba yurdlarından qaçqın düşərək Sumqayıta pənah gətirmişdilər. Burada xeyli məxfi erməni təxribatçıları fəaliyyət göstərirdi. Planlı şəkildə aparılan qətlər, talanlar və digər cinayət halları göstərir ki, proseslər şəhərdəki təxribatçı qüvvələr tərəfindən idarə edilirdi. Hadisələrin Moskvadan göndərilmiş yüksək səlahiyyətli şəxslərin gözü qarşısında törədilməsi onların hər şeydən məlumatlı olduğunu söyləməyə əsas verir.

Sumqayıt sakini alman əsilli Valentina Yantsn - Rəhimova:

- Fevralın 25-də şəhərdə söz- söhbət gəzirdi ki, ermənilər nəse etməyi planlaşdırırlar. Bunu sadə adamlardan tutmuş yüksək vəzifəli məmurlara qədər hamı bilirdi. Bir çox valideynlər uşaqları bayıra buraxmırdılar. Amma ermənilər həmin günlərdə daha sərbəst hərəkət edirdilər. Onlar əvvəlki kimi işə gedir, axşamlar parklarda gəzirdilər. Biz də bir şeyin olmayacağına inanmağa başlamışdıq. Demə bu sakitlik özü növbəti təxribatın təzahürü imiş.

Yaşadığımız mikrorayona kimlərsə gəlir, nəyisə qeydiyyata almış kimi davranırdılar. Demə həmin şəxslər ərazinin giriş-çixışını öyrənirdilər.

Sumqayıt rus icmasının rəhbəri Lyubov İsmayılova isə deyir:

"Krunk" erməni təşkilatının üzvlərinin bir qismi Sumqayıtda yaşayırdı. Onlar Ermənistanla mütəmadi əlaqə saxlayır, təlimatlarırdılar. Şəhərdə qalan ermənilər isə hələ də böyük sovet ideyalarına inanaraq heç bir yerə getməmişdilər. Onu da qeyd edək ki, həmin ermənilərin çoxu heç bir təşkilatın üzvü olmamışdılar, sadə insanlar idilər. Mitinglərdən sonra başlanan qətlərin qarşısını almaq o qədər də çətin olmadığı halda, heç bir tədbir görülməmiş, seyrçi münasibət bəslənilmişdi. Xarici ölkələrin kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri şəhərin hansı yerlərində çəkiliş aparmaq barədə əvvəlcədən təlimatlandırılmışdılar.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıtda elə bir erməni ailəsi yox idi ki, onun yaşayış şəraiti digər xalqlardan olan sakinlərdən aşağı səviyyədə olsun. Tolerant ölkə Azərbaycanda onlar üçün hər cür şərait yaradılmışdı. Hətta orta məktəblərdə erməni dili tədris olunurdu. Halbuki həmin hadisələrdən sonra Ermənistanı köçənlər orada yaşaya bilmədilər, Rusiyanın müxtəlif şəhərlərində məskən saldılar. Onu da deyim ki, Sumqayıtda yaşayan rus icmasının üzvləri Böyük Vətən müharibəsindən sonra bura köçənlərdir. O vaxtlar az adam tapırdı ki, Xəzərin sahilində yerləşən gənclər şəhərdən danışsın. Rus millətindən olan elə bir adam tapmazsınız ki, nə vaxtsa doğma Sumqayıtı tərk etmək haqqında düşünsün. Çünki biz ruslar özümüzü bu şəhərin əhalisinin ayrılmaz hissəsi sayırıq. Bütün bayramlarda öz qonşularımızla bir yerdə olur, onların sevincinə sevinir, kədərinə kədərlənirik.

1982-1996-cı illərdə Sumqayıt şəhər 1 saylı doğum evinin baş həkimi işləyən Şəhla Abışova:

- Fevralın 28-də şöbəyə zorlama faktı ilə erməni Karina və Anna bacıları gətirildi. Bir neçə dəqiqə sonra iki nəfər müstəntiq gəlib onları sorğu-suala tutdu. Həmin adamlar qızlara əvvəlcə rus, sonra erməni dilində suallar verməyə başladılar. Erməni dilini bilən bir tibb bacısı Ş.Abişova həmin adamların qızları məcburən azərbaycanlıların əleyhinə ifadə verməyə təhrik etdiklərini bildirirdi. Qızlar isə hər dəfə həmin adamın Edik olduğunu deyirdilər.

Mən bunu o zaman respublikanın baş prokuroru işləyən İsmət Qayıbova bildirdim. Sonralar məlum oldu ki, müstəntiqlər Sumqayıtda baş verənləri istədikləri kimi mərkəzə çatdırmaq niyyəti güdürmüşlər. Ümumiyyətlə, harada qətl hadisəsi baş verirdisə, çox keçmədən orada mərkəzdən gəlmiş hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları peyda olurdu.

Sumqayıt Şəhər Təcili Tibbi Yardım Xəstəxanasının baş həkimi Vaqif Qəhrəmanov:

- 1988-ci ildə baş vermiş Sumqayıt hadisələri, eyni zamanda gələcəkdə Azərbaycan ərazilərinin işğalını ört-basdır etmək məqsədinə xidmət edirdi. Qarşıdurma baş verdikdən dərhal sonra şəhərdə tibb işçilərindən ibarət xüsusi qərargah yaradıldı. Təcili tibbi yardım maşınları yaralıları xəstəxanalara daşıyırdılar. Bizə məlum oldu ki, yaralanan, ölən ermənilərin hamısı Qarabağ erməniləridir. Həmin dövrdə Xankəndidə mitinqlər təşkil olunurdu. Ermənilər bunu həmin aksiyaların miqyasını genişləndirmək üçün edirdilər.

Həmin dövrdə Hacı Zeynalabdin Tağıyev qəsəbəsində hərbi qarnizon vardı. Sumqayıtda yaşayan ermənilərin çoxu orada məskunlaşmışdı. Tibb işçiləri o əraziyə gələndə məlum oldu ki, orada olan xəstə bir uşağı ermənilər özləri öldürüb qətlin guya azərbaycanlılar tərəfindən törədildiyini dünyaya çatdırmaq istəyirdilər. Tibb işçiləri uşağı nəzarət altına aldılar. Sumqayıtda uşaq ölümünün olmadığına görə isə qətl törətmək tapşırığı alanları Ermənistanda çox incitmişdilər. Mənfurlar məqsədlərinə çatmaq üçün günahsız körpəni belə qətlə yetirməkdən çəkinmirdilər.

Başqa bir misal. Sumqayıt idman dispanserinin baş həkimi E.Avakyan həmin hadisələrin baş verdiyi gün qərribə bir sırr açdı. Dedi ki, erməniləri bir yerə yığıb onları ermənilərdən qoruyurduq. Ondan soruşanda ki, bunlar nə ilə bitəcək, cavab verdi ki, "Bu məsələlər sizlik deyil. Bu qırğınların arxasında xallı rəhbər dayanır. Yoxsa bu necə şişirdilə bilərdi?!" Zaman E.Avakyanın sözlərinin həqiqət olduğunu təsdiq etdi. Ermənilər düşünülmüş, öncədən planlaşdırılmış Sumqayıt hadisələrindən uzun müddət yararlandılar. Təxribatları törədənlər qətlərin kimlər tərəfindən həyata keçirildiyini yaxşı bilirlər. İndi isə öz uşaqlarına türklərin, azərbaycanlıların "qəddarlıq"larından danışır, bizə qarşı nifrət oyatmağa çalışırlar.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələrindən öncə şəhərdə gəzən söz-söhbət fevralın 28-nə keçən gecə baş vermiş hadisələrdə öz təsdiqini tapdı. Şəhərin müxtəlif ərazilərində tonqallar yandırılır, nömrəsiz maşınlardakı xüsusi təlim görmüş adamlar küçələri dolaşaraq hamını səfərbər olmağa, ermənilərə qarşı hücumu çağırırdı.

Bəzi maşınlardan səsgücləndiricilərlə ermənilərin yaşadığı ünvanlar, ad və soyadları səsləndirilirdi. Hadisə baş verəndən bir gün sonra ermənilər öz soydaşlarını sağ-salamat gördükdə çox sevinirdilər. Sonradan məlum oldu ki, talan və qarətləri törədənler elə xüsusi təlim görmüş ermənidir. Şəhər sakini Cəmilə Əliyeva:

- Bizim mənzil köhnə avtovağzalın yanında idi. Fevralın 26-dan başlayaraq şəhər qarışmaqda idi. Camaatın ən çox yığışdıqları yerlərdən biri də yaşadığımız ərazi olduğu üçün hadisələrin necə törədiyini görürdük. Qarşısını almaq mümkün olardı. Lakin bu hadisələri Moskva "KQB"si törətdiyi üçün qarşısı alınmaz problemə çevrildi.

Sonradan bildik ki, şəhərdə təxribatçılar tərəfindən talan törədiləcəyi barədə komitə üzvləri məlumatlandırılmışdılar. Hadisələri lentə almaq üçün hər cür şərait yaradılmışdı. Dünyanın bir çox ölkələrindən, eləcə də Ermənistanın özündən əvvəlcədən planlı şəkildə hazırlanan hadisələri lentə almaq üçün operatorlar, fotoqraflar Sumqayıta üz tutmuşdular. Sonradan bizə o da məlum oldu ki, fevral ayı başlayandan ermənilər əmanət kassalarına qoyduqları pulları götürmüşdülər.

Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün əvvəl ermənilər yaşayan evlər xüsusi adamlar tərəfindən də işarələnmişdi. Təsəvvürə gətirin ki, fevralın 27-28-də Sumqayıtda iğtişələr törədilir, ermənilər öz millətlərindən olan insanları amansızcasına qətlə yetirir, SSRİ-nin o vaxtkı hərbi prokuroru Katusev Bakıda ola-ola Sumqayıtda baş verənlərin qarşısını almaq üçün tədbir görmür. Azərbaycanı fakt qarşısında qoymaq üçün onlar güc strukturlarını işə salmağa tələsmədilər, çünki bu onlara sərf etmirdi.

Hadisələrdən iki gün sonra ölənlərin siyahısı üzə çıxdı. Məlum oldu ki, onların hamısı Dağlıq Qarabağdan olanlardır. Erməni millətçiləri soydaşlarını Sumqayıtda öldürməklə Xankəndidə başlanan mitinq dalğasını gücləndirə bildilər. Xankəndidə ermənilər operatorların çəkdiqləri kadrları göstərərək insanları qızıışdırdılar.

Sumqayıtda erməni qətlərinin qəddar icraçısı iki dəfə məhkum olunmuş Eduard Qriqoryan idi. Sumqayıt hadisələrinin "təşkilatçısı" kimi azərbaycanlı Əhməd Əhmədov dəlilsiz-sübutsuz güllələnsə də, danılmaz şahid ifadələri əsl günahkarın Eduard Qriqoryan olduğunu sübut etdi.

Məhz həmin günlərdə şəhər əhalisinin sayıqlığı nəticəsində yüzlərlə erməni ailəsi qəddar qriqoryanlardan qoruna bildi. Neçə-neçə azərbaycanlı ailəsi ermənilərə evlərində sığınacaq verdi.

Eduard Qriqoryan sonralar etdiqləri barədə belə bir ifadə vermişdi: "Atam erməni, anam isə rusdur. O, evə içib gələr, anamı yerli-yersiz döyər, təhqir edərdi. Bütün bunlara görə mən ermənilərdən intiqam almaq istəyirdim və aldım da". İstintaq gedəndə belli oldu ki, qətlə yetirilən ermənilərin bir qismi "Krunq" erməni terror təşkilatına "üzvlük" haqqı ödəməyənlərdir. İki gün sonra Xankəndidə keçirilən mitinqdə çıxış edən Silva Kaputikyan öldürülən erməniləri yazdığı şeirlə "tərənnüm" etmişdi. Sonda yana-yana dilinə gətirmişdi ki, necə yeni, diri erməni uşağı tapılmadı ki, qətlə yetirəsiniz?! Əgər ölənlərdən bircəciyi uşaq olsaydı, mən sizin hamınızın əlindən öpərdim.

Keçmiş SSRİ Baş Prokurorluğunda Sumqayıt hadisələri ilə bağlı 444 nəfərə cinayət işi açılmış, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka saxlandıqdan sonra buraxılmış, bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına məhkum edilmişdi. Keçmiş SSRİ Prokurorluğu Baş İstintaq İdarəsinin rəis müavini V.Nenaşev və SSRİ Prokurorluğu yanında xüsusilə mühüm işlər üzrə müstəntiq V.Qalkinin başçılıq etdiqləri istintaq araşdırmalarında SSRİ DTK-nın və Hərbi Prokurorluğunun əməkdaşları iştirak etmişlər.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Həmin qruplar baş vermiş hadisələrin səbəblərini, cinayətlərin törədilməsi üçün yaradılmış şəraiti, təşkilatçıları müəyyən etməyə səy göstərməmiş, ermənilərin özləri tərəfindən edilmiş cinayətlərin üstünü malalamaq üçün qondarma şahidlərin ifadələrinə əsaslanaraq yanlış ittihamnamələr hazırlayaraq keçmiş ittifaqın müxtəlif məhkəmələrində baxılmaq üçün təqdim etmişlər. 1988-ci ilin 18 oktyabr-18 noyabr tarixlərində Moskvada keçmiş Ali Məhkəmədə Ə.Əhmədovun, Y.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxılmışdır. Həmin məhkəmə iclaslarında bu cinayət işini bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarmaq əvəzinə yalnız Y.Cəfərov və T.İsmayılovun cinayət materialları istintaqa qaytarılmışdır. Ə.Əhmədov isə heç bir hüquqi dəlil-sübut olmadan hadisələrin "təşkilatçısı" kimi güllələnməyə məhkum edilmişdi. Məhkəmə tərəfindən qəbul edilmiş bu hökm 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdur. Sumqayıt şəhər sakini Elçin Gəncəliyev təcridxanada müəmmalı şəkildə öldürülmüş, T.İsmayılov isə 15 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilərək siyasi məhbus kimi Tbilisiyə göndərilmiş, bir neçə ay sonra o da həlak olmuşdur.

Ermənilər o vaxtdan Sumqayıtda törədilən fevral hadisələrindən istifadə edərək dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların qaniçən, qəddar obrazını yaratmaq, onlarla birgə yaşamağın qeyri-mümkünlüyünü sübuta yetirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar.

Həmin hadisələrdən sonra respublikamızda baş verən hakimiyyət dəyişiklikləri, yarıtmaz idarəçilik ucbatından torpaqlarımızın 20 faizi işğal edildi. Yalnız 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan ümummilli lider Heydər Əliyev mənfur erməni məkrinin, neçə-neçə terror aktının qarşısını aldı. Məhz aparılan düzgün siyasət sayəsində əsl həqiqət dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı.

Akif ƏLİYEV,
"Azərbaycan"

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Sumqayıt hadisələri SSRİ-nin bünövrəsinə qoyulmuş barıt çəlləyi oldu

03.03.2014

Müsaibimiz 26 il bundan əvvəl Sumqayıtda baş verən hadisələrin tədqiqi ilə məşğul olan tanınmış jurnalist Eyruz Məmmədovdur. Əlavə edim ki, Eyruz müəllim “28-dən 29-na keçən gecə”, “Erməni təxribatı”, “Sumqayıtda ermənilərin qanlı aksiyası”, “İyirmi ildən sonra”, “Sumqayıt hadisələrinin sirləri” kitablarının müəllifidir. Əsərləri rus, alman və ingilis dillərinə tərcümə olunmuşdur. O, həm də “Sumqayıtın əks-sədası” tammetrajlı, “Sumqayıtın əks-sədası-2”, “Sumqayıt” sənədli filmlərinin ssenari müəllifidir. Sumqayıtda baş verən hadisələrlə bağlı onun məqalələri Rusiya, Türkiyə, Almaniya və İngiltərə mətbuatında dərc olunmuşdur.

– Eyruz müəllim, məqalələrinizdən birində Sumqayıt hadisələrindən danışarkən belə bir fikir səsləndirmişdiniz: “Sumqayıt SSRİ dövlətinin bünövrəsinə qoyulmuş bir barıt çəlləyi oldu”. Sual olunur: SSRİ kimi dünyaya meydan oxuyan bir imperiyanın bünövrəsinə bu barıt çəlləyini qoymağa kim cəsarət etdi?

– 1988-ci ilin fevral ayında Sumqayıtda baş verən hadisələrdən 26 il keçir. Ötən illərə nəzər salsaq, bir çox hadisənin şahidi olarıq. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Baş katibi M.Qorbaçovun 1985-ci ildə elan etdiyi “yenidənqurma” siyasəti bəzi respublikalarda birmənalı qarşılanmadı. Ermənistan rəhbərliyi və Qarabağda yaşayan erməni millətçiləri “yenidənqurma”dan tarixi bir şans kimi istifadə etmək niyyətinə düşdülər. Onlar Kremlin dəstəyi ilə Azərbaycana qarşı torpaq iddiası ilə çıxış etdilər. İki qonşu respublika arasında münaqişə yarandı, bu da böyüyüb müharibə səviyyəsinə çatdı.

O vaxtlar Sovetlər Birliyində, o cümlədən Azərbaycanda xaos, anarxiya baş alıb gedirdi. SSRİ-nin ayrı-ayrı respublikalarında milli zəmində münaqişələr baş verir, qarşı tərəflər bir-birinə düşmən kimi baxırdılar. Bu münaqişələrin yaratdığı alov Azərbaycanı da bürüdü. 1988-ci il fevral ayının 28-dən 29-na keçən gecə Sumqayıtda qan töküldü. Onun kökünü və mahiyyətini açıqlamazdan əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, bəli, Sumqayıtda törədilən təxribat SSRİ dövlətinin bünövrəsinə qoyulmuş barıt çəlləyi oldu. Böyük bir imperiyanı dağıtmaq lazım idi. Bu işdə, şübhəsiz, ilk növbədə Sovetlər Birliyinin o dövri lideri Mixail Qorbaçovun əli var idi. İri dövlətlər, transmilli korporasiyalar, hərbi-sənaye kompleksləri təzyiq edir, SSRİ-nin dağıdılması üçün ona məsləhətlər verirdilər. Bir neçə plan hazırlanmışdı. Pribaltika ölkələri, Orta Asiya respublikaları, Moldova və Qafqaz. Heç birində ciddi iğtişaşlar törətmək Mərkəzin və kəşfiyyat orqanlarının istəyi kimi alınmadı. Azərbaycan və Ermənistan arasında olan münaqişə isə torpaq iddiası ilə başlandı və onun mümkünsüzlüyünü anlayandan sonra nəzərdə tutulmuş ssenari həyata keçirilməyə başlandı. Haradasa milli zəmində münaqişə ocağını alovlandırmaq lazım idi. Sumqayıt seçildi.

– Niyə məhz Sumqayıt?

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

– Sumqayıt tək cə Azərbaycanca yox, bütün SSRİ-də iri sənaye şəhəri kimi tanınırdı. Burada istehsal edilən məhsullar Sovet İttifaqının 500 şəhərinə və 25 xarici dövlətə ixrac olunurdu. Bununla belə, burada yaşayanların vəziyyəti heç də xoşagələndə deyildi. Kimya sənayesi gündən-günə inkişaf edir, yeni zərərli sex və istehsalatlar işə salınırdı. Burada çalışan gənc fəhlələr ekoloji vəziyyətin acınacaqlı olduğundan daim şikayət edirdilər. Lakin onların şikayətinə baxan yox idi. İyirmi minə yaxın fəhlə gecəqondularda yaşayırdı, kriminogen vəziyyət də camaatın narazılığına səbəb olurdu. On doqquz min adam ev növbəsinə dayanmışdı. Mənzil tikintisi sənaye obyektlərinin inşasından geri qalırdı. Əhalidə Kommunist Partiyasına, hökumətə qarşı bir etiraz, narazılıq vardı. Camaat öz iradlarını mitinqlərdə söyləməyə başladı. Lakin onların sözlərini eşidən olmadı.

Burada təxribat törədən qüvvələr, insanları qızıqdıran provakatorlar da vardı. Çox maraqlıdır ki, Sumqayıtda hadisələr baş verəndə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi yerli orqanlara hadisələrə qarışmamaq əmrini vermişdi. Hadisələr zamanı Sumqayıtda 100-ə yaxın qara gödəkçəli gənc yeniyetmə uşaqları iğtişaslara təhrik edib, cinayət törədirdilər. Məgər Sumqayıta ekstremist qrupların gəlişi yerli təhlükəsizlik orqanlarına məlum deyildimi? Əlbəttə, məlum idi. Ancaq Moskvadan qadağa vardı. Son nəticəni gözləyirdilər. Nəticədə isə insan tələfatına yol verildi.

Sumqayıtda baş verən hadisələr barədə bəzi siyasətçilərin, alim və mütəxəssislərin fikirləri də bizim qənaətimizi təsdiqləyir: Yerevan Dövlət Universitetinin elmi işçisi Svetlana Lurye “Ermənilərin kütləvi şüurunda Rusiyanın və rusların obrazı” məqaləsində yazır: “Qarabağ uğrunda mübarizəyə qoşulan andan bu işlərin Moskvanın icazəsi ilə aparıldığına əmin idik”.

Parisdə yaşayan dissident S.Qriqoryants: “SSRİ-nin tarixi başdan-başa qan içindədir. Cinayətkarlar və təşkilatçılar hamıya məlumdur. Bəs kimdir günahkar? Əlbəttə ki, Qorbaçov”. (“Russkaya mısı” qəzeti. “Qafqazda faciə” məqaləsi.)

Rus politoloqu Aleksey Zverev: “SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi Sumqayıtda hadisələr zamanı iğtişaşların baş verəcəyindən və qətlərin törədiləcəyindən xəbərdar idi”. (“Qafqazda mübahisəli sərhədlər” məqaləsi).

Digər rus politoloqu Leonid Borisov yazır: “1988-ci ildə ağır faciə baş vermişdir. Rusiyanın ziyalıları bir milləti satıb, o biri millətin tərəfinə keçdilər. Bu, azərbaycanlılara qarşı bir xəyanət idi”.

– Maraqlıdır, SSRİ rəhbərliyi ölkə daxilində belə bir təxribata nədən razı oldu?

– 1980-ci illərin ikinci yarısında Sovetlər Birliyində demokratiya, aşkarlıq, fikir plüarizmi şüarı ön plana çəkildi. Kütləvi informasiya vasitələrində mövcud hakimiyyətin 70 il ərzində SSRİ-də baş verən neqativ halları, insan hüquqlarına qarşı haqsızlıqları, mətbuat üzərində olan senzuranı açıq-aşkar tənqid etməyə başladılar. Radikal qüvvələr insanları işdən ayıraraq küçələrə, mitinqlərə dəvət etdilər. Zavod və fabriklərdə tətillər başlandı. Bütün bunların qarşısını almaq üçün partiya funksionerləri, kommunist rejiminin saxlanılmasını arzulayanlar ölkədə xaos yaradanlara qarşı ciddi tədbir görməyi Mərkəzi Komitədən, Baş katib M.Qorbaçovdan tələb edirdilər. Lakin Qorbaçov qəti addımlar atmırdı. Bütün bunları o, “demokratik hərəkət” adlandırırırdı. Həmin illər milli respublikalarda SSRİ-nin tərkibindən çıxmaq şüurları da artıq səslənməkdə idi.

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

Ermənilər M.Qorbaçovun dəstəyi ilə Dağlıq Qarbağı Azərbaycandan alıb Ermənistanı qatmaq istəyirdilər. Bunun da öz səbəbi vardı. Rus imperiyası əsrlər boyu Qafqazı öz nəzarəti altında saxlamağa çalışmış, Şərqdə təsir dairəsini genişləndirməyə səy göstərmişdir.

M.Qorbaçov ermənipərəst mövqə tutsa da, bu problemlə bağlı apardığı gizlin siyasət dünyə düşmüşdü. Bu problemin həll olunmasında böyük bir maneə ilə qarşılaşmışdı. Bu da Heydər Əliyev idi. Ulu öndərin Siyasi Bürodada və hökumətdə böyük nüfuz sahibi olduğunu nəzərə alan Baş katib M.Qorbaçov ilk illərdə Dağlıq Qarabağla bağlı məsələni qabartmırdı. 1987-ci ildə Heydər Əliyev vəzifədən gedəndən sonra Dağlıq Qarabağ mexanizmi işə salındı.

M.Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi, akademik A.Aqanbekyan Fransaya ezam olundu. O, Parisdə erməni elitası qarşısında çıxış etdi və Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan alınub Ermənistanı verilməsinin mümkün olduğunu sübut etməyə çalışdı. Bu haqda Parisdə nəşr olunan "Humanite" qəzeti geniş material dərc etdi. Onu da qeyd edim ki, mən 1990-cı illərin əvvəllərində "Sumqayıtın əks-sədasi" adlı sənədli filmin çəkilişləri zamanı Mərkəzi Komitənin katibi, Siyasi Büronun üzvü, M.Qorbaçovun "yenidənqurma" siyasətinin "baş memarı" sayılan Aleksandr Yakovlevdən müsahibə alarkən o qeyd etmişdi ki, "Aqanbekyan Fransaya getməmişdən qabaq Qorbaçovun yanında olmuş, Parisdəki çıxışının tezisləri ilə onu tanış etmişdir. Qorbaçovdan dəstək alandan sonra o, Parisdə belə bir bəyanatla çıxış etmişdir".

Burada bir faktı da diqqətə çatdırmaq istərdim. Aqanbekyanın Fransanın paytaxtında çıxışından xeyli əvvəl Dağlıq Qarabağ məsələsi xaricdə erməni diasporları tərəfindən qaldırılmışdı. 1987-ci ilin yazında Yunanıstanın paytaxtı Afina şəhərində "Erməni məsələsi və türk ekspansionizmi" adı altında beynəlxalq konfrans keçirilmişdi. Bu konfransda Ermənistan SSR-dən bir neçə nümayəndə də iştirak etmişdi. Burada Dağlıq Qarabağ probleminə də toxunulmuşdu. Konfrans belə bir qərar çıxarmışdı ki, "ermənilərin irəli sürdükleri problem siyasi yolla həll olunmalıdır".

Göründüyü kimi, Afina da keçirilən konfrans Dağlıq Qarabağ problemini qabartmaq üçün atılan ilk addımlardan idi. Aqanbekyanın çıxışı da təsadüfi deyildi. Onun bu bəyanatına Azərbaycan xalqı kəskin reaksiya verdi. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində mərhum akademik Ziya Bünyadovun işəadici məqaləsi dərc olundu. Yerlərdə yığıncaqlar, toplantılar keçirildi. Aqanbekyanın avantürüst çıxışı tənqid olundu. Ermənilər isə istəklərindən əl çəkmək istəmirdilər. Onlar daha radikal mövqə tutdular. SSRİ rəhbərliyinə təzyiqlər etməyə başladılar.

Dağlıq Qarabağda erməni millətçiləri, Yerevanda yaşayan və qatı şovinst yazıçılar Zori Balayan, Silva Kaputikyan, Sero Xanzadyan və başqaları xalqı itaətsizliyə çağırır, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayırmaq şüarları küçələrdə gecə-gündüz səslənirdi.

Həmin illər Moskvada ermənilərin tərəfini saxlayanlar, onlara maddi və mənəvi dəstək verənlərin sayı günbəgün artırdı. Rusiyanın kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan əleyhinə kəskin yazılar dərc olunur, Dağlıq Qarabağın tarixən ermənilərə məxsus olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Bu işdə canfəşanlıq göstərənlərdən Boroviki, Staravoytovanı, Saxarovu, Burlatskini, Nuykini, Korotıçı, Əlixanyan-Bonneri, Çerniçenkoni və başqalarını misal göstərmək olar. Erməni lobbisinin maddi imkanlarına arxalanan və ondan sui-istifadə edən Moskvanın bu "demokrat qüvvələri" xalqımızın ünvanına yalan-böhtan yağdırmaqla məşğul idilər.– Bəs təkəcə ermənilərin mənafeyini yox, həm də öz ölkəsinin gələcəyini düşünən rus siyasətçiləri buna necə baxırdılar?

Sumqayıt şəhər Səməd Vurğun adına MƏRKƏZİ KİTABXANA

“Böyük Ermənistan” dövləti yaratmaq xülyası erməni millətçilərini, radikal qüvvələri sakitləşdirmir, torpaq iddiası ilə tez-tez kütləvi informasiya vasitələrində çıxış edirdilər.

– 1990-cı illərin əvvəllərində Moskvada hərəkətdə rəhbərlik edənlərdən biri olan Dmitri Raqozindən (indi o, Rusiya Baş nazirinin müavini) müsahibə almışdım. O deyirdi: “Dağlıq Qarabağ problemi SSRİ-nin dağılması üçün bir vasitəyə çevrildi. Sumqayıtda qan töküldü. Azərbaycan Ermənistanla müharibə vəziyyətindədir. Bu müharibə tezliklə qurtarmayacaq. Onu da bilmək lazımdır ki, Dağlıq Qarabağın açarı Moskvadadır. Bunu birmənalı başa düşmək gərəkdir”.

Təkcə Azərbaycana və Azərbaycan xalqına yox, bütün türk dünyasına, bütövlükdə müsəlmanlara qarşı açıq düşmənçilik mövqeyi ilə tanınan Rusiya Liberal Demokrat Partiyasının lideri V.V.Jirinovski bizə verdiyi müsahibədə SSRİ-nin çökməsinin başlanğıcı olan Sumqayıt hadisələrində, ilk növbədə, Mixail Qorbaçovu müqəssir saydı və əlavə etdi ki, o, ABŞ-ın casusudur: “Rusiya belə qətiyyətsiz ikinci bir rəhbər görməmişdir. Xarici imperialistlər onun əli ilə belə böyük, hegemon dövləti dağıtdılar. Qərb dövlətləri üçün SSRİ-də münafişə yaratmaq lazım idi və onlar bunu bacardılar... Milli məsələ çox incə və həssas olduğundan onlar məhz bundan yapırdılar. Qərbin kəşfiyyat institutlarında hazırlanmış ssenariyə əsasən, iki qonşu xalq arasında narazılıq salındı, qan töküldü və bu od-alovun tütüsü SSRİ-ni bürüdü. Əgər süni yolla yaradılan bu ocaq vaxtında söndürülseydi, onda heç SSRİ də dağılmazdı.

Jirinovski açıq şəkildə dedi ki, Sumqayıt faciəsində M.Qorbaçovla yanaşı, keçmiş SSRİ DTK-sı, Hərbi Sənaye Kompleksi də məsuliyyət daşıyır. Bəs ermənilər? - deyər müsahibimizin diqqətini bədxah qonşularımızın bu təxribatda oynadıqları rola yönəldik. Jirinovski belə dedi: “Ermənistan böyük bir oyunda alət olduğunu dərk edir, lakin bürüzə vermək istəmir. Çünki torpaq iddiasındadır. Ola bilsin ki, Qarabağ problemi onların xeyrinə həll olunacaq. Onların Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi erməni vətənpərvərliyindən irəli gəlir, rus hərbi qüvvələrinin maddi-mənəvi dayaqlarından qaynaqlanır və bunu dünya ictimaiyyəti də başa düşür. Azərbaycan isə özünün ərazi toxunulmazlığını tələb edir. 3 milyon əhəlinin 8 milyon əhaliyə qarşı vuruşması cəfəngiyyətdir, bunu hamı başa düşür, məhz buna görə də rus qonşuları ermənilərə kömək edirlər...”.

Jirinovski “Ola bilsin ki, Qarabağ problemi ermənilərin xeyrinə həll olunacaq” - dedi. Bu, yəqin ki, həm də onun arzusudur. Mən isə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin böyük inamla dediği sözə inanıram: “Azərbaycan xalqı sülhpərvər xalqdır. Biz müharibə istəmirik. Əgər işğal olunmuş torpaqlar sülh yolu ilə qaytarılmasa, onda hərbi gücümüzdən istifadə edib torpaqlarımızı azad edəcəyik”.

Müsahibəni apardı: Qüdrət PİRİYEV,

“Xalq qəzeti”